

ДЕНЬ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ: історико-політологічні дискусії

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Блаженнішого Володимира,
Митрополита Київського і всієї України
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ**

**ДЕНЬ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ:
ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНІ ДИСКУСІЇ**

(за матеріалами наукового засідання)

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 3

Хмельницький – 2016

УДК 94(477).084.61
ББК 63.3(4Укр)
3 53

День Соборності України: історико-політологічні дискусії :
зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во
Хмельницького ін-ту МАУП, 2016. – Вип. 3. – 148 с.

У збірнику наукових праць вміщено статті, виголошені на засіданні Всеукраїнської науково-практичної конференції “День Соборності України: історико-політологічні дискусії”. Авторами статей розкрито такі питання: історія української державності; День Соборності України: початки ідеї соборності; передумови возз’єднання українських земель; Акт возз’єднання українських земель: політологічний аналіз; День Соборності України: історія та сучасність.

Редакційна колегія:

Головний редактор: Білий Л. Г., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП.

Члени редакційної колегії:

Авсієвич А.В., доктор філософії в галузі права; **Байдич В.Г.**, кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області; **Брицький П.П.**, доктор історичних наук, професор; **Гуменюк А.Ф.**, кандидат економічних наук, доцент; **Гундерук Л.М.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Дацюк О.А.**, кандидат богослов’я; **Ковальчук Т.В.**, кандидат історичних наук, доцент; **Коцюк В.Д.**, кандидат історичних наук; **Олійник В.В.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Олійник М.П.**, кандидат історичних наук, доцент; **Парандій В.О.**, кандидат історичних наук, доцент (відповідальна за випуск); **Трембіцький А.М.**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник.

Рецензенти:

Лозовий В.С., доктор історичних наук, професор (м. Київ).

Дацків І.Б., доктор історичних наук, професор (м. Тернопіль).

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 1 від 28 січня 2016 р.)

© Хмельницький інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом, 2016

Л. Г. Білий,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ОБ'ЄДНАННЯ НАВКОЛО ІДЕЇ ДЕРЖАВНОСТІ ЯК ПРАКТИЧНИЙ ПАТРІОТИЗМ

Поняття “соборність” з'явилося у нашому науковому й політичному вживанні порівняно недавно. Насамперед слід підкреслити, що соборність не є явищем лише суто українським. Це загальна, органічна ознака будь-якої нації, – неодмінна умова її розвитку й процвітання. Вона означає, по-перше, об'єднання в одне державне ціле всіх земель, які заселяє конкретна нація на суцільній території. Це – один із найзаповітніших ідеалів багатьох народів світу. По-друге, соборність не обмежується лише ідеєю збирання етнічних земель у рамках національної держави, а передбачає також духовну консолідацію всього населення країни, єдність усіх її громадян, незалежно від їхньої національності. Нарешті, соборність невіддільна від досягнення реальної державності, забезпечення справжнього суверенітету і незалежності народу, побудови процвітаючої демократичної національної держави.

Для українського народу, віками позбавленого своєї власної державності та розірваного на частини між сусідніми країнами, дана проблема завжди була особливо болючою і неймовірно складною. Соборність для України – це єдність багатоманітності, об'єднання навколо спільного стрижня, яким є українська державність, українська ідентичність.

Ідея єдності і соборності батьківських земель, так само ідеї незалежності й державного суверенітету, сильної централізованої влади є головним змістом державницької ідеології будь-якого народу. Не був винятком у цьому ряду і наш український народ, хоч дехто й волів би бачити його недержавним. Тривогою за відсутність єдності на рідних землях, осудом князівських чвар і міжусобиць, які значною мірою призвели до падіння Київської Русі, переповнені давньоруські оповіді й повчання, літописи й літературні твори. Та марно закликали

до єдності князі, літописці, автор геніального “Слова о полку Ігоревім”.

Після розпаду Київської Русі українській еліті не вдалося ні об’єднати в межах національної держави етнічні українські землі, ні зберегти їхню незалежність. Превалювання серед можновладців особистих і регіональних інтересів над національно-державними зумовили неспроможність панівної верстви організувати й очолити боротьбу українців за створення незалежної соборної держави. Лише в роки Національної революції середини XVII ст. у національній самосвідомості усього народу стався, по суті, революційний прорив: уперше після загибелі Київської держави з’являється державна ідея, вироблена генієм великого гетьмана Богдана Хмельницького. Вона передбачала створення незалежної держави, до складу якої мали ввійти усі етнічно українські землі. Ця державна ідея стала визначальною у визвольних змаганнях народу протягом наступних століть і аж до сьогодення.

Сам Богдан Хмельницький зробив усе можливе заради її реалізації. Він витворив Українську козацьку державу. Не були втрачені перспективи возз’єднання в її межах усіх українських земель і досягнення цілковитої незалежності. І лише вкрай несприятливий для України стан міжнародних відносин не дозволив йому досягти мети.

Національна революція середини XVII ст. існування держави Богдана Хмельницького, трагедія Руїни обумовили те, що ідея соборності українських земель стала елементами суспільної свідомості українців.

Визначну, неперевершену роль у формуванні почуття соборності й українськості, безперечно, відіграв Пророк нашої нації – Тарас Григорович Шевченко. Ця ідея єдності українських земель, пролунавши зі сторінок “Русалки Дністрової”, “Руської трійці” та “Книги буття Українського Народу” Кирило-Мефодіївських Братчиків, у поемах і віршах Тараса Шевченка і декларації Головної Руської Ради, проголошеній 1848 року, почали оформлюватися у виразну політичну програму в діяльності М.Драгоманова, галицьких “народовців”, “Братства Тарасівців”, творчості І.Франка, Ю.Бачинського, М.Міхновського, М.Грушевського. В.Липинського,

фактично усіх українських партій та інших політичних організацій кінця XIX – початку XX ст. [1].

Українська революція 1917–1920 років зробила реальною мрію багатьох поколінь українців про об'єднання в єдину соборну державу. Вона увібрала в себе весь багатовіковий досвід національно-визвольної боротьби українського народу. Саме в роки визвольних змагань з надзвичайною силою розкрилися творчі сили, свободолубство і національний дух українського народу. Внаслідок української революції утворилися дві демократичні держави – Українська Народна Республіка (УНР) і Західно-Українська Народна республіка (ЗУНР). Державне існування України стало історичним фактом.

Але штучний вододіл розтинав тіло нашого народу, створював перешкоди на шляху його розвитку як єдиного політичного, економічного, соціокультурного організму. В розв'язаних частинах України формувалися відмінні риси господарської інфраструктури, політичної культури, етноконфесійних відносин. Русифікація Наддніпрянщини, Півдня і Слобожанщини ускладнювала поширення тут національно-визвольних ідей.

Водночас західноукраїнський регіон відзначався високим рівнем національної свідомості населення та стійким прагненням до творення Національних форм суспільного життя. Попри всі зусилля поневолювачів, народ України через віки проніс мрію і волю до соборизації всіх українських земель у власній державі. Постанови УНР і ЗУНР надало шанс до об'єднання, яким скористалися українські національні сили по обидва боки кордону.

Урочисто відзначаючи сьогодні ювілей Акта Злуки УНР і ЗУНР, ми не маємо права обійти мовчанкою один із найважливіших етапів в історії змагань українського народу за свою соборність і державність, а саме період 1938–1954 років. Саме в цей час відбулося проголошення незалежності Карпатської України; завершилося збирання в межах колишнього СРСР основних етнічних земель українського народу; до складу УРСР увійшла Кримська область і Україна як член ООН включилась у світову політику.

Збирання українських земель і утвердження нових кордонів України в їх етнічних межах відкривало сприятливі умови для

консолідації української нації, національного відродження й зростання національної самосвідомості українців. Незважаючи на жахливі жертви і втрати, ці роки увійшли героїчною сторінкою в літопис священної боротьби українського народу за свою державність і соборність. Вони засвідчили нескореність нації і невмирущість національної ідеї. Вони наблизили реальний суверенітет України, її незалежність.

Сьогодні, на початку 3-го тисячоліття, ідея соборності постала з новою нагальністю й силою. Абсолютна більшість нашого суспільства – попри всілякі партійні розбіжності, попри різне національне походження, конфесійний розбрат – здатна сприймати і розуміти цей запит часу саме так. Вітчизняна війна за незалежність, яка розпочалася в лютому 2014 р. у відповідь на агресію Росії, щільно вписана в контекст попередніх війн українців проти її загарбницьких планів. Розпочата Кремлем чергова війна проти України дуже показова. Вона з пронизливою відвертістю віддзеркалює чітке розуміння російськими елітами того факту, що Україна остаточно позбувається залежності від Росії, яку їм вдалося накинати у процесі знищення ранньомодерної Української держави, а потім все тугіше затягувати упродовж XIX – XX ст. [2, с. 244.]

Найперша, найголовніша, найцінніша заслуга всієї спільноти, усіх гілок влади, кожного громадянина – мирний процес державотворення. Відзначення річниці Злуки стало ще однією нагодою для об'єднання всього суспільства навколо стрижневої ідеї творення – державності. Ми всі різні, але прагнути однакості у ставленні до батьківщини – наш священний обов'язок.

Роз'єднане, розколоте суспільство не може бути творчим. Покоління безбаченків, покоління безплідних “правнуків поганих” не може бути продуктивним уже за своєю суттю. Зневіра, страх, злоба можуть сіяти лише ненависть.

Ідея державності повинна, просто зобов'язана стати провідною в Україні! Всі інші – похідні від неї. Об'єднання навколо ідеї державності – це практичний патріотизм, непохитна віра у свої спроможності, оберіг духовного статку нації. Об'єднання навколо ідеї державності – це активне викорінення самозневаги, самозаперечення, самознищення...

Як і далекого дев'ятнадцятого, недавнього дев'яностого, так і тепер, у 2016 році, зводиться воедино собор людських душ. Скоординовані, дружні зусилля обов'язково повинні дати результативні наслідки. Передумовою справжнього соборного єднання держави є духовна злука всієї спільноти.

Державницька ідеологія в суспільстві й духовна сила Церкви мають стати провідниками цього процесу. Ідея державності здатна виступити рятівною домінантою для подолання й церковного розколу та розбрату.

Ідея державного соборного самоутвердження, починаючи з давніх часів великокняжої доби, залишалася стрижневою для всіх поколінь українців. Ця невтолима потреба історичної правди і справедливості, жагучий покликання волі рухали віковичною свідомістю мільйонів, готових заплатити позамежну ціну за її здійснення.

Вся історія нашого народу – історія злетів і падінь саме ідеї соборності.

Об'єднавши зусилля навколо спільної ідеї розбудови України, наш народ здатен вразити світ своїми здобутками! Сказано ж бо: “*Ubi concordia, ibi victoria*” – де злагода, там перемога!

Список використаних джерел та літератури:

1. Єдність і Соборність українських земель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.brama.com/ua-consulate/press-release/sobornist%20zemel.htm>. – Назва з титул. екрану.

2. Брехуненко В. «Братня» навала. Війна Росії проти України XII–XXI ст. / В. Брехуненко, В. Ковальчук, М. Ковальчук, В. Корнієнко. – Київ, 2016. – 248 с.

В. Р. Адамський,
викладач
(м. Хмельницький)

**СТУДЕНТСТВО КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У
СПОГАДАХ Б. СИВЕНКА**

У статті аналізуються спогади колишнього слухача Кам'янець-Подільського державного українського університету Б. Сивенка, в яких він змальовує різні аспекти діяльності навчального закладу та участі у цих процесах студентства.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, спогади, студенти, мемуари.

Серед численних проєктів культурно-освітнього характеру, реалізованих у добу Української революції 1917–1921 рр., найвеличнішими з точки зору подальшого впливу на становлення національної науки та системи освіти, мабуть, слід вважати заснування Української академії наук та двох українських державних університетів у Києві та Кам'янці-Подільському. З огляду на цю обставину не виглядає дивним, а радше є цілком зрозумілим та виправданим, факт надмірної дослідницької уваги у новітній історіографічний період до історії даних інституцій.

Принаймні, щодо пізнання вузлових моментів із життя та діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету, то сьогодні ми маємо можливість користуватися численною літературою, авторами якої виступають як авторитетні та маститі у фаховому середовищі науковці, так і дослідники, котрі тільки розпочинають свій шлях у царині продукування сегментів гуманітарного знання [1]. З-поміж розмаїття різножанрового доробку праць, у даному повідомленні ми виділимо групу мемуарних видань сучасників доби, в яких почасти розкриваються важливі теми, що не знайшли свого відображення в інших документальних джерелах. Частина цих спогадів уже стала предметом наукової аналітики [2; 3; 4; 5], а окремі праці ще потребують свого виявлення та обґрунтованості

введення до наукового обігу.

Відтак у запропонованому матеріалі автор ставить за мету проаналізувати спогади студента Кам'янець-Подільського державного українського університету, опублікованих у двох числах Філадельфійського часопису “Київ” за 1951–1952 рр. [6; 7], які до сьогодні ще не стали предметом спеціальної уваги науковців, але в яких міститься чимало цікавих спостережень, що проливають світло на з'ясування певних латентних процесів із становлення вищої школи на Поділлі.

Власні міркування Б. Сивенко розпочинає із декількох важливих сентенцій, одна з яких не викликає особливих заперечень, а інші – є доволі дискусійними для загального сприйняття. Перша із них констатує той факт, що за умов радянської дійсності, особливо наприкінці 1920–1930 рр., колишні співробітники та студенти Кам'янець-Подільської вищої школи змушені були старанно приховувати свою причетність до навчального закладу, маскувати здобуту освіту “пізнішими дипломами советських вузів і втузів”, позаяк самий цей факт кваліфікувався як “петлюрівщина”, як „політична діяльність і боротьба за самостійну Україну” і виступав рівнозначним фактові служби в урядових установах Української Народної Республіки чи її військових формувань [6, с. 278].

Авторські оцінки описаної реальності на сьогодні підтверджуються численними документами, віднайденими в центральних та регіональних архівосховищах України. Зокрема, Ю. Сіцинському, арештованому в серпні 1929 р. за імовірну приналежність до “Спілки визволення України”, як злочин інкримінувалася діяльність за 1919–1920 рр., коли він займав посаду приват-доцента Кам'янець-Подільського державного українського університету [8, арк. 32].

Свою безпосередню причетність до контрреволюційної організації змушений був визнати на допиті й М. Драй-Хмара. Зародження структури він відносив до осені 1918 р., тобто часу урочистого відкриття вищого навчального закладу на Поділлі, а до її первісного ядра відносив: ректора І. Огієнка, декана богословського факультету В. Біднова, Л. Білецького, М. Грінченка, Ю. Гудзія, О. Неселовського та інших співробітників науково-освітньої

інституції [9, арк. 15].

Врешті, на підтвердження жорстких реалій радянського інтелектуального буття доби тоталітаризму можна навести численні автобіографії, написані у цей час членами професорсько-викладацької корпорації КПДУУ, в яких свідомо опускаються факти приналежності до роботи чи навчання у “петлюрівському” університеті. Як яскравий зразок цього порядку наведемо витяг із документу, автором якого виступав професор Є. Сташевський: “У 1918 р. був обраний членом Інституту з вивчення економічної кон’юктури України Української Академії Наук. З кінця 1921 р. поєднував обов’язки професора у Києві та в Кам’янці, де займав кафедри політичної економії, економічної політики та сільськогосподарської економії у Сільськогосподарському інституті, економічної історії, російської історії в ІНО” [10, арк. 3].

Щодо інших тверджень, то вони не витримали перевірку часом, залишаючись дискусійними, або такими, що потребують відповідних уточнень. Так, Б. Сивенко стверджує, що Кам’янець-Подільський державний український університет проіснував до травня 1922 р., коли випустилась так звана “Ліквідаційна група”, тобто група студентів, котрі у свій час поступали на навчання власне до університету. Сучасна історіографія не наводить аргументів на підтвердження цієї тези. Як правило, дискусія триває навколо двох дат. Одна група авторів пов’язує припинення існування інституції з процесом її реорганізації в Інститут теоретичних наук, що сталося у лютому 1921 р. [11, с. 77; 12, с. 26-27]. Інші науковці дотримуються думки про тяглість університетської структури до літа 1921 р., коли відбулося офіційне розмежування навчального процесу та матеріальної бази між Інститутом народної освіти та Сільськогосподарським інститутом [13, с. 30; 14, с. 18].

Неоднозначно сприймається й думка Б. Сивенка щодо початкових кроків з реалізації надто амбітного культурно-освітнього проекту. Мемуарист вважає, що це сталося влітку 1917 р. [6, с. 279]. Натомість безпосередні учасники подій, які стояли біля витоків університетської ідеї, схильні відносити її до пізньої осені 1917 р. Саме у цей час громадським активістам Кам’янця-Подільського став відомий намір київської професури перенести частину університету св. Володимира до Ялти [15, с. 348; 16, с. 24].

Врешті, Б. Сивенко доволі жорстко постулює тезу щодо сформованої університетської структури. На його переконання, навчальний заклад постав у складі чотирьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного, природничого та правничого, хоча при цьому й зазначив, що останній розпочав працю трохи пізніше [6, с. 279]. Насправді на сьогодні достеменно доведено, що першими при відкритті Кам'янець-Подільського державного українського університету розпочали діяльність лише історико-філологічний та фізико-математичний структурні підрозділи [17, с. 137].

Аналіз академічного життя Б. Сивенко розпочинає із характеристики студентства за національною ознакою. Визнаючи факт рівного доступу до навчання усім бажаючим, незалежно від національної чи релігійної приналежності, він наразі констатує про домінуюче представлення в навчальному закладі українців за походженням, яких було майже 90%. Серед них, що важливо, чимала частина репрезентувала “не так здецидованих свідомих національно-політично українців, як радше “стихійних” українців, що відчули себе українцями з моменту революції 1917 року” [6, с. 279]. Однак їхня ідентифікація швидко кристалізувалася завдяки дії двох присутніх чинників: переїзду на початку 1919 р. до Кам'янця-Подільського евакуйованих з Києва центральних урядових структур, що суттєво вплинуло на збільшення у місті національно свідомих українських родин, та переходу влітку цього ж року через Збруч Української Галицької Армії, що мало наслідком якісне поповнення університету викладацькими кадрами та студентським контингентом з числа галичан та буковинців.

Щодо організації навчального процесу, то від самого початку “виклади і лабораторні вправи відбувалися з піднесенням, аудиторії і кабінети завжди були повні студентів, які з запалом бралися до науки” [6, с. 279]. Особливою популярністю користувалися лекції ректора І. Огієнка, професора В. Петра, приват-доцентів П. Клепатського та П. Клименка.

У полі зору Б. Сивенка перебуває також комплекс питань, пов'язаний із матеріально-побутовим становищем студентства. У цьому контексті він зазначає про організацію студентської їдальні,

де обіди значно здешевлювалися в їхній оплаті, та підтриманням найбільш незабезпечених у матеріальному відношенні слухачів шляхом призначення стипендій.

Однак найбільша увага автора спогадів прикута до громадсько-політичного життя студентів. На думку Б. Сивенка, наприкінці 1918 р. воно нічим примітним не виділялося. Єдиною подією, вартою уваги, була заміна губернського та повітового староств комісаріатами, а державної варти – народною міліцією. У мемуарах ця подія описана таким чином: “Однієї ночі, здається, 17 листопада, до студентського гуртожитку прибув один старший віком студент, старшина армії УНР, і прочитав нам радіограму “Всім, всім, всім...” – за підписом Винниченка й Петлюри – про повстання проти гетьмана. Ми швидко вишукувалися в колону і пройшли до університету, „щоб узяти участь в подіях”. Проте за півгодини нас повідомили, що „влада капітулювала” і, отже, ніяких драматичних дій не очікується. Погомонівши трохи, ми затягли пісню і так з піснею рушили назад до свого гуртожитку. Аж другого дня нам стало відомо, що зміна влади в м. Кам’янці, а тим самим і на всьому Поділлі (оскільки Кам’янець був тоді губерніяльним центром Поділля) відбулася, так би мовити телефонним способом: голова Губерніяльної Народної (земської) Управи В. К. Приходько іменем Управи запропонував телефоном губерніяльному старості п. Кисельову “здати губернію” п. Григорієві Степури, іменованому від Народної Управи на губерніяльного комісара безпеки. За це п. Кисельову і його помічникові обіцяно гарантію особистої безпеки. П. Кисельов, очевидно, вже знаючи про виступ проти гетьмана Січових Стрільців у Білій Церкві, ультимат Управи прийняв і владу в Кам’янці і губернії перебрав вищеназваний Гр. Степура” [6, с. 280].

Цій інформації, очевидно, слід довіряти, оскільки вона практично перегукується із спогадами В. Приходька щодо обставин зміни влади у Кам’янці-Подільському. Ще у 1923 р. Віктор Кіндратович у спогадах „Одна ніч”, що були підготовлені для журналу “Минуле України”, писав: “Це було приблизно в двадцятих числах листопаду 1918 року, днів через вісім після виступу Директорії УНР проти Гетьмана і днів через п’ять після повалення гетьманської губерніяльної влади в Кам’янцю на Поділлі.

Ця справа теж була ділом однієї ночі, якій ми присвяtimo в свій час кілька сторінок, тепер-же зазначу лише, що в ту історичну ніч влада на Поділлі була взята і передана лише при допомозі категоричного і лаконичного діалогу по телефону між Республіканською Подільською Губерніяльною Народною Управою і гетьманським Губерніяльним Староством, без єдиної краплі крові.

А гвардією, спиратись на яку dokonано було сеї блискучої перемоги, була ... сотня студентів Кам'янець-Подільського Українського Державного Університету. "Сотня" – кількістю з півсотні, серед яких я сам й зараз пам'ятаю кілька милих молодих хлопців, що в ніч „гетьманського перевороту” вперше взяли рушниці в руки...” [18, арк. 54 зв.].

Із зміною влади у місті та, зокрема, в університеті помітно пожвавилася громадсько-політичне життя. З національно активних студентів було утворено Українську громаду, яка відразу набула характеру загальностудентської репрезентації. Прояви громадської активності вилились в реалізацію й інших проєктів: утворення студентського чоловічого хору під керівництвом В. Бєсядовського, організацію друку на циклостилї курсів лекцій, що читались в навчальному закладі. Частина студентства почала працювати у освітньому та видавничих відділах губерньської та повітової народних управ в якості референтів, консультантів, редакторів, коректорів та ін.

На початку січня 1919 р. до Кам'янця-Подільського прибули представники від київського студентського полку з агітацією за створення аналогічного підрозділу у губерньському центрі Поділля. Ця ідея мотивувалася тим, що український уряд гостро потребував бойових одиниць, базованих на чіткій національній свідомості, сильних духом та відданих ідеї Української Народної Республіки. Кияни не приховували того факту, що в центрі України військові частини, які брали активну участь у протигетьманському повстанні, самочинно розформовувалися або навіть переходили на бік більшовиків чи “різних “отаманів” українського гуляйпілля” [6, с. 281].

Крім особистих зустрічей та організації сходів у місцевій пресі було розміщене спеціальне звернення до “Українського організованого Студентства, середнєшкілників та слухачів

підготовчих курсів”, де з патріотичних позицій вмотивовувалася необхідність у створенні військового підрозділу: “ТОВАРИШІ!

Величезний вибух революційного руху дав Українській Республіканській Армії багато організованого революційного студентства, селянства і робітництва.

Успіх республіканських військ не повинен заспокоїти революційне студентство, бо передбачається ще чимало боротьби до повної перемоги над ворогами Української Народньої Республіки.

До зброї товариші!

Поспішайте записатись до Кам'янецького Студентського полку січових стрільців, що формується з дозволу Головного Отамана в м. Кам'янці. Студентська кров, пролита на вулицях Києва офіцерськими бандами, най зілле нас в один порив, одне непереможне бажання.

Українське Студентство Галичини, що в рядах січових стрільців бореться за Народню Українську Республіку, най буде для нас найкращим прикладом.

Так до зброї ж, Товариші! До зброї!

Отаман Студентського Полку Січових Стрільців студент Погорлів.

Рада Студентської Української громади” [19].

Втім, до створення спеціального студентського полку у Кам'янці-Подільському справа так і не дійшла. На заваді стояло щонайменше три посутніх причини. По-перше, значна кількість національно свідомої молоді працювала в самоврядних та інших інституціях краю, а тому не вважала для себе можливим полишити цю справу, оскільки брак необхідних кадрів у місті був відчутним. По-друге, вчорашні студенти “малороси” і “общероси” не мали жодного бажання класти свою голову за українську справу, бо їм, як правило, було “всьоравно” [6, с. 281]. Врешті, давалися взнаки ще не до кінця скомпрометовані більшовицькі гасла.

Б. Сивенко визнає, що ліворадикальні настрої поволи охоплювали все більше місцевих робітників, особливо кам'янецьких друкарень. Це позначилося й становищі студентства. Багато з них в політико-ідеологічному сенсі також почали “лівіти”, що дуже виразно проявилось у створенні “общесоціалістического блока”.

У квітні 1919 р. до Кам'янця-Подільського прийшли більшовики. Втім, це не позначилося якось випукло на студентському середовищі. Заняття відбувалися майже нормально. Якось непомітно для загалу одного дня до університету призначили політичного комісара. Ним став студент природничого відділу фізико-математичного факультету А. Волянський. Про нього Б. Сивенко подає достатньо змістовну інформацію. Батько А. Волянського був священиком, а сам він свого часу закінчував духовну семінарію. Під час навчання створив український нелегальний гурток. У 1917 р. вступив у партію українських есерів, де згодом пристав до лівого крила, які самоорганізувалися в окрему групу, відому під назвою “боротьбисти”. Загалом, на думку Б. Сивенка, А. Волянський “був дуже здібною людиною і добрим організатором, але непогамований амбітник і кар’єрист. Із приходом большевиків до Кам'янця він узяв найдіяльнішу участь у новоствореному міському “Совдеп”, репрезентуючи там студентство, а також був членом створеної большевицькою владою міської “трійки”, що провадила вилучення для потреб червоної армії харчів і одягових залишків у квартирах “буржуїв” і “петлюрівців”. Але в студентському середовищі Волянський був, як тоді висловлювались, “не вредним хлопцем”, і йому дехто з студентів завдячував своєчасне попередження й уникнення арешту (шляхом негайної “змивки” з Кам'янця)” [6, с. 284].

Політичний комісар не наважився на проведення докорінної реорганізації навчального закладу. Тому було щонайменше дві причини. По-перше, комуністи були надто слабкі, аби замислюватись над серйозними структурними змінами вищої школи. Для них ключовим залишалось питання щодо втримання влади як такої. По-друге, як припускає Б. Сивенко, він, „очевидячки, розумів непотрібність і сміхотворність студентського “вгляду” до навчально-педагогічних плянів та “контролю” над професурою” [6, с. 284]. Тому в цьому сенсі А. Волянський обмежився реконструкцією загальностудентського органу в “Раду студентських представників”, яку й сам очолив.

Досить детально Б. Сивенко описує відвідування університету Народним комісаром освіти В. Затонським. У навчальному закладі він поводив себе обережно, розпорядившись лише закрити богословський

факультет [20, с. 70]. Але у виступі на мітингу в Шевченківському народному домі В. Затонський промовляв у дусі звичайної більшовицької демагогії, висловившись про український рух дослівно так: “Так називаємо українське національне двіженіє видумалі семінарісти і поштово-телеграфніє чіновнікі” [6, с. 285].

Після цього багатьом стала зрозумілою природа більшовицької влади. По суті, це була “справжня окупаційна влада Москви” й українську культурно-освітню справу вона терпіла вимушено, не маючи змоги відразу вдатися до її розгрому.

Інший вражаючий факт, що справив неабияке враження на Б. Сивенка полягав у вщент переповненій в’язниці, куди поміщали усіх підозрілих жителів міста. Особливо автор виділяє постать кам’янецької чекістки Фані, про лютість якої ходили цілі легенди. У ці ж дні був розстріляний студент Ю. Приходько, котрий за дорученням українських есерів проводив антибільшовицьку агітацію в селах поблизу Кам’янця-Подільського. І звісно ж, усі ці події та обставини прямо та опосередковано впливали на морально-психологічний клімат, який панував у стінах навчального закладу. “В університеті цими днями панував пригноблений настрій, – писав Б. Сивенко, – професори читали без ентузіазму, а студенти слухали й поготів з унілим настроєм. Після 9 години вечора заборонено було показуватися на вулицях, і по них лише проходилися большевицькі патрулі. Кожного ранку ми дізнавалися про нові арешти, вчинені вночі” [7, с. 19].

Тому й не дивно, що повернення на початку червня 1919 р. до міста Українського війська супроводжувалось надміру позитивними емоціями. У сприйнятті Б. Сивенка це виглядало так: “Радість кам’янчан важко описати. На вулицях увесь день наче свято: веселі обличчя, радісні перегукування – бо ж серед прибулих багато знайомих і кривних. Зразу десь подівся похмурий настрій останніх тижнів і в університеті. Відновилося Студентська Українська Громада, студентський хор і різні гуртки; в місті відновилося “Просвіта” і загальноміський національний хор. Повернулись українські громадські діячі, а з ними і наш ректор” [7, с. 19].

Крім іншого, прихід до Кам’янця-Подільського Української Галицької Армії призвів до значного збільшення студентів з числа

галичан та буковинців. За ініціативи останніх була заснована нова студентська організація – “Академічний союз”, помітну роль в якій відігравали Ю. Каменецький, М. Стрільчук, О. Колодрубський.

Пожвавлення громадського життя знайшло свій вияв у випуску студентського часопису – журналу “Нова думка”. Це було об’ємне і солідне за змістом видання, де крім статей на суспільно-політичні, загальнокультурні і професійні студентські теми, був започаткований і чималий літературно-мистецький розділ.

Б. Сивенко називає ще один журнал, якого у 1919–1920 навчальному році вийшло у світ один чи два номери. Це “Буяння”, до редколегії якого входили В. Кириленко, Є. Шманкевич та І. Шевченко. Про долю обох журналів автор говорить так: “А загалом “Буяння”, якщо брати під розгляд особливо перше число – заповідалось цікавим і оригінальним журналом. Сама назва мала нагадувати читачам буяння молодих студентських сил. На жаль, ні “Буяння”, ні трохи довгочаснішої “Нової Думки” мені пізніше ніде не доводилося зустрічати, і можна сказати напевно, що поза Советами примірники цих журналів ні в кого не збереглися. А зважаючи на нищення архівних матеріалів на Україні під час цієї війни, можна побоюватися, що їх взагалі нема ніде, бо всяку публікацію, пов’язану з Кам’янецьким університетом, приватно навряд чи міг хтось зберегти – все те мовою большевиків була “петлюрівська крамола”, яку “робітничо-селянська влада” нещадно винищувала” [7, с. 20].

Б. Сивенко правий у тому, що багато документів і матеріалів доби Української революції 1917–1920 рр. було втрачено у радянський час. Нам справді не вдалося розшукати журнал “Буяння” ані в бібліотечних, ані в архівних фондах України. Проте з трьома числами “Нової думки”, що зберігаються в одиничному примірнику у відділі рідкісної книги фундаментальної бібліотеки Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, можна ознайомитись і сьогодні [21; 22].

На думку автора, 1919 р. був періодом найбільш інтенсивного академічного життя кам’янецького студентства. За планом читалися лекції, активно провадилася гурткова робота. Окремо Б. Сивенко зупиняється на діяльності студентського чоловічого хору, диригентом і керівником якого був В. Бєсядоський. Хор нараховував близько

60 осіб, був добре скомпонованим і мав можливість виконувати солідні хорові композиції М. Лисенка, К. Стеценка, О. Кошиця та ін. На погляд автора, особливо студентській аудиторії імпонували у виконанні хору “Прометей”, “Іван Гус” (“Кругом неправда і неволя”), “Гамалія” (“Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі”) і “Вкраїно-мати, кат сконав” [7, с. 22].

Атмосфера, яка панувала в навчальному закладі серед студентства, проявлялася ознаками дружби і взаємної довіри наддніпрянців і галичан. “Не було і тіні того лиховісного “Збруча”, що його так розкопано по цій війні, в УНРРА-ІРО-в-ських таборах, – зазначав Б. Сивенко. – Правда, подеколи до студентів доходили чутки, що десь там „угорі” не все гаразд у взаєминах поміж урядом У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] і урядом диктатора Петрушевича, як і між штабами Дієвої Армії і Начальною командою У[країнської] Г[алицької] А[рмії]. Але, оскільки пригадується, на взаєминах у середовище студентства ці неясні поголоски майже не позначалися. Студентський тодішній загаль не кохався в спілках, від яких чувся нездоровий запах, і взагалі не дуже полюблив аматорів політичного закулісся. Доказом цього може бути хоча б іронічне ставлення до тих окремих студентів, що чванилися своєю повсякчасною поінформованістю і “близькістю до сфер”, ставлення, виявилось знов таки в іронічних запитаннях до таких студентів: “Ну, які тепер евентуальності на політичному Олімпі: хто з чого резигнує, хто до кого ставиться з резервою?” [7, с. 22].

Щоправда, пізньої осені 1919 р. ця дружельність таки дала тріщину. Це сталося після того, як до Кам’янця-Подільського докотилася звістка про перехід частини УГА до Денікіна. З цієї нагоди в університеті були скликані загальні студентські збори, на яких обговорювалася неоднозначна подія. Ю. Каменецький доповідав про вимушеність цього кроку, що був зроблений за досить невідрадних обставин. Подальша дискусія засвідчила жорстку контрверсійність в оцінках події, а відтак більшість розходила з важкими почуттями та думками, не переконавши один одного.

Після цього зібрання громадсько-політичне життя в навчальному закладі помітно згорнулося. А закінчилося усе тим, що “десь у кінці грудня мешканці Кам’янця побачили на вулицях свого

міста вступаючі колони добре спорядженої польської армії ген[ерала] Галлера в блакитно сірих уніформах, з ситим і впевненим виглядом.

На той час українські міністерства і тилові установи армії вже виїхали з Кам'янця. Залишився лише Головноуповноважений уряду – міністр – він же ректор університету, проф[есор] Ів. Огієнко” [7, с. 23].

Так, на думку Б. Сивенка, закінчувався бурхливий, сповнений надій та водночас розчарувань 1919 р., а з ним і найцікавіший та найзмістовніший внутрішнім життям період діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Таким чином, спогади Б. Сивенка є свідченням очевидця про знаковий період в історії Кам'янець-Подільського державного українського університету. Попри певні неточності та суб'єктивні оцінки, праця є цінним джерелом із дослідження різнопланових питань, пов'язаних з діяльністю студентства навчального закладу, особливо коли йдеться про питання його власної самоорганізації та участі у суспільно-політичному житті краю революційної доби.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918–2008): бібліографічний покажчик / [уклад.: Т. М. Опря, В. М. Пархоменко, Л. П. Савченко, Є. П. Сільвеструк; редкол.: О. М. Завальнюк (голова), В. С. Прокопчук (відп. ред.), О. Б. Комарніцький та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. університет імені Івана Огієнка, 2009. – 112 с.

2. Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1920 рр.) у спогадах його колишніх студентів / О. М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : Зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 8: Матер. четвертого круглого столу “Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі”. – С. 35–45.

3. Завальнюк О. М. Емігрантська мемуарна література 20–70-х рр. XX ст. про Кам'янець-Подільський державний український університет / О. М. Завальнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – Т. 7: Українська історіографія на рубежі століть : Матер. міжнар. наук. конф. – С. 490–

501.

4. Адамський В. Р. Університетське будівництво доби Української революції 1917–1920 рр.: погляд В. К. Приходька / В. Р. Адамський // Освіта, наука і культура на Поділлі : Зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2013. – Т. 20: 95-річчю заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету присвячується. – С. 22–35.

5. Адамський В. Р. Кам'янець-Подільський державний український університет у житті та літописі його сучасників / В. Р. Адамський // Кам'янець-Подільський державний український університет (1917–1921). Ювілейні спогади / [упоряд. та авт. передм. В. Р. Адамський]. – Кам'янець-Подільський : “Медобори – 2006”, 2015. – С. 5–23.

6. Сивенко Б. Кам'янецький університет і його студентство в 1918–1919 рр. / Б. Сивенко // Київ (журн. літ-ри й мистецтва). – 1951. – Ч. 6. – С. 278–285.

7. Сивенко Б. Кам'янецький університет і його студентство в 1918–1919 рр. / Б. Сивенко // Київ (журн. літ-ри й мистецтва). – 1952. – Ч. 1. – С. 19–23.

8. Державний архів Хмельницької області, ф. Р-6193, оп. 12, спр. П-15162, арк. 59.

9. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 263, оп. 1, спр. 48707-ФП, арк. 132.

10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі: ЦДАВО України), ф. 166, оп. 12, спр. 7364, арк. 4.

11. Баженов Л. В. Alma mater подільського краєзнавства (Місто Кам'янець-Подільський – центр історичної регіоналістики ХІХ – початку ХХ століть) / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. – 416 с.

12. Прокопчук В. С. І. Г. Сливка – організатор і перший керівник фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету / В. С. Прокопчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / [редкол.: О. М. Завальнюк (голова), В. С. Прокопчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – Серія:

Бібліотекознавство. Книгознавство. – Вип. 2. – С. 20–30.

13. Мельник Е. М. Кам'янець-Подільський інститут народної освіти: розвиток, досягнення та утрати (1921 – 1930 рр.) / Е. М. Мельник, А. Г. Філінюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : Зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. пед. університет. – Т. 1. – С. 28–40.

14. Завальнюк О. М. Радянська влада і Кам'янець-Подільський державний український університет (1919, 1920–1921 рр.) / О. М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : Зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. пед. університет. – Т. 1. – С. 9–20.

15. Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету / О. Пащенко // Пащенко О. Матеріали до життєпису / Олімпіада Пащенко ; [упоряд., авт. передм. В. Адамський]. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. – С. 346–379.

16. Приходько В. К. З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі / Віктор Кіндратович Приходько ; [упоряд., авт. передм. В. Р. Адамський]. – Хмельницький : ПП Заколотний М. І., 2012. – 103 с.

17. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917 – 1921 рр.): монографія / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 644 с.

18. ЦДАВО України, ф. 4018, оп. 1, спр. 38, арк. 277.

19. Відозва до Українського організованого Студентства, середнєшкільників та слухачів підготовчих курсів // Життя Поділля. – 1918. – 31 груд.

20. Біднов В. Перші два академічні роки українського державного університету в Кам'янці-Подільському. (Уривок із спогадів) / В. Біднов // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – № 69-70. – С. 64–74.

21. Нова думка. – 1920. – Ч. I-II. – 81 с.

22. Нова думка (Орган Студентства Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету). – Кам'янець-Подільський. – 1920. – Ч. III. – 76 с.

А. В. Атаманюк,
викладач

М. В. Атаманюк,
голова ХОО ВМГО “Студентська республіка”
(м. Хмельницький)

СУВЕРЕННІСТЬ ДЕРЖАВИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Державний суверенітет, “політико-юридична властивість державної влади, яка означає її верховенство та повноту всередині країни, незалежність і рівноправність ззовні”, надає можливість та права відповідним органам державної влади здійснювати конкретні заходи щодо захисту інформаційної безпеки. Декларація про державний суверенітет України визначає державний суверенітет України як “верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах” [1].

Україна як суверенна держава створює свій національний інформаційний простір у дуже складних умовах, що характеризуються передусім наявністю застарілих, тоталітарних підходів, нерозвиненістю законодавчої бази, недосконалістю інформаційних технологій тощо. Тому дуже важливим напрямом розвитку інформаційного простору України є правове визначення, формалізація і стандартизація рівноправних інформаційних відносин у нашому суспільстві та світовому співтоваристві.

Поняття “інформаційне законодавство України” охоплює всю систему нормативно-правових актів, ухвалених Верховною Радою України у формі законів і постанов нормативного змісту, якими регулюються суспільні відносини щодо інформації, її змісту, використання та відповідальності суб’єктів (організації) й об’єктів (цілових аудиторій) інформаційних відносин.

“Інформаційне право” у широкому розумінні – це суспільні відносини щодо інформації, які знаходять вираження в нормах, урегульованих (визначених законом) на публічно- та приватно-правовому рівнях. У вузькому розумінні “інформаційне право” – це

різноманіття прав і обов'язків конкретних учасників суспільних відносин щодо інформації як об'єкта суспільних відносин.

Найпринциповіші проблеми у регулюванні в Україні правовідносин в інформаційній сфері пов'язані з невизначеністю або великою розбіжністю в розумінні та практичному застосуванні таких системоутворюючих понять для системи інформаційного права, як “інформаційний суверенітет України”, “інформаційний простір України”, “інформаційна безпека України”, “правовий режим інформації”, “принципи міжнародного інформаційного співробітництва” тощо. Без визначення на рівні актів законодавства цих важливих політико-правових понять та правових норм щодо їхнього забезпечення неможливе встановлення цивілізованих міжнародних інформаційних відносин і подальше системне вдосконалення інформаційного законодавства України.

Ст. 53 Закону України “Про інформацію” встановлює, що: “основою інформаційного суверенітету України є національні інформаційні ресурси”, але змісту самого поняття інформаційного суверенітету не розкриває [2].

До інформаційних ресурсів України, відповідно до норм ст. 53 Закону “Про інформацію”, входить вся належна їй інформація, незалежно від змісту, форм, часу і місця створення. Україна самостійно формує інформаційні ресурси на своїй території і вільно розпоряджається ними, за винятком випадків, передбачених законами і міжнародними договорами.

Таким чином, у рамках Закону “Про інформацію” інформаційний суверенітет у більшій мірі розглядається в якості невід'ємного права держави формувати та розпоряджатися інформаційними ресурсами, які знаходяться в її власності у відповідності до національного й міжнародного законодавства. Але варто зазначити, що в такому випадку мова йде не про суверенітет, а про реалізацію права власності держави на певні види майна і майнових прав [2].

У Законі України “Про Національну програму інформатизації” розкриваються поняття “інформатизація”, “інформаційна технологія”, “інформаційний ресурс держави”:

Інформатизація – це сукупність взаємопов'язаних організаційних правил, політичних, соціально-економічних, науково-практичних, виробничих процесів, що спрямовані на забезпечення умов для задоволення інформаційних потреб громадян і суспільства на основі створення, розвитку й використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, побудованих на основі застосування сучасної обчислювальної і комп'ютерної техніки [3].

Інформаційна технологія – це цілеспрямована, гарантована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечить високу швидкість оброблення даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від їхнього розміщення [3].

Інформаційний ресурс – це сукупність документів у інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо) та система їх функціонування.

Інформаційний суверенітет держави – здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації поза межами держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави [3].

Державна політика інформатизації формується, йдеться в Законі, як складова соціально-економічної політики держави загалом і спрямована на раціональне використання промислового та науково-технічного потенціалу, матеріально-технічних і фінансових ресурсів для створення сучасної інформаційної інфраструктури в інтересах вирішення комплексу поточних та перспективних завдань розвитку України як незалежної демократичної держави з ринковою економікою. Головною метою Програми є забезпечення громадян і суспільства своєчасною достовірною та якнайповнішою інформацією на основі широкого використання інформаційних технологій, гарантування інформаційної безпеки держави [3].

Так, у ст. 1 Закону України “Про національну програму інформатизації” йдеться, що “Інформаційний суверенітет держави – здатність держави контролювати й регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки” [3]. Таке визначення

поняття “інформаційного суверенітету” суперечить нормам ст. 53 Закону України “Про інформацію” та ст. 23 Закону України “Про науково-технічну інформацію”, якими встановлено, що основою інформаційного суверенітету є національні інформаційні ресурси.

У ст. 2 Закону України “Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України” інформаційний суверенітет визначено як “право держави на формування її здійснення національної інформаційної політики відповідно до Конституції і законодавства України, міжнародного права в національному інформаційному просторі України”. За своїм змістом це поняття не є вичерпним, бо не враховує глобалізаційних процесів в інформаційній сфері та розвитку міжнародного інформаційного співробітництва суб’єктів України (фізичних і юридичних осіб, держави) [4].

Інформаційний суверенітет є похідним від державного суверенітету, але не є рівнозначним останньому. До формування поняття “інформаційний суверенітет” доцільно підходити, виходячи з того, що суверенітет – це верховна влада у внутрішніх справах і незалежність у зовнішніх відносинах. При цьому необхідно враховувати, що інформаційний суверенітет з точки зору політико-правового навантаження має подвійний характер: з одного боку – це виключно право держави та її можливості, з іншого – це основні функціональні напрями (завдання) державної діяльності.

Інформаційний суверенітет України – це виключне право України відповідно до Конституції і законодавства України та норм міжнародного права самостійно і незалежно, з додержанням балансу інтересів особи, суспільства і держави визначати й здійснювати внутрішні й геополітичні національні інтереси в інформаційній сфері, державну внутрішню й зовнішню інформаційну політику, розпоряджатися власними інформаційними ресурсами, формувати інфраструктуру національного інформаційного простору, створювати умови для його інтегрування у світовий інформаційний простір та гарантувати інформаційну безпеку держави [5].

Чинне законодавство не визначає правовий статус інформаційного простору України – важливу ознаку й передумову формування інформаційного суспільства, входження України у світове інформаційне співтовариство, один із головних чинників

збереження інформаційного суверенітету, зміцнення державності та забезпечення національної безпеки України.

В Україні прийнято і введено в дію державно-правові та програмні документи, які забезпечують формування національного інформаційного простору України. Триває розробка нових і вдосконалення наявних державно-правових документів, спрямованих на розвиток інформатизації та якнайповніше забезпечення потреб населення і державних органів у своєчасній і достовірній інформації – найважливішому елементі системи зв'язків з громадськістю.

У ст. 4 проекту Закону України “Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України” запропоновано таку редакцію цього поняття: “Національний інформаційний простір України – сфера (об’ємний простір), у якій здійснюються інформаційні процеси, і на яку поширюється юрисдикція України” [4].

У проекті “Концепції (Основах державної політики) інформаційної безпеки України”, розроблений УЦЕПД ім. Разумкова, є таке визначення: “Інформаційний простір України – середовище, в якому здійснюється продукування, зберігання та поширення інформації і на яку розповсюджується юрисдикція України” [6].

Обидві редакції поняття “інформаційний простір України” не враховують основних елементів національного інформаційного простору та його функціонального навантаження. А віднесення до національного інформаційного простору лише середовища, на яке розповсюджується юрисдикція України, є своєрідною перепорою для інтегрування у світовий інформаційний простір, де діють норми міжнародного права, відповідно до яких мають захищатися національні інтереси України.

Світовий досвід і сучасні вітчизняні наукові дослідження свідчать про те, що сформувані юридично обґрунтоване поняття “інформаційний простір України” можна, враховуючи сукупність елементів інформаційного простору держави та функціональні напрями державної діяльності, що передбачено поняттям “національний інформаційний простір”, і виходячи виключно із суверенного права України на самостійне й незалежне вирішення цього питання [5].

Інформаційний простір створюється державою та

суспільством, має цілі свого створення і визначені ознаки. Насамперед, відзначимо, що інформаційний простір – це простір, у якому циркулюють інформаційні потоки, топологічні властивості якого задаються інформаційною інфраструктурою. В свою чергу, інформаційний потік – інформація, яка переміщується у просторі й часі. Інформаційна інфраструктура є частиною інформаційного простору, яка забезпечує створення й циркуляцію інформаційних потоків у просторі. Вона має такі основні характеристики: якісний і кількісний склад елементів інфраструктури; просторове розташування елементів та їх взаємозв'язок; інформаційна виробність й пропускна спроможність елементів і всієї інформаційної інфраструктури в цілому.

Національні інформаційні ресурси України – це окремі документи і масиви документів, результати інтелектуальної, творчої та інформаційної діяльності, бази й банки даних, всі види архівів, бібліотеки, музейні фонди та інші, що містять дані, відомості й знання, зафіксовані на відповідних носіях інформації, є об'єктами права власності всіх суб'єктів України і мають споживацьку вартість (політичну, економічну, соціокультурну, оборонну, історичну, ринкову, інформаційну тощо).

Інформаційна інфраструктура, у складі якої є такі елементи:

- організаційні структури, що забезпечують формування, функціонування й розвиток інформаційного простору, а також збирання, обробку, зберігання, поширення та ефективне використання інформаційних ресурсів. Обслуговуючу роль щодо діяльності цих елементів виконують науково-методичне, інформаційне, матеріально-технічне, кадрове, фінансове забезпечення;

- інформаційно-телекомунікаційні структури – це територіально розподілені державні і корпоративні комп'ютерні мережі, телекомунікаційні мережі й системи спеціального призначення і загального користування, мережі й канали передачі даних, засоби комутації та управління інформаційними потоками;

- інформаційні технології – організована сукупність систем, засобів, методів і способів, яка на базі інформаційної інфраструктури забезпечує процеси обробки, зберігання, розвитку, поширення, використання та захисту інформаційних ресурсів;

– система засобів масової інформації – це сукупність друкованих і електронних засобів масової інформації – теле-, радіокомпаній, інформаційних агентств, комплексів книговидання, кінематографічного, бібліотечного, архівного тощо [5].

Оскільки національний інформаційний простір – важлива ознака суверенної й незалежної держави, яка дбає про формування й розвиток його на всій території України на основі єдиних принципів і за загальними правилами з додержанням балансу інтересів особи, суспільства, держави, на рівні законодавчого акту його слід визначити як сукупність національних інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури, які дозволяють на основі єдиних принципів і загальних правил забезпечувати інформаційну взаємодію громадян, суспільства, держави з їх рівним правом доступу до відкритих інформаційних ресурсів та максимально повним задоволенням інформаційних потреб суб'єктів держави на всій її території з додержанням балансу інтересів на входження у світовий інформаційний простір та забезпечення інформаційної безпеки відповідно до Конституції України та міжнародних правових норм.

У 90-ті роки ХХ – на початку ХХІ ст. українське суспільство засвідчило прагнення перетворити соціальну систему з тоталітарної на демократичну та переконалося в тому, що соціально-економічну, політичну і духовно-культурну трансформацію можливо здійснити лише шляхом мобілізації духовно-моральних сил усієї нації, а отже, лише за наявності розвиненої системи зв'язків з громадськістю, у якій вільне слово і думка, своєчасна і об'єктивна інформація відіграють дуже важливу роль. Процес модернізації суспільства передбачає урізноманітнення джерел інформації і взаємодію інформаційних поколінь.

Інформаційний простір в умовах соціально-економічної трансформації українського суспільства є дуже важливою передумовою ефективного розвитку економіки та соціальної сфери, демократизації політичних відносин і зміцнення духовно-культурного потенціалу нації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Декларація про державний суверенітет України

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12>. – Назва з титул. екрану.

2. Закон України “Про інформацію” [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20110106/page2>.

– Назва з титул. екрану.

3. Закон України “Про Національну програму інформатизації” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80/ed20121202>. – Назва з титул. екрану.

4. Закон України “Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uacm.kharkov.ua/ukr/index.shtml?ulaws/usuvetr.htm>. – Назва з титул. екрану.

5. Олійник О. В. Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави [Електронний ресурс] / О. В. Олійник, О. В. Соснін, Л. Є. Шиманський. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm. – Назва з титул. екрану.

6. Проект Закону “Про Концепцію державної інформаційної політики” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=35530&pf35401=144198>. – Назва з титул. екрану.

С. В. Білошицький,
доктор політичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

СОБОРНІСТЬ УКРАЇНИ ЯК ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ТА ЗАСІБ ДОСЯГНЕННЯ ЄДНОСТІ Й ЗГОДИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Ідея соборності українських земель має глибоке історичне коріння і спирається на відчуття спільної долі та особливої місії українського народу. 1 грудня 1991 року 90,3% громадян УРСР своїми голосами не лише підтвердили Акт проголошення незалежності України, але й заклали підвалини українського соборного проекту, який мав забезпечити колективну стратегію загальнонаціонального прориву до нової якості життя та нових сенсів національного буття.

На жаль, правлячі еліти не усвідомили своєї відповідальності перед багатомільйонним народом та сприйняли незалежність України, лише в якості інструменту кримінального самозбагачення. В офіційних державних стратегіях та кадровій політиці домінували вузько політичні, регіональні або кланові інтереси, які лише сприяли дефрагментації українського суспільства та розгортанню безпрецедентної системної кризи усіх державних інституцій. Криза досягнула межі, коли руйнування державних інституцій загрожує самому існуванню державності. Країна може перетворитися на “failed state” – невдалу, провалену державу, яка не відбулася.

Відповідно у сучасному українському суспільстві неухильно зростає потреба в стабілізації соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку, новій якості функціонування демократичних інститутів влади і прогнозів результатів їх діяльності. Системний характер кризи, коли в занепаді опинилися і економіка, і політична сфера, і духовність, вже потребує не часткових реформ, а глибокої тотальної трансформації на основі тверезого і реалістичного аналізу теперішнього стану.

Важливим соціальним інститутом у зазначеній ситуації виступає поняття “національна ідея”, яке в широкому розумінні відображає сукупність різноманітних глибинних норм і правил, що

характерні для даного суспільства і відрізняють його від інших суспільств. Національна ідея це також концентрований вираз стратегічної мети, головного пріоритету нації на осяжне майбутнє. Характер впливу національної ідеї на розбудову держави та розвиток суспільства викликає незмінний інтерес у багатьох професійних політиків та науковців. Особливого звучання набуває пошук механізмів формування загальнонаціональної ідеї (консенсусу різних моделей національної ідеї), яка має подолати розбіжності у суспільстві з різними етнічними та національними ідентичностями.

Тема місця й ролі національної ідеї у функціонуванні демократичних суспільств досліджувалася в різні часи такими мислителями і державними діячами, як Ш. де Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббс, Дж. Локк, О. Конт, Г. Спенсер, Х. Арендт, Дж. Ролз, Ю. Хабермас, Р. Даль, Ф. Фукуяма, Ф. Закарія та ін., які встановили пряму залежність між характером подібної взаємодії і загальною ефективністю державної політики. Серед сучасних українських науковців питанням впливу національної ідеї на гармонізацію суспільних відносин свої праці присвячували І. Курас, Ю. Левенець, М. Михальченко, Ф. Рудич, С. Кульчицький, А. Гальчинський, Д. Видрін, В. Литвин, яким вдалося, з одного боку узагальнити світовий досвід демократизації західних суспільств, а з іншого – дослідити вітчизняні традиції формування змістовного концепту загальнонаціональної ідеї.

Водночас для наукового та експертного середовища залишається актуальним розгляд ультрасучасних тенденцій та найближчих перспектив взаємодії Української держави і суспільства в контексті останніх європейських ініціатив керівництва країни та глибоких суспільно-політичних трансформацій, викликаних драматичними подіями “перезавантаження влади” в січні-квітні 2014 року. Розгляду цього питання і присвячується дана стаття.

Приголомшливий крах режиму В. Януковича дивним чином нагадав колапс комуністичних режимів країн Центральної й Східної Європи, “обвал” ряду диктаторських режимів Азії та Африки. Скрізь причинами найглибших системних криз політичної й соціально-економічної систем виступали узурпація влади з боку вузького правлячого угруповання, ставка на адміністративні методи

розв'язання питань власності, відчуження громадськості від механізмів володарювання, витиснення опозиції та інститутів громадянського суспільства з процесів прийняття політичних рішень, звуження ідеологічного дискурсу державної пропаганди, екзистенціальна криза основ суспільного буття.

На жаль, перераховані фактори були властиві всьому періоду незалежності сучасної Української держави. За рідкісним винятком правлячі політичні еліти розглядали періоди свого правління як можливість безроздільно панувати, ігноруючи інтереси й вимоги як конкуруючих політичних груп, так і суспільства в цілому, особливо тих соціальних прошарків, котрі не утворюють їхню електоральну нішу. У цей період заклики до формування чіткої стратегії розвитку держави на базі національної ідеї озвучувалися, як правило, опозицією і носили декларативний характер з метою досягнення необхідного публічного політичного позиціонування. Однак, отримавши владу, колишня опозиція відмовлялася від діалогу з опонентами та поверталася до сповідування політики однобічних дій.

Як констатує І. Василенко, перед пострадянськими політиками дуже часто виникала спокуса перейти у наступ, прагнучи викликати в співрозмовника відчуття розгубленості й поразки. Насправді, відзначає політолог, сучасний самовпевнений політик, який вважає, що він знає усе краще за своїх опонентів, взагалі не здатний запитувати, а значить, не здатний зрозуміти співрозмовника. У результаті політичні діалоги, ініційовані владою, перетворюються на монологи, які закривають перспективу спільних пошуків істини [1, с. 261-262].

Можна погодитися з думкою Б. Волошнікова про те, що політичні інститути сучасної України в ідейно-організаційному відношенні більше походять на сталінське ВКП(б)У, ніж на західні демократичні проекти. Багаторічне існування однопартійної системи в СРСР сформувало стиль роботи, за яким партія будується за суворо ієрархічним принципом. “Є партійна аристократія, умовно політбюро, і рядові члени партії. Варіанти найважливіших, кардинальних напрямів дії формуються верхівкою партії, рішення ухвалюються, як правило, одноосібно керівником партії, а рядові члени тільки інформуються про прийняті резолюції... Взаємодії з іншими партіями,

особливо між правлячими й опозиційними, відрізняються крайньою нетерпимістю... Керівництво сучасних партій, як і в радянські часи, особливо успішно проявляє себе в придушенні внутріпартійних дискусій та інакомислення...” [2], – констатує експерт.

Таким чином, рівноправний і змістовний діалог як інструмент вибудовування консенсусно-компромісної форми взаємодії учасників політичних відносин по формуванню загальнонаціональної ідеї не має традицій у вітчизняному політикумі навіть на рівні внутріпартійних відносин, що ретранслюється на інші рівні прийняття політичних рішень – міжпартійні, коаліційні, загальнодержавні та міжнародні. Установка на політику однобічних дій стала закріплюватися на рівні політичної свідомості частини політичних еліт і мас, ставши стійкою складовою політичної культури українського суспільства (про що свідчить збільшення політичної ваги радикальних політичних партій, громадських організацій і рухів).

Саме схильність суб’єктів української політики радикалізувати свою позицію і не чути аргументи опонентів призвела до жахливих людських жертв під час громадянських протестів у Києві в лютому 2014 року. Можна також стверджувати, що схильність до однобічних дій “команди перемігшого Євромайдану” багато в чому спровокувала радикальні сепаратистські виступи громадян у південно-східних областях України та АР Крим. Логіка абсолютного домінування правлячої політичної сили запустила складну зворотну реакцію опонентів, що загрожує розвалом цілісності й самої державності українського суспільства.

У цій ситуації політикум і суспільство повинні прийняти принципове рішення про вичерпаність для України політичної практики однобічних дій та одноосібного визнання змісту національної ідеї. З урахуванням історичних наслідків розгортання окреслених політичних конфліктів у глобальному та національному масштабі необхідно визнати, що компромісна форма взаємодії політичних суб’єктів виступає як найбільш цивілізована, відповідальна, безпечна і ефективна. Тому особливого значення для вітчизняної політичної практики набуває розвиток та апробація різних механізмів і технологій досягнення соціально-політичної згоди, за рахунок формування загальнонаціональної ідеї.

Теорія політичної науки засвідчує різноманіття політичних компромісів. Вони можуть мати місце на різних рівнях – міждержавному й внутрішньодержавному. Міждержавний компроміс необхідний там, де існують протиріччя між двома або більше державами, які виражаються в територіальних спорах і конфліктах. Внутрішньодержавні компроміси розв’язують, як правило, конфліктні ситуації усередині самої держави, а ці конфлікти можуть носити політичний, національний, релігійний, економічний та інший характер. Джерела політичного компромісу необхідно шукати в інтересах суб’єктів політики, що вступають у компроміс. Це головне в аналізі протиріч, що лежать в основі політичних компромісів. Де немає спільності інтересів, там не може бути єдності цілей, не говорячи вже про єдність дій. Звідси висновок: у будь-якому компромісі обов’язково повинен бути присутнім ланцюг “інтерес – ціль – дія” та їхня єдність [3, с. 9-10].

Історично найбільшу здатність до компромісів виявляли ліберальні демократії Заходу, сам соціальний устрій яких, а також тип господарської діяльності, політичний розвиток та діалогова політична культура полегшували й стимулювали взаємні поступки та пошук балансу інтересів. Однак досвід перехідних процесів 90-х рр. XX ст. у країнах Латинської Америки й Східної Європи продемонстрував ефективність використання деяких моделей розв’язання політичних конфліктів за допомогою компромісів. Їхній зміст зводився, з одного боку, до зміцнення слабких, уперше імплантованих у незвичний соціокультурний ґрунт демократичних інститутів, а з іншого – до зниження гостроти конфліктів, що виникають унаслідок реалізації політичного курсу і кадрових призначень. Мова йде про практику підписання так званих пактів – політичних угод між лідерами провідних партій або політичних сил, які визначають загальнозначущі завдання розвитку суспільства на базі спільних цінностей і бажаної концепції майбутнього. Укладання пакту означало самообмеження амбіцій основних противорічних сторін, відмову від біполярної моделі політичної боротьби, прийняття взаємних зобов’язань та інституціональне їхнє оформлення [4].

Самі пакти були результатом проведення багатотурових національних круглих столів. Першим прикладом успішного

проведення в Європі подібного національного круглого столу можна вважати переговори між урядом і всіма парламентськими політичними партіями в Іспанії у 1977 р., які закінчилися підписанням цілого ряду угод, що одержали назву “Пакту Монклоа”. Насамперед, пакт передбачав примирення стосовно розуміння історії, припинення пошуку правих і винуватих у громадянській війні 1936–1939 рр., яка коштувала іспанському народові більше півмільйона життів. Після укладення пакту у так званій Долині смерті поховали під написом “Вони любили Іспанію” останки всіх загиблих під час іспанської громадянської війни, незважаючи на партійну приналежність.

Основні учасники “Пакту Монклоа” брали на себе певні соціально-економічні зобов’язання, при цьому ідучи на обопільні поступки. Опозиція надала уряду мандат на проведення жорстких антиінфляційних заходів, включаючи заморожування заробітної плати, зниження видаткової частини бюджету, обмеження кредитів збитковим підприємствам. Але й уряд брав на себе певні зобов’язання: запровадити систему прогресивного оподатковування, реорганізувати фінансову систему, вжити заходів по боротьбі з безробіттям, розширити свободу слова, посилити парламентський контроль над державними засобами масової інформації. Завдяки потужній підтримці з боку всіх громадських організацій, профспілок, церкви дуже скоро “Пакт Монклоа” отримав схвалення переважної більшості суспільства. Він був мало не одностайно проголосований депутатами у парламенті як закон. Даний документ забезпечив гармонізацію політичної трансформації постфранкістської Іспанії в повноправного члена цивілізованого співтовариства європейських країн [5].

На думку Л. Шевцової, саме політика проведення загальнонаціональних круглих столів і підписання відповідних пактів стала основним гарантом посттоталітарної трансформації Польщі, Чехії, Угорщини, Чилі, Мексики та Аргентини. “Ця політика зняла напруженість зі ще слабких інститутів, обмежила рівень конфліктів, сприяла формуванню цілої системи договорів між владою і суспільством, між цивільними і військовими, між підприємцями і робітниками” [6, с. 82]. Виявилося, що практика прийняття консенсусно-компромісних базових угод є можливою й у

суспільствах, далеких від стандартів західної ліберальної демократії, однак орієнтованих при цьому на одержання демократичної легітимності ухвалених рішень.

У рамках політичної науки загальнонаціональний консенсус розуміється як громадська згода певної соціальної спільноти (нації) і являє собою складний феномен, якому притаманні відповідна структура та різноманітний зміст. Класифікація типів консенсусу має власну ієрархію (тобто співвідпорядкованість), що особливо важливо враховувати при формуванні консенсусу в дезинтегрованому, нестабільному суспільстві. Так, на думку Дж. Сарторі, існують три основних рівні консенсусу: консенсус на рівні суспільства (основний консенсус), консенсус на рівні режиму (процедурний консенсус) та консенсус на рівні політики (програмний консенсус).

Перший рівень консенсусу є основним або ціннісним. Це показник того, поділяє дане суспільство однакові ціннісні уявлення та цілі чи ні. Базовий консенсус є філософсько-світоглядною основою державного політичного курсу, він встановлює ціннісні орієнтири та обмежувальні рамки державної політики. Другий рівень консенсусу – процедурний (нормативний) – встановлює так звані “правила гри”, які викладені в конституціях, законодавчих актах, договірних документах і т.п. та визначають порядок розв’язання конфліктів. Цей консенсус ґрунтується на поділюваному всіма сприйнятті домірності та справедливості демократичних інституціональних процедур. Третій рівень консенсусу – політичний (програмний) – визначає сфери публічної політики, які не піддаються регламентації й обмеженню, щоб залишити простір для маневрів політичних сил і збереження ними своїх електоральних ніш. Наявність цього рівня консенсусу дозволяє проводити вибори, здійснювати ротацію кадрів на виборних посадах і формувати нові урядові конфігурації [7, с. 123].

Таким чином, досягнення консенсусу щодо формування загальнонаціональної ідеї в українському політикумі й суспільстві вимагає масштабних за обсягами та толерантних за підходами зусиль політиків і громадських діячів з формування доктрини “спільної долі” українського соціуму. У рамках пошуку загального консенсусу необхідно генерувати позитивну програму майбутнього України, процедурного – закласти правові механізми консолідації суспільства

та захисту прав меншостей, кадрового – передбачити механізми представництва в органах влади інтересів основних соціальних груп і правила вироблення оперативних компромісних рішень. Результатом цих зусиль може стати підписання суб'єктами української політики певного морально-правового документа (пакту, меморандуму, декларації, договору й т. п.), який регламентував би зміст загальнонаціонального консенсусу та механізми його досягнення.

Запропонована діяльність вимагає від суб'єктів вітчизняної політики відмови від філософії однобічних дій заради досягнення національного єднання, визнання за всіма соціальними (етнічними, конфесіональними, територіальними, професійними й т. п.) групами українського суспільства права на врахування їх інтересів у сфері формування політики, залучення до роботи над базовим документом значного числа активістів громадського сектору та експертів із числа вчених-суспільствознавців.

Можна припустити, що вибудовування доктрини загальнонаціонального консенсусу вимагатиме формування зовнішньополітичної, оборонної, правоохоронної, фінансово-економічної, гуманітарної, соціальної, енергетичної, екологічної й т.п. концепцій розвитку України. Процедурний консенсус повинен відповісти на питання про співвідношення використання в політичній практиці норм прямої і представницької демократій, характер взаємодії органів державної влади й місцевого самоврядування, систему взаємодії органів влади та інститутів громадянського суспільства, роль моніторингу суспільних проблем у формуванні пріоритетів державної і регіональної політики.

Логіка “конструювання” загальнонаціонального консенсусу виходить із того, що в демократичному суспільстві вирішальний вплив на характер державного курсу здійснює не яка-небудь конкретна ідеологія, а саме загальнонаціональна система цінностей. Водночас конкретний зміст державного курсу багато в чому залежить від ідеології тієї політичної партії (партійної коаліції), яка контролює уряд. Якщо в результаті чергових виборів до влади приходить опозиційна партія (коаліція), то разом зі зміною правлячої сили міняється правляча ідеологія, і, відповідно, державна політика так само зазнає певних змін, але фундаментальні цінності й норми

залишаються при цьому непорушними.

Цілком очевидно, що ідея формування загальнонаціонального консенсусу буде сприйнята частиною політикуму і експертного співтовариства як свідомо утопічна й нежиттєздатна. Занадто великою є спокуса у сил, які вважають себе переможцями поточного моменту, монополізувати владу та втиснути суспільство в прокрустове ложе своїх ідеологічних схем, бачень та інтересів. Занадто великим є потенціал взаємної недовіри між основними протиборчими політичними силами. Однак посилення суб'єктності суспільних рухів і інститутів громадянського суспільства, викликане акціями громадянських протестів у Києві та інших регіонах країни, може стати важливим фактором приборкування егоїстичних устремлінь радикальних політиків. Як констатує Д. Видрін, “монополізація – це закон влади. Влада розширюється, абсолютна влада розширюється абсолютно. Це аксіома, і ці процеси будуть відбуватися природно, поки не з'явиться їм опір. Опір з боку суспільства” [8].

Слід також дослухатися до думки досвідчених і зважених інтелектуалів, які довели свою мудрість конструктивною політичною діяльністю. Зокрема патріарх зовнішньої політики США Г. Кіссінджер застерігає нову українську владу від односторонніх дій, висуваючи наступний аргумент: “Будь-яка спроба однієї частини України домінувати над іншою, що перетворилося на закономірність, згодом призведе до громадянської війни або до розколу країни... Ми повинні прагнути до примирення фракцій, а не до домінування однієї з них” [9].

При цьому важливо усвідомлювати, що в сучасному глобалізованому світі жодну проблему загальнонаціонального масштабу не можна розв'язати без врахування глобального контексту. Як застерігав ще в 70-х роках футуролог Я. Тінберген, “справжню взаємозалежність не можна відокремлювати від суверенної незалежності, однак надмірний упор на національний суверенітет, який існує в теорії, але досить обмежений на практиці, несе насіння конфронтації, антагонізму і, в остаточному підсумку, війни” [10, с. 70]. Відповідно, сторонами загальнонаціонального консенсусу, особливо в питаннях зовнішньої політики і оборони, також повинні виступати провідні геополітичні гравці та міжнародні організації.

Таким чином, формування реалістичної й конструктивної загальнонаціональної ідеї, а на її основі стратегії розвитку України в нашій країні можливі у разі використання технології демократичних країн – консенсусно-компромісної форми взаємодії учасників політичних відносин, яка, у свою чергу, спирається не на певну ідеологію, а на ідеологічний плюралізм і ціннісно-нормативний консенсус, закріплений в існуючих суспільно-політичних інститутах, моделях поведінки, традиціях та звичаях суспільства.

Лише в такий спосіб ідея соборності України набуде свій змістовний і практичний вираз, який дозволить об'єднати конструктивну енергію всіх громадян України для розбудови спільного національного проекту.

Список використаних джерел та літератури:

1. Василенко И. А. Политическая глобалистика : учеб. пособ. для вузов / И. А. Василенко. – М. : Логос, 2000. – 360 с.
2. Волошников Борис. Кризис партий и новый символ “Ордена Меченосцев” [Електронний ресурс] / Борис Волошников. – Режим доступу : Сайт “Хвиля”. – 2014. – 9 марта. – <http://hvylya.org/analytics/politics/krizis-partiy-i-novyyiy-simvol-ordena-mechenostsev.html>, вільний. – Назва з титул. екрану.
3. Рахматов А. А. Политический компромисс как инструмент соглашения в политике : автореф. дис. на соискание наук. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.02 – “Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии” / А. А. Рахматов. – М. : 2009. – 18 с.
4. Глухова А. В. Компромисс и консенсус как методы регулирования и разрешения политических конфликтов [Електронний ресурс] / А. В. Глухова. – Режим доступу : Сайт “РЦМАДС”. – <http://www.rciabc.vsu.ru/irex/pubs/glukhova4.htm>, вільний. – Назва з титул. екрану.
5. Писарчук Микола. Пакт Монклоа: іспанський урок для України [Електронний ресурс] / Микола Писарчук. – Режим доступу : Сайт “Діалог”. – 2010. – 10 лют. – <http://dialogs.org.ua/ru/periodic/page14737.html>, вільний. – Назва з титул. екрану.

6. Шевцова Л. Ф. Дилеммы посткоммунистического общества / Л. Ф. Шевцова // Политические исследования. – 1996. – № 5. – С. 80-91.

7. Сартори Дж. Управляемая демократия и управляющая демократия / Дж. Сартори // Мир политики. Суждения и оценки западных политологов. – М. : 1992. – С. 122-127.

8. Щербакова Вера. Выдрин: Прошлая власть воровала с убытков, нынешняя же берет “свое” с прибыли / Вера Щербакова // День. – 2011. – 26 августа.

9. Kissinger Henry A. How the Ukraine crisis ends / Henry A. Kissinger. The Washington Post. – 2014. – 6 March.

10. Тинберген Я. Пересмотр международного порядка / Ян Тинберген ; пер. с англ., пред. акад. Д. М. Гвишиани, общ. ред. А. А. Рывкина. – М. : Прогресс, 1980. – 416 с.

О. П. Григоренко,
доктор історичних наук, професор
Л. О. Григоренко,
учениця
(м. Хмельницький)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ КОНТРОЛЬОВАНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ (50-ті роки XX ст.)

У статті розглянуто активізацію суспільно-політичного життя і політизацію руху громадськості у відстоюванні національних інтересів українського народу, зокрема на захист української мови в умовах контрольованого лібералізму.

Ключові слова: суспільство, політичний режим, десталінізація, культ особи, інтелігенція, українська мова, шістдесятництво, дисидентство.

З найжорстокішої в історії людства Другої світової війни Україна вийшла зруйнованою і знекровленою. В роки війни яскраво проявився патріотизм українців, їх готовність до останньої краплі крові захищати рідну землю. Але правлячий тоталітарний режим навіть і не прагнув гідно оцінити подвиг народу у боротьбі проти чорних сил окупантів. Навпаки, своєрідним салютом Перемозі стало нове посилення репресій. Прояви оригінального мислення або національної самосвідомості, найменше ігнорування пропагандистських стереотипів, ухиляння від регламентованих стандартів у формах вияву культу особи Сталіна, критичний підхід до будь-яких явищ суспільного життя – все це викликало звинувачення в українському буржуазному націоналізмі і, як наслідок, вело до морального та фізичного знищення діячів культури.

Чергову атаку на українську культуру започаткував виступ газети “Правда” в липні 1951 р. з редакційною статтею “Проти ідеологічних перекручень в літературі”. Як привід було використано давній (написаний ще в 1944 р.) і добре знаний в республіці вірш В. Сосюри “Любіть Україну”, що з’явився у журналі “Звезда” в російському перекладі. “Правда” знайшла “кримінал” у

таких рядках поета:

“Любіть Україну, як сонце любить,
як вітер, і трави, і води ...
В годину щасливу і в радості мить,
любить у годину негоди.
Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її вічно живу і нову,
і мову її солов’їну”.

В. Сосюра звинувачувався у націоналістичних збоченнях, оскільки, мовляв, оспівував не радянську, не соціалістичну, а “якусь одвічну Україну”. У статті таврувалася позиція М. Рильського, який свого часу доброзичливо відгукнувся на цей вірш, а також всього правління Спілки письменників України, яке не дало йому “принципової партійної оцінки”. Майже негайно погромну редакційну статтю “Правди” підтримала кількома гострими публікаціями газета “Радянська Україна”. В листопаді відбувся пленум ЦК Компартії України, на якому засудили за “націоналістичні збочення” не тільки В. Сосюру, а й І. Вільде, С. Воскресенка, Л. Забашту, Л. Смілянського, Ю. Яновського та багатьох інших митців. Нагніталася атмосфера страху та підозрілості. За багатьма ознаками, готувалися нові масові репресії. Але 5 березня 1953 року тоталітарна система влади лишилася без свого вождя.

Друга половина 1950 – початок 1960 рр. ознаменували собою новий важливий етап в історії радянського суспільства. Реформаторські починання тодішнього партійного лідера М. Хрущова породжували певний оптимізм, вселяли надію населення країни на можливість демократизації суспільного життя, подолання негативних явищ сталінського режиму, позитивних змін в економічній сфері. Важливим кроком у процесі десталінізації політичного режиму, лібералізації існуючої командно-адміністративної системи в СРСР став XX з’їзд КПРС (лютий 1956 р.), на закритому засіданні котрого М. Хрущов виголосив доповідь, присвячену розвінчання “культу особи Сталіна”, викриттю і засудженню масових репресій.

Рішення XX з’їзду КПРС помітно вплинули на політичну та морально-психологічну атмосферу в країні, поклали початок

серйозним зрушенням у духовному житті суспільства.

Критика культу особи Сталіна органічно пов'язувалась вітчизняною інтелігенцією з подоланням тих негативних явищ, які десятиріччями визрівали в національній політиці, призводили до руйнування духовної інфраструктури української нації, забуття мови, історії й традицій народу.

5 березня 1956 року президія ЦК КПРС прийняла постанову про ознайомлення з доповіддю М. Хрущова “Про культ особи та його наслідки” не тільки членів партії, як це було заведено практикою закритих листів, але й комсомольців, “а також безпартійний актив робітників, службовців і колгоспників”. З цією метою доповідь розсилалася в компартійні організації з грифом “Не для друку”.

Збори, які відбувалися в руслі ідеологічної кампанії з обговорення матеріалів XX з'їзду КПРС, як правило, не залишали нікого байдужим. Завжди обережний О. Корнійчук у своєму виступі на зборах у Спілці письменників України нагадав про примару націоналізму, котру постійно шукали в Україні. Він підняв питання про те, що поет В. Сосюра неправильно критикувався за вірш “Любіть Україну” [1, арк. 59-63]. З неприхованим болем поет Д. Павличко на письменницькому форумі говорив про те, що українська молодь не знає історії тієї землі, на котрій вона живе. Знає, де стоять ботфорти Петра І, але не знає, де похований Богдан Хмельницький, знає про П. Пікассо, інших художників та музикантів світу, але не знає, що український народ мав таку видатну співачку, як Соломія Крушельницька. Порівнюючи широко відомі факти, Д. Павличко цілком слушно запитував: “Чому книги монархіста Шульгіна великими тиражами видаються в Росії, а творчість талановитого українського літератора В. Винниченка так і не знайшла свого вдячного читача. Чому в Москві й інших містах Росії споруджуються пам'ятники тим, хто уславив російську націю, а у Львові так і не спромоглися за десятиріччя спорудити пам'ятник Івану Франку. Чому розмови про розширення сфери вжитку української мови так і залишаються розмовами, викликаючи кипіння пристрастей на зустрічах з інтелігенцією, імпровізованих мітингах, на конференціях?” [2, арк. 18-28].

З тривогою зазначалося про існуючі перегини в сфері

національної політики й на III з'їзді композиторів, котрий відбувся у Києві 26 березня 1956 року. Під враженням доповіді М. Хрущова про культ особи Сталіна композитор, професор Львівської консерваторії А. Кос-Анатольський закликав своїх колег розвивати національні особливості української музичної культури: "... Музична культура найтісніше пов'язана з рідною мовою. Адже мова впливає на ритм, на структурну побудову і гармонічні особливості цієї музики. Коли рідна мова не шанується, нехтується, то це вже перша ознака майбутнього занепаду і рідної національної за формою і соціалістичної за змістом музики. Тим часом ми бачимо на Україні в консерваторіях, що там панує атмосфера повної байдужості до рідної мови, до традицій української національної музичної культури минулого..., в деяких консерваторіях із української мови залишилася тільки вівіска і накази директора і ніхто там української мови не вивчає і не вживає. ...Товариші, уявіть ви собі Чайковського або Глінку, які не розуміють і не знають російської мови! А у нас таке явище повсякденне. Багато композиторів не знають української мови, не читають української літератури. Як же такий композитор може писати українську оперу чи українську пісню, коли він не знає мови?". З трибуни з'їзду А. Кос-Анатольський звернувся до міністерств культури й вищої освіти з вимогою "покласти край атмосфері байдужості до української мови і традицій української музичної культури в консерваторіях України та докласти заходів для того, щоб забезпечити виховання повноцінних національних музичних кадрів, здатних належно розвивати соціалістичну змістом і національну формою українську радянську музичну культуру" [3, с. 148-149].

Представники вітчизняної інтелігенції не лише ділилися наболілим, а й послідовно ставили ці питання перед вищими органами державної влади та управління УРСР та СРСР. За даними дослідника В. Барана, наприкінці 1956 – на початку 1957 р. в державні органи надійшла значна кількість листів від громадян України, у котрих пропонувалося розширити застосування національної мови в спортивних організаціях, дошкільних закладах, вишах, на виробництві, транспорті, у сфері зв'язку, налагодити випуск технічної літератури [4, с. 223].

Звернення письменників, вчителів, викладачів вишів із

вимогою поширювати національну мову й культуру надходили також до редакцій газет і журналів. Проблеми занепаду української культури, штучного звуження сфер вжитку національної мови порушували в своїх виступах на сторінках газет, журналів, по радіо, письменники Л. Дмитерко, С. Крижанівський, А. Малишко, Н. Рибак, М. Шумило. Характерним у цьому відношенні став лист сина Івана Франка – Тараса, надісланий в газету “Правда” 6 вересня 1956 р. В своєму дописі він висловив щире стурбованість зростанням кількості російських шкіл у великих промислових та культурних центрах УРСР, невиправданим коректуванням шкільних програм із національної мови й літератури, спланованими депортаціями українського народу шляхом здійснення оргнабору. “... Дружба народів, – підкреслював Т. Франко, – повинна бути дієвою, а не декларативною. Єдиною міцною основою дружби народів є рівноправність народів. В СРСР не може бути народів “обраних” і “народів другого гатунку”. Всі народи рівні і рівноцінні. Всі повинні розвивати культуру всебічно” [5, арк. 73-74].

Значного розголосу набули демарші стосовно мовних питань А. Малишка, які отримали найнегативнішу оцінку вищого політичного керівництва України. 4 вересня 1956 р., виступаючи у Дрогобичі на урочистому засіданні, присвяченому 100-річчю від дня народження І. Франка, він навів такі аргументи: “Хіба ж Ленін міг говорити в Кремлі французькою мовою або невже ж Мао-Дзедун міг би співати колискову своїм дітям іншою мовою, ніж китайською?”. Поет дорікав партійному керівництву, котре, на його думку, не розуміло питань української культури й вважало, що “шматок хліба і свиняча шкіра на чоботи для селянина важливіше культури і мови” [6, арк. 65].

Ознаки зростаючої та неконтрольованої кампанії з “переоцінки цінностей” в наукових колах відразу були помічені радянськими спецслужбами. У довідці IV Управління КДБ при РМ УРСР повідомлялося: “Серед деякої частини істориків, літераторів та журналістів з’явилася тенденція заперечення націоналізму на Україні в 1920–1940 роках. Окремі з них стверджують, що український і єврейський націоналізм видумані, як привід для розправи з неугодами працівниками, що потрібно критично переглядати

партійні й радянські рішення з питань боротьби з націоналізмом, бо, певно, вони у більшості базуються не на справжніх фактах, а на підтасованих хибних матеріалах, сфабрикованих по вказівці “зверху”. Для підтвердження своїх спостережень автори аналітичної довідки вказували на поведінку доктора історичних наук, професора, завідувача відділу історії феодалізму Інституту історії АН УРСР І. Гуржія, котрий категорично відмовився виступати опонентом по кандидатській дисертації І. Редькіної “Розвиток народної освіти і політосвітньої роботи в УРСР у роки першої п’ятирічки (1928–1932 рр.)”, мотивуючи свої дії тим, що “Редькіна придумує український націоналізм в Наркомосвіти та органах освіти. Пора завершувати з цим. Скільки тисяч кращих представників української інтелігенції невинно загинуло? Скільки ми втратили письменників, артистів, педагогів, наукових співробітників, їм числа немає. Замість того, щоб написати правду, вона продовжує зводити наклеп на чесних людей. Годі цих інсинуацій про український націоналізм, люди були невдоволені тими чи іншими неподобствами нашого життя, а їм “пришивали націоналізм”. Звертали увагу радянські спецслужби й на висловлювання завідувача відділу історії країн народної демократії Інституту історії АН УРСР, кандидата історичних наук Ф. Шевченка, який у присутності колег стверджував: “Головною причиною відставання в розвитку суспільних наук на Україні є систематичне побиття національних кадрів “дугими” процесами, арештами, боротьбою з надуманим українським націоналізмом. Після громадянської війни, після петлюрівщини проминуло майже 40 років, а “націоналістів” стало більше, де ж логіка? Залякали людей. Спостерігаючи долю багатьох літераторів, істориків, економістів, філософів, немало людей бояться займатися суспільними науками... Потрібно здійснити оцінку Куліша, Драгоманова, Антоновича, Грушевського. Потрібно по-новому підійти до ролі української буржуазії у національно-визвольному русі” [7, с. 155].

Аналізуючи розбурхане хрущовськими реформами українське суспільство, органи держбезпеки констатували, що в другій половині 1956 р. кількість антирадянських проявів серед інтелігенції й молоді, особливо у великих промислових та культурних центрах УРСР, різко збільшилась. Якщо з 1 січня по 1 жовтня 1956 р. в Києві мало місце

190 випадків антирадянського характеру, то за жовтень-листопад того ж року таких проявів було зафіксовано 225.

Зростання політичного напруження спостерігалось і в першій столиці радянської України. За підрахунками органів КДБ, у жовтні-грудні 1956 р. кількість відповідних проявів у Харкові серед інтелігенції й молоді порівняно з 1955 р. збільшилася в 6 разів [8, с. 150]. Разом із тим усе більше занепокоєння спецслужб викликала ситуація у творчих організаціях, коли “деякі письменники... неправильно трактують питання розвитку української культури і під виглядом критики недоліків по суті повторюють наклепницькі вигадки закордонних реакціонерів і пропагують буржуазно-націоналістичні погляди. Потрібно відзначити, що деякі письменники під виглядом боротьби за розвиток української культури починають вести відверту націоналістичну роботу”. Помітне зростання протестних настроїв в Україні спостерігалось у часи Угорської революції. Протягом жовтня-листопада 1956 р. органи КДБ зафіксували 141 випадок “ворожих висловлювань на виправдання фашистського заклоту в Угорщині та засудження допомоги Радянської держави угорському народу”.

Це змусило органи політичного керівництва УРСР приділити значну роботу агітаційно-пропагандистській роботі щодо формування громадської думки, спрямованій на підтримку зовнішньополітичного курсу ЦК КПРС. Із метою посилення ідеологічного та політичного тиску на населення майже у всіх містах республіки було проведено відкриті збори партійних та комсомольських організацій, бесіди, мітинги трудящих, на котрих виступали члени Президії, секретарі ЦК КПУ, члени бюро обкомів, міськкомів, райкомів партії, працівники апарату ЦК, діячі науки і культури. Під час обговорення на ініційованих “зверху” зборах подій в Угорщині траплялися випадки, коли представники творчої інтелігенції свідомо торкалися питань розвитку національної культури. Відкриті виступи вітчизняної інтелігенції на захист рідної мови на тлі ускладнення міжнародної ситуації спонукали ЦК КПУ звернути увагу на існуючі проблеми у національно-культурній сфері. Вище політичне керівництво республіки рекомендувало партійним, радянським установам, органам суду, прокуратури проводити свою діяльність на мові залежно від

національного складу населення. Міністерствам і відомствам, у віданні котрих перебували середні й вищі навчальні заклади, було дано вказівку покращити ситуацію із забезпеченням підручників та посібників українською мовою. Цей фактор мали враховувати і місцеві органи народної освіти, які в разі наявності дітей, бажаючих навчатися рідною мовою, повинні були відкривати відповідні школи або паралельні українські класи у російських школах [9, арк. 314].

Значні зрушення відбулися і у видавничій справі. Так, протягом 1957–1958 рр. побачили світ ряд україномовних видань – “Український історичний журнал”, “Радянське право”, “Народна творчість та етнографія”, “Економіка Радянської України”, “Радянське літературознавство”. Всього у 1958 р. із 64 назв журналів, котрі виходили в Україні, 47 були україномовні [10, с. 498].

У період хрущовської “відлиги” на певний час склалися досить сприятливі умови для наукової творчості вчених-істориків. Підоймою, яка дозволила вирішувати назрілі завдання історичної науки, яка за сталінських часів значно втратила репутацію в очах громадськості й опинилася, по суті, у вакуумі до реальних потреб оновлення суспільних процесів, й став “УІЖ”. Мусила з цим рахуватися і партійна номенклатура, без дозволу якої не могло з’явитися жодне видання. Справа журналу відразу ж опинилася в надійних руках. Його першим головним редактором став вже згадуваний Ф. Шевченко – історик широкого наукового діапазону та високої професійної ерудиції. Розгорнулася велика, копітка, часом невдячна робота з організаційної підготовки до друку перших номерів. Головного редактора непокоїло все, і не в останню чергу, зрозуміло, популярність і тираж видання. Він докладав багато зусиль для того, щоб тематика часопису була різноплановою й представляла інтерес для всіх, хто вивчав нашу історію. До формування авторського портфеля він підключав кращі сили істориків України. Їхні виступи відповідали атмосфері хрущовської “відлиги” і сприяли певній деєсталінізації історіографії. На сторінках журналу систематично друкувалися і статті Ф. Шевченка методологічного характеру, що орієнтували істориків республіки на розробку пріоритетних проблем.

В 1967 р. “бунтівного” Ф. Шевченка усунули з посади головного редактора, зробили “рядовим” членом редколегії.

Півроку журнал залишався без головного редактора, функції якого виконували його заступники. І як це не парадоксально, але восени Ф. Шевченко знову очолив редакційний колектив. На початку 1970-х років тиск компартійної номенклатури на розвиток історичної думки значно посилювався, набув нових вульгарних форм і проявів. “УІЖ” критикували, і, насамперед, – за недостатнє висвітлення ленінської тематики [11, с. 589]. Незважаючи на різні звинувачення, Ф. Шевченко продовжував наполягати на тому, щоб більше друкувати статей з історії України доби феодалізму та капіталізму. 1972 року його остаточно звільнили з посади головного редактора.

У липні 1997 р. виповнилося сорок років з часу появи першого номера фахового часопису українських істориків “УІЖ”. З цієї нагоди до читачів “УІЖ” звернувся його головний редактор, академік НАН України, директор Інституту історії України НАН України В.А. Смолій. Він, зокрема, зазначив: “Його вихід у світ відбувся у тому політичному кліматі, що дістав образну й влучну назву “відлиги”. “УІЖ” із самого початку заявив про себе як про академічний науковий орган. У цьому велика заслуга першого відповідального редактора видання, визначного українського історика Федора Павловича Шевченка. В національній історіографії він залишив по собі пам’ять як професіонал високого гатунку, енциклопедист, аналітик. А ті, кому пощастило особисто спілкуватися з ним, згадують його як чесну, чуйну, порядну, високоморальну людину” [12, с. 8].

У другій половині 1950 – першій половині 1960 рр. почало формуватися покоління шістдесятників. Формування їхнього світогляду відбувалося під впливом XX з’їзду КПРС. Шістдесятники не боролися з політичним режимом, хоча наполягали на більш радикальній десталінізації, і не піддавали сумніву соціалістичні цінності. Серед них стало популярним гасло “соціалізму з людським обличчям” [13, с. 637]. Вони були переконані в тому, що у співробітництві з владою, за допомогою реформ можна очистити суспільство від нашарувань доби “культу особи”. Домагаючись більш радикальних перетворень, шістдесятники керувалися певними принципами і засадами: верховенство суспільства над державою, рівність усіх людей, включаючи найвищих керівників, перед законом,

пріоритет прав людини, цілковите засвоєння всіх культурних надбань, які виробило людство, усунення регламентації творчої діяльності тощо. Для шістдесятників в Україні особливо болючими були національні проблеми. В цілому, однак, вони не могли уявити собі напрям майбутніх радикальних перетворень, особливо у сфері економічного життя.

Шістдесятництво починалося з культурництва. Молодь, яка входила в життя, звертала свої погляди на національну культуру, виступала на захист рідної мови, популяризувала здобутки літератури і мистецтва в народі, вивчала вітчизняну історію за творами забутих і заборонених учених початку ХХ ст., піддавала нищівній критиці ідеологічні штампи “соціалістичного реалізму”. Гострий протест серед шістдесятників викликала політика прихованої русифікації, яку провадив Кремль. Особливу критику з боку представників української інтелігенції викликав новий закон, опублікований для обговорення наприкінці 1958 р., який надавав право батькам вибирати своїм дітям мову навчання. Проти такого прихованого елементу русифікації виступили письменники М. Рильський, а також М. Бажан. Особливе занепокоєння радянських спецслужб викликала громадянська позиція голови правління Спілки письменників України О. Гончара. Він убачав у “Законі про зміцнення зв’язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР” прихований механізм русифікації. Використовуючи повноваження депутатів Верховної Ради Української РСР, О. Гончар та А. Малишко звернулися до Голови Верховної Ради УРСР О. Корнійчука й Голови Президії Верховної Ради УРСР Д. Коротченка з пропозиціями, які мали створити юридичні перепони для русифікації. У “Пропозиціях” зокрема зазначалося: “Ми вважаємо, що стаття № 9 вищезазначеного Закону в основному є правильною, але, на нашу думку, повинна бути сформульована так: “Навчання дітей в усіх типах загальноосвітніх шкіл Української РСР, а також ФЗН, ремісничих училищах, технікумах здійснюється їх рідною мовою. Доручити Раді міністрів Української РСР розробити заходи, які б забезпечували всі необхідні умови для вивчення і поліпшення якості викладання в школах із національною мовою навчання російської мови, яка є могутнім засобом міжнаціонального спілкування, зміцнення дружби народів

СРСР і прилучення їх до скарбів російської і світової культури, а також доручити Раді міністрів Української РСР створити всі необхідні умови для вивчення української мови у школах із російською мовою викладання. Ми вважаємо, що стаття 9 потребує відповідної поправки тому, що таку серйозну справу, як народна освіта і вивчення української мови, не можна покладати на самоплив і розсуд учнів, неповнолітніх громадян; вивчення української мови в усіх школах із російською мовою викладання повинно бути державно узаконено, як питання великої ваги у вихованні української соціалістичної нації” [14, с. 152].

Така рішуча позиція вітчизняної інтелігенції посіяла сумніви в керівництва ЦК Компартії України. Це засвідчив дуже обережний лист М. Підгорного, переданий в приймальню М. Суслова 30 жовтня 1958 р. В ньому висловлювалося припущення, що такий “Закон” завдасть відчутної шкоди вивченню національних мов, викличе нарікання як у республіці, так і за кордоном [15, арк. 246-248]. Однак думки про обов’язкове й рівноправне вивчення української мови в усіх школах УРСР не знайшли своєї підтримки на союзному рівні. Всупереч громадській думці, право добровільності вибору мов було закріплено Верховною Радою в квітні 1959 р. у статті дев’ятій “Закону про зміцнення зв’язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР”. Рішення вищого законодавчого органу УРСР ослабило позиції національної мови у республіці, відкрило шляхи для русифікаторських тенденцій в освітянській сфері й одночасно посилювало громадський рух на захист історичних та духовних цінностей українського народу.

В 1959 р. студенти Київського театрального інституту і консерваторії організували театралізовані групи для співання колядок. Президентом Клубу творчої молоді був обраний Леся Танюк. Клуб налагодив творчі стосунки з подібними організаціями в Росії, Прибалтиці, Молдавії. При театральній секції виник “Другий український театр”, який ставив п’єси М. Куліша, Б. Брехта. З повним аншлагом відбувалися творчі вечори за участю І. Драча, Л. Костенко, М. Вінграновського. Великою популярністю серед міської творчої молоді користувалися лекції з вітчизняної історії, які читали М. Брайчевський і О. Апанович. З приходом в Клуб поета

В. Симоненка, літературознавців І. Дзюби, Є. Сверстюка, І. Світличного, художників А. Горської, Л. Семикіної, В. Зарецького яскраво зазвучала громадянська нота. Клуби творчої молоді виникли у Львові, Одесі, Дніпропетровську, Черкасах. Навколо львівського “Проліску” об’єдналась творча молодь всієї Західної України. Керівниками і молодіжними лідерами клубу були психолог М. Горинь, його брат, мистецтвознавець Б. Горинь, літературознавець М. Косів, студент І. Гель, поет І. Калинець та інші.

Шістдесятники діяли в рамках радянської системи, і система до того часу мирилася з їх існуванням, тому що відмовилася від масового терору. Шістдесятники не були прямими противниками режиму, вони сформували альтернативний тоталітарному інтелектуально-духовний простір. Частина їх так і залишилася на позиціях культурництва. Інші піднялися до ідеологічно-політичного протистояння з системою, еволюціонізуючи в бік дисидентства і правозахисного руху.

Принциповий поворот у розвитку українського руху опору намітився на зламі 1950 – 1960 рр. Найбільших утисків від партійно-державного апарату в ті роки зазнала художня інтелігенція України. У 1958 р. було знищено весь тираж забороненої книги поезій Д. Павличка “Правда кличе”, в якій автор викривав ідеологічне фарисейство, бюрократизм, всякі перекручення сталінської доби. Вище партійне керівництво звинуватило у “формалістичних викрутасах” М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко. Твори молодих поетів, які прагнули виступити на захист загальнолюдських засад, не друкувалися. На початку 1960-х років у зв’язку з підвищенням цін на продукти харчування в ряді міст відбулися робітничі заворушення.

На шлях рішучої боротьби з політичним режимом став Левко Лук’яненко. Він зробив спробу створити Українську робітничо-селянську спілку. Розробляючи програму УРСС, він підкреслив в ній, що боротьба за самостійність України має проводитися не тільки легальними, агітаційно-пропагандистськими методами, а й суто законним, конституційним шляхом. УРСС фактично не розгорнула будь-якої конкретної діяльності. У листопаді 1960 р. відбулася тільки нарада, на якій обговорювалася програма, складена, до речі, на цілком

марксистській платформі. На цій нараді у львівській квартирі І. Кандиби були присутні І. Кандиба, Л. Лук'яненко, С. Вірун, В. Луцьків і слухач обласної партшколи М. Ващук, котрий, як виявилося згодом, був провокатором. У січні 1961 р. на підставі доносу Ващука відбувся закритий процес у “справі юристів”. За звинуваченнями у зраді Батьківщини Л. Лук'яненка приговорили до розстрілу, І. Кандибу – до 15 років позбавлення волі, С. Віруна – до 11 років. Пізніше смертну кару Л. Лук'яненку замінили 15 роками ув'язнення [16, с. 6].

Суспільно-політичні процеси 1950-х років в Україні, що характеризувалися поступовим зростанням опору насильству, всезаборонству, обмеженню прав і свобод людини в нових політичних умовах наближали час розвалу радянської імперії і утвердження в 1991 році незалежної Української держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 24, спр. 4256, арк. 59-63.
2. Там само, оп. 31, спр. 1955, арк. 18-28.
3. Бажан О. Г. Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950 – 1960 рр. // Укр. іст. журн. – 2008. – № 5. – С. 148-149.
4. Баран В. Україна 1950 – 1960 рр.: еволюція тоталітарної системи. – Л., 1996. – С. 223.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 24, спр. 4587, арк. 73-74.
6. Там само, спр. 4262, арк. 65.
7. Григоренко О. П., Єсюнін С. М. Історик Федір Павлович Шевченко – терниста доля вченого-патріота // Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ століття : Зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2014. – Вип. VIII. – С. 155.
8. Бажан О. Г. Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950 – 1960 рр. // Укр. іст. журн. – 2008. – № 5. – С. 150.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань

України, ф. 1, оп. 24, спр. 4248, арк. 314.

10. Україна і Росія в історичній ретроспективі. – в 3-х т. – К., 2004. – Т. 2: Радянський проект для України. – С. 498.

11. Григоренко О. П. Уродженці дунаєвеччини доктори історичних наук, професори Ф. П. Шевченко і В. С. Прокопчук – видатні історики, організатори архівної справи та історико-краснзнавчих досліджень // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій : Зб. наук.-красн. пр. – Дунаївці–Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. V. – С. 589.

12. Смолій В. До читачів “Українського історичного журналу” // Укр. іст. жур. – 1997. – № 4. – С. 8.

13. Литвин В. Історія України. – К., 2009. – С. 637.

14. Бажан О. Г. Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950 – 1960 рр. // Укр. іст. журн. – 2008. – № 5. – С. 152.

15. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп. 24, спр. 4687, арк. 246-248.

16. Курносов Ю. О. Насилля – головний аргумент більшовизму // Укр. іст. журн. – 1992. – № 1. – С. 6.

О. П. Григоренко,

доктор історичних наук, професор

Л. О. Григоренко,

учениця

(м. Хмельницький)

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКА (ХМЕЛЬНИЦЬКА) ОБЛАСТЬ У 1939 – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1941 РР.

У статті аналізується соціально-економічний та культурний розвиток Кам'янець-Подільської (з 1954 року – Хмельницької) області в 1939 – першій половині 1941 рр. Акцентовується увага на зміцненні обороноздатності території краю в останні передвоєнні роки та в перші тижні життєдіяльності області після нападу Німеччини на Радянський Союз.

Ключові слова: *Кам'янець-Подільська (Хмельницька) область, Поділля, Волинь, обласний центр, промисловий розвиток, сільське господарство, соціальна інфраструктура, укріплені райони, мобілізація.*

30-ті роки ХХ століття стали переломним етапом на шляху утвердження на теренах сучасної Хмельниччини, як і в усій країні, нового соціального ладу та більшовицької влади. На основі Конституції Української РСР і на підставі статті 102 “Положення про вибори в обласні, районні, міські, сільські і селищні Радидепутатів трудящих УРСР” 24 грудня 1939 року були проведені вибори низової ланки державних органів. У Кам'янець-Подільській області були обрані обласна, 37 районних, три міських обласного підпорядкування, чотири міських районного підпорядкування, дев'ять селищних і 997 сільських рад депутатів трудящих. В обласну раду було обрано 86 депутатів, в районні ради – 1525 депутатів. До міських рад обрано 472 депутати, до сільських і селищних рад – 14701 депутат [1, с. 72-73].

5 січня 1940 року відбулася перша сесія обласної ради депутатів трудящих. Голова мандатної комісії Г. Тонкощев охарактеризував склад депутатів новообраної ради. Серед депутатів

обласної ради робітників було 30 чол. (35% загальної кількості депутатів), селян – 42 чол. (49%), службовців і радянської інтелігенції – 14 чол. (16%). За національним складом з 86 депутатів обласної ради українців було 70 чол., євреїв – 8 чол., росіян – 6 чол., татар – 1 чол., білорусів – 1 чол. За віком депутати розподілялися так: від 20 до 25 років – 5 чол., від 26 до 30 років – 6 чол., від 30 до 39 років – 50 чол., від 40 до 49 років – 16 чол., від 50 і вище – 9 чол. Ці цифри показують, що вік більшості депутатів становив невище 39 років. Серед депутатів обласної ради вищу освіту мали 14 чол., середню освіту – 25 чол., нижчу освіту – 47 чол.

Усі депутати обласної ради, які працювали на виробництві, були передовиками соціалістичної промисловості – стахановцями. Наприклад, Володимир Манзюк – стахановець заводу “Мотор”, який систематично перевиконував свої виробничі завдання. Устим Крутий – робітник-стахановець Понінківської паперової фабрики, який, незважаючи на свої 65 років, також систематично перевиконував свої виробничі завдання. Андрій Ткачук – стахановець фаянсового заводу (м. Славута). З числа селян – 13 працювали на партійній, радянській, військовій, господарській і інших роботах. Селяни – депутати обласної ради, які працювали в сільському господарстві, були всі стахановцями. Наприклад, Христина Корнійчук – орденоноска із Берездівського (тепер Славутського) району, Клавдія Наумець – ланкова-стахановка з колгоспу с. Коськів Грицівського (тепер Шепетівського) району, Семен Годованець – завідувач хатою-лабораторією Рудського колгоспу Довжоцького (тепер Кам’янець-Подільського) району, Софія Музика – орденоноска, ланкова колгоспу “Перемога” Черноострівського (тепер Хмельницького) району [2, арк. 9-14].

Партія успішно використовувала важливі суспільно-політичні події в житті країни для поліпшення справ на різних ділянках соціалістичного будівництва. Преса рясніла зверненнями, закликами, славленням могутності, життєвості самого передового в світі соціалістичного ладу, який, окрім всього іншого, повністю “відповідав інтересам робітників і селянства”. Без кінця шпальти газет усміхалися колгоспною радістю, що аж розпирала груди. На шпальтах газет з номера в номер розповідалося, наскільки щедро оплачувався

колгоспний трудовень. Ейфорія заможності котилася до колгоспного подвір'я цілими фурами зерна, картоплі, буряків тощо. І німим докором було те, що замовчувалось: натуроплата становила лише 12-20% від заробленого колгоспним селянином. Отож фактична експлуатація його мозолів становила десь більше 80%. Як у феодальну добу, квітував на селі колгоспно-радгоспний державний лад, що заповнював сум'ятицею серця і свідомість селянина.

В 1941 році в області діяло 458 промислових підприємств, в тому числі 89 союзно-республіканського підпорядкування, 84 обласного і 285 промислової кооперації. У 1940 році 380 підприємств області достроково виконали і перевиконали плани випуску товарної продукції. За темпами росту промислового виробництва область у першому кварталі 1941 року вийшла на рівень 1942 року [3, с. 133].

Значно було зміцнено кадри МТС і 1659 колгоспів. На початок 1941 року в області працювало 1400 спеціалістів сільського господарства, понад 18 тисяч механізаторів. Поліпшилася організація праці, зміцнилася трудова дисципліна. З липня 1939 по березень 1940 року в області було створено 631 ферму великої рогатої худоби, 311 свиноферм і 745 вівцеферм [4, арк. 147]. У 1941 році на колгоспних ланах працювало 4650 тракторів, близько тисячі зернових комбайнів, 3 тисячі вантажних автомашин. Це позитивно вплинуло на піднесення всіх ділянок колгоспного виробництва. У 1940 році порівняно з 1937 роком урожайність зернових культур зросла на 3,3 центнера з гектара, цукрових буряків – на 53,7 центнера [5, арк. 75].

Неухильно зростав культурний та освітній рівень трудящих. В області в 1940 році діяло 1478 загальноосвітніх шкіл, в яких навчалися 298,4 тисячі учнів, тобто усі діти дошкільного віку. У 112 школах без відриву від виробництва навчалася близько 10 тисяч юнаків і дівчат. Здійснювалося велике культурне будівництво. На 1 січня 1941 року в області було 1509 клубів, у тому числі 1442 – на селі. При клубних закладах працювало понад 2 тисячі гуртків художньої самодіяльності, які охоплювали близько 59 тисяч аматорів. Великою популярністю користувалися вистави 7 театрів (2 обласні, 3 робітничо-колгоспні, 2 лялькові). В обласному театрі імені

Г. Петровського виступали видатні майстри української сцени А. Бучма, О. Крамов, М. Литвиненко-Вольгемут, І. Паторжинський, Н. Ужвій, В. Шумський, Г. Юра та інші.

У 1937 році у зв'язку з введенням нового адміністративного поділу України, на базі Кам'янець-Подільської окружної бібліотеки для дорослих і окружної дитячої бібліотеки створюються області бібліотеки для дорослих і дітей, які стали організаційно-методичними центрами бібліотек області. Функції обласних вони виконували до березня 1941 року (до перенесення обласного центру з Кам'янця-Подільського в місто Проскурів (з 1954 року – місто Хмельницький). В 1937 році на території області вже діяло 843 бібліотеки з книжковим фондом 749639 томів. Почали створюватися профспілкові, фабрично-заводські та інші відомчі бібліотеки. На кінець 1937 року на Поділлі діяло 117 профспілкових бібліотек з книжковим фондом 142246 примірників. Крім того, були створені невеликі бібліотеки майже при кожній школі. З роками зросла мережа бібліотек, удосконалювались форми і методи роботи з читачами. Цьому сприяло зміцнення їх матеріальної бази, ліквідації неписьменності серед населення, поліпшення видавничої справи. Книга міцно входила в життя і побут людей. Та війна 1941–1945 років не тільки обірвала життя мільйонів людей, принесла розруху народному господарству, але й знищила культурні надбання краю. На початок війни в області діяло 1438 бібліотек, в тому числі 2 обласні (для дорослих і дітей), 34 районних, 3 міських, 14 дитячих. У зазначених бібліотеках було 1647 тисяч примірників книг [6, с. 326-327].

Область займала 20.541 квадратний кілометр – 3,3% території України з населенням 1.739.576 чоловік. Вона була аграрна. У селах проживало 1.534.998 чоловік, у містах – 204.578 чоловік [7, с. 3].

Напередодні нападу Німеччини на Радянський Союз в Кам'янець-Подільській області нараховувалося три міста обласного та сім районного підпорядкування [8, с. 320]. В містах працювали вищі та загальноосвітні навчальні заклади, лікарні, промислові підприємства. Міста стали великими промисловими центрами. Так, в Шепетівці до війни проживало майже 25 тис. осіб, у Дунаївцях – 6,5 тис. [9, с. 177].

Найбільш швидкими темпами серед міст краю розвивалась економіка міста Проскурова. Найбільшим містом в області Проскурів став в 1939 році. В тому році він вперше за свій історичний розвиток випередив за чисельністю населення міста Кам'янця-Подільського. Населення Проскурова за даними на 1939 рік складало 37481 чоловік, з яких українців було 16536 (44%), євреїв – 14518 (39%), росіян – 3042 (8,1%), поляків – 2921(7,8%) [10, с. 11]. На той час ще окремими приміськими селами були теперішні мікрорайони міста – Заріччя, Гречани, Ружична, Лезневе та Книжківці. В роки довоєнних п'ятирічок було розширено й реконструйовано старі і створено нові державні та кооперативні підприємства. В 1938 році в місті працювало 15 державних підприємств, із них обласного підпорядкування – 7 (цукеркова та макаронна фабрики, хлібзавод, цегельний завод, вагоноремонтна та граверна майстерні, друкарня), республіканського – 6 (дріжпивзавод, деревообробна фабрика, машинобудівний завод, гречнорушка, птахо – і м'ясокомбінати), союзного – 2 (цукрозавод, механзавод). Крім держпідприємств було ще 20 промислових артілей [11, с. 50]. З 1938 по 1940 рік підприємства місцевої промисловості і промкооперації збільшили випуск продукції більш ніж у півтора рази. В 1941 році в місті вже діяло 17 державних підприємств та 21 підприємство промислової кооперації, на яких понад 10 тисяч робітників виробили продукції на 47,7 млн. крб. Одне з найбільших підприємств міста – цукровий завод переробляв близько 8 тисяч центнерів цукрової сировини на добу. Механічний завод постачав області запасні частини до авто – та сільськогосподарських машин, а також виготовляв деталі устаткування для підприємств коксохімічної промисловості [12, арк. 63-64]. Питання будівництва і реконструкції промислових підприємств було в центрі уваги владних структур міста. У 1941 році на будівництво і реконструкцію промислових підприємств міста планували використати 2,9 млн. крб. та на капітальний ремонт 700 тис. Багато коштів виділялось на будівництво м'ясокомбінату, реконструкцію механічного, цукрового і пивоварного заводів, птахокомбінату та інших підприємств. Для спорудження житлових будинків держава того разу виділила 1 млн. 800 тис. карбованців [13, с. 80].

В 1920–1930-х роках фактично було закладено систему комунального господарства міста. У 1929 році введено в дію насосну станцію (свердловини були пробурені в заплаві Південного Бугу) та водогінну мережу довжиною у 16 кілометрів. В наступні роки вона збільшилась у кілька разів. Дала струм збудована у 1930 році електростанція на 500 кВт, потужність якої у передвоєнні роки зроста майже втричі. 1937 року розпочато спорудження нової електростанції на 3000 кВт. 1932 року введено в дію гарнізонну та громадську комунальну лазню. За рішенням міської ради в березні 1935 року створено 28 квартальних комітетів, реорганізованих згодом у депутатські групи з благоустрою. Навколо 132 депутатів, що входили до цих груп, згуртувався широкий актив з робітників, домогосподарок, студентів і школярів. Тоді ж міська рада затвердила заходи, внаслідок реалізації яких силами жителів міста протягом 1935–1939 рр. було упорядковано і фактично заново створено парки ім. Коцюбинського та ім. Франка, бульвари на вулицях Держинського і Шевченка, закладено Піонерський сквер. Було забруковано десятки кілометрів вулиць і тротуарів, висаджено дерева і квіти. 14 лютого 1941 року збори партійного активу міста обговорили питання про стан комунального господарства міста та його благоустрій у 1941 році. Ставилися завдання щодо повного використання виділених державою коштів на благоустрій міста, яких було асигновано в 4 рази більше, ніж у попередньому році. Розгорнулись роботи з розширення водогону, будівництва каналізації, спорудження житла, організації автобусного парку тощо. Однак, втілити ці та багато інших задумів у життя судилось лише у другій половині 1940 – на початку 1950 років після завершення Другої світової війни. Зростаючі потреби проскурівчан задовольняли більше сотні торговельних закладів міста – магазини, їдальні, буфети та кіоски. У 1929 році в Проскурові було організоване міське автобусне сполучення. Єдиний автобус здійснював рейси від залізничного вокзалу до Кам'янецького переїзду (по вулиці Шевченка та Кам'янецькій). В 1939 році на маршрутах міста їздило вже 3 автобуси.

Напередодні нападу Німеччини на Радянський Союз в місті працювало 13 шкіл (7 середніх, 2 неповних середніх, 3 початкових і

одна для глухонімих, які до того ж поділялися і за національною ознакою – були українські, російські та єврейські школи), 20 дитячих садків, у яких 262 вчителі навчали й виховували 6300 дітей. Було завершено ліквідацію неписьменності серед дорослого населення. Кількість медичних закладів та пунктів зросла до 35, серед основних – 4 лікарні, 3 поліклініки, 2 пологових будинки, тубдиспансер, вендиспансер та рентгенстанція. В них працювало 88 лікарів та понад 200 чоловік середнього медичного персоналу. Лікарні мали 750 стаціонарних місць. Якщо в 1935 р. на охорону здоров'я місто мало 1,6 млн. крб., то в 1939-му – 5,4 млн. крб. [14, арк. 47-64].

Значні зміни відбулися і в культурному житті міста. В 1941 році шість промислових підприємств мали свої робітничі клуби. Працювали драматичні, музичні, танцювальні та інші гуртки. Діяли 2 кінотеатри, красзнавчий та санітарно-освітній музеї, музично-драматичний театр, 12 клубів та 14 бібліотек. У листопаді 1940 року урочисто було відкрито новий спеціалізований кінотеатр ім. Чкалова – один із найбільших та найсучасніших на той час в Україні [15, с. 71]. Його спорудження почалося ще в 1936 році. 13 листопада 1940 р. на площі перед головним входом на святковий мітинг зібралися тисячі проскурівчан, грав духовий оркестр, звучали палкі промови виступаючих. У цей же день відбувся і перший кіносеанс – демонстрували нову комедію “Музична історія”. Кінотеатр ім. Чкалова відразу став гордістю міста і по праву увійшов до числа найкращих в Україні. Просторий кінозал, фойє, бібліотека, музично-оркестровий зал, буфети, найсучасніша на той час апаратура – все було до послуг відвідувачів. В архітектурному плані нова будівля прекрасно завершила формування тодішньої центральної площі Проскурова: перед кінотеатром височів пам'ятник Леніну (у 1970 році його перенесли до радіозаводу, а в ході революції гідності він був демонтований), навпроти розташувався будинок міськвиконкому (нині військкомат), поруч через будинок – драмтеатр (нині Будинок культури), а з тильного боку кінотеатру розкинувся центральний парк культури та відпочинку. Нині кінотеатр має назву імені Шевченка. У вересні 1938 року в місті перебувала знімальна група відомого

кінорежисера Олександра Довженка, що знімала у Проскуріві деякі епізоди фільму “Щорс”. Знімальна група працювала у місті два тижні.

До війни Кам'янець-Подільська область була однією з найбільш мілітаризованих областей України. На її території були збудовані військові аеродроми, дислокувалося чимало військових гарнізонів. Наприкінці 1930-х років гарнізон міста Проскурова помітно розширився і набув всесоюзного значення. Це було викликано ускладненням міжнародних відносин напередодні Другої світової війни і фактично прифронтовим розташуванням Проскурова. Особливо це стало помітно після того, як у 1936 р. сюди на постійне місцеперебування прибула 24-та окрема танкова бригада та 175-й навчально-танковий батальйон. Бригада розташувалася у щойно збудованому військовому містечку поблизу залізничної станції (нині його територію займає Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького). У вересні 1938 р. у Проскуріві розташовується оперативна група штабу військ Київського Особливого військового округу під командуванням командарма С. Тимошенка. Війська саме цієї групи у вересні 1939 р. зайняли Західну Україну, приєднавши тим самим її до СРСР [16, с. 113]. У зв'язку із значним зростанням контингенту військовослужбовців було вирішено побудувати новий Будинок Червоної Армії (БЧА). Місце під новобудову виділили на центральній вулиці, де знесли кілька одноповерхових будинків. Споруджував об'єкт ударними темпами “Військбуд №105”, і до кінця 1939 р. просторий, двоповерховий гарнізонний БЧА був урочисто відкритий [17, арк. 35].

“Епіцентром” визначних подій проскурівський БЧА став у 1940 р., коли тут у травні-червні розташувався штаб Польового управління оперативного Південного фронту під командуванням генерала армії Г. Жукова. Південний фронт був створений на базі військ Київського Особливого військового округу і мав завдання “звільнення Північної Буковини та Бессарабії з-під окупації Румунії” та приєднання цих територій до СРСР. Штаб фронту розташувався у Проскуріві, а сам Г. Жуков за короткий строк відвідав майже всі частини і з'єднання округу, переважна більшість яких була розташована на території Кам'янець-Подільської області, проводив

розширені наради, виступав у Проскурівському БЧА з промовою перед командним складом гарнізону [18, с. 30]. В червні 1940 р. війська цього фронту перейшли Дністер та зайняли Бессарабію та Північну Буковину.

Широкий економічний і культурний розвиток міста, а також його центрально-географічне розташування стали підставою для того, що 15 березня 1941 р. було ухвалено постанову РНК УРСР та ЦК КП(б)У №313/107, “Про перенесення обласного центру з Кам’янця-Подільського у Проскурів” [19, арк. 51]. В історії міста, таким чином, відкривалася нова сторінка. Адміністративний центр області вимагав великої кількості приміщень для життєдіяльності владних структур. В БЧА розташувався обласний комітет Компартії України та обласний комітет комсомолу. У приміщення міського театру(нині міський Будинок культури, вул. Проскурівська, 43) мав бути переведений з Кам’янця-Подільського обласний музично-драматичний театр ім. Петровського. Але війна, що почалася через три місяці, змусила відкласти переїзд на післявоєнний час. Оскільки приміщень для організації обласного рівня катастрофічно не вистачало, владним структурам доводилося приймати неординарні рішення. Для того, щоб мати можливість організувати роботу обласних служб, деякі установи передислоковували у найближчі районні центри, а вивільнені приміщення передавалися відповідним структурам обласної адміністрації. Наприклад, 29 березня 1941 р. обласна рада прийняла постанову № 25 “Про переміщення історичного архіву з м. Проскурів в смт Летичів”, в якій зазначалось: “З метою забезпечення розташування основних організацій в м. Проскурові, виконавчий комітет Кам’янець-Подільської Обласної Ради депутатів трудящих і бюро Обкому КП(б)У постановили:

1. Перемістити історичний архів з міста Проскурова в м. Летичів у приміщення, яке належить Летичівському райвиконкому, по вул. Франка, № 3.

2. Просити РНК УРСР асигнувати додаткові кошти на витрати зв’язані з переміщенням історичного архіву (перевезення і обладнання приміщення) в сумі 50,0 тис. крб.

3. Просити Раднаком УРСР і ЦК КП(б)У затвердити рішення [20, арк. 246].

Хмельниччина у 1920–1930-х роках враховуючи її прикордонне розташування, відігравала стратегічну роль у оборонній доктрині Радянського Союзу. На її території, відповідно до задумів радянських військових інженерів було споруджено систему фортифікаційних споруд, призначених для довготривалої оборони. У 1930-х роках уздовж лінії старого (до 1939 р.) південного, східного і західного державного кордону СРСР будувалися укріплені райони – “лінія Сталіна”.

Укріплені райони облаштовувалися системою оборонних споруд: одно-, дво-, триповерховими ДОТами, вогневими точками, капонірами, траншеями, окопами, підземними залізобетонними переходами і спорудами для складів, шпиталів, командних пунктів, пунктів зв’язку та інших комунікацій. Головним завданням укріплених районів було прикриття важливих промислових, державно-політичних центрів і забезпечення умов для затримки ворога на час мобілізації, розгортання і підходу основних військових сил. Будівництвом та облаштуванням оборонних споруд займалися будівельні батальйони, роти, автобати, місцеві організації, населення. Вартість будівництва одного укріпленого району коштувало понад 100 млн. крб.

Самою розповсюдженою оборонною спорудою були одноповерхова, двох-, трьох-амбразурна вогнева точка типу “М”. Товщина її залізобетонних стін сягала 130-150 см, а даху – 90-110 см. ДОТ мав декілька приміщень, в яких облаштовувалися водопровід (криниця), електропостачання, телефон, радіостанція, внутрішні переговорні труби, перископ, фільтровентиляційне обладнання, вентилятори. На озброєнні були 1-2 станкових і 1-2 ручних кулемети. Штат гарнізону такого ДОТу складав 10-12 чол. Кулеметні ДОТитипу “Б” були двоповерховими і мали штат біля 20 чол. Були також одноамбразурні, спостережні і командні ДОТи, обладнані перископами і засобами зв’язку.

Попри всю неосяжність державної території СРСР, саме Хмельниччина виявилась основною ланкою в побудові фортифікаційної системи його південного оборонного комплексу. Шість з дванадцяти укріплених районів першого етапу будівництва і третина всіх укріплених районів України була збудована саме тут. Це

– Летичівський, Шепетівсько-Ізяславський, Старокостянтинівський, Проскурівський, Остропільський, Кам'янець-Подільський укріплені райони [21, с. 8].

Летичівський укріплений район розташовувався на Львівському напрямку Західного оперативно-стратегічного напрямку і мав завдання у взаємодії з Остропільським укріпленим районом на півночі та Могилів-Подільським-Ямпільським укріпленими районами на півдні не допустити прориву піхоти і танків противника у напрямку: Проскурів-Вінниця, прикрити залізничні вузли Жмеринка та Вінниця, вінницький аеродромний вузол, а також мости через Південний Буг. Летичівський укріплений район займав по фронту смугу оборони 125 км, у глибину – до 5 км і був одним із найпотужніших першого етапу будівництва.

Остропільський укріплений район розташований на Львівському напрямку Західного оперативно-стратегічного напрямку. Він повинен був перекрити п'ятидесятикілометровий проміжок між Новоград-Волинським і Летичівським укріпленими районами і мав завдання у взаємодії на півночі з Новоград-Волинським укріпленим районом, на півдні з Летичівським укріпленим районом, не допустити прориву піхоти та танків противника у напрямку: Тернопіль-Старокостянтинів-Біла Церква. Смуга оборони Остропільського укріпленого району: по фронту до 40 км, у глибину – 2 км. Будівництво Остропільського укріпленого району проводилось у 1938–1939 роках. Так як оборонна промисловість не забезпечувала вчасного постачання озброєння і обладнання для споруд, будівельники були вимушені залишати великі отвори для амбразур. Остропільський укріплений район повинен був складатись з трьох окремих вузлів оборони, які будувались на найбільш важливих напрямках місцевості. Після виходу Червоної армії на нові кордони об'єкти Остропільського укріпленого району були законсервовані, значна кількість засипана землею, а техніку, матеріальні засоби перекинули на будівництво Володимир-Волинського укріпленого району.

Шепетівсько-Ізяславський укріплений район розташований на Львівському напрямку Західного оперативно-стратегічного напрямку, мав завдання у взаємодії на півночі з Новоград-Волинським

укріпленим районом, на півдні – зі Старокостянтинівським укріпленим районом не допустити прориву піхоти і танків противника у напрямку Рівне-Шепетівка-Бердичів. Шепетівсько-Ізяславський укріплений район займав по фронту 75 км і у глибину – 3-8 км. Будівництво укріпленого району проводилось у 1938–1939 роках. Враховуючи незначну кількість інженерних військ та військово-будівельних команд спорудження велось, в тому числі, і силами відмобілізованого цивільного населення. На 1 вересня 1939 року Шепетівсько-Ізяславський укріплений район знаходився у стадії будівництва, темпи якого значно випереджали забезпечення озброєнням. Тому будівельники залишали великі бійниці з метою подальшого бетонування у них амбразурних вузлів.

Старокостянтинівський укріплений район розташований на Львівському напрямку Західного оперативно-стратегічного напрямку, мав завдання у взаємодії на півночі з Шепетівсько-Ізяславським укріпленим районом, на півдні – з Проскурівським укріпленим районом не допустити прориву піхоти та танків у напрямку Львів-Старокостянтинів-Біла Церква.

Старокостянтинівський укріплений район займав по фронту смугу оборони до 35 км і в глибину – 2,5-3 км. Старокостянтинівський укріплений район споруджувався у 1938–1939 роках. У 1939 році в зв'язку з виходом Червоної армії на нові кордони будівельні роботи у ньому були зупинені, а все обладнання і озброєння було направлено на будівництво нових укріплених районів.

Проскурівський укріплений район розташовувався на Львівському напрямку Західного оперативно-стратегічного напрямку, мав завдання у взаємодії з Старокостянтинівським укріпленим районом на півночі та Кам'янець-Подільським укріпленим районом на півдні не допустити прориву піхоти та танків противника у напрямку Тернопіль-Волочиськ-Проскурів. Проскурівський укріплений район займав по фронту смугу оборони до 35 км і у глибину – до 10 км.

Кам'янець-Подільський укріплений район розташований на Буковинському напрямку Південно-Західного оперативно-стратегічного напрямку, мав завдання у взаємодії на півночі з Проскурівським укріпленим районом, на сході – з Могилів-Подільським-Ямпільським укріпленим районом не допустити прориву

піхоти та танків у напрямку: Чернівці-Кам'янець-Подільський-Проскурів. Кам'янець-Подільський укріплений район займав смугу оборони по фронту до 130 км і у глибину до 7-8 км. Будівництво укріпленого району проводилось у 1938–1940 роках, роботи по монтажу обладнання проводились до червня 1941 року. Кам'янець-Подільський укріплений район складався з дев'яти вузлів оборони. Шість вузлів оборони першої лінії: Вербовський, Збручанський, Жванецький, Бабшинський, Бернівський, Устянський чудово використовували природні бар'єри річок Дністер і Збруч. Вузли оборони другої лінії: Орининський, Приворотівський і Рудський забезпечували стійкість оборони шляхом нарошування зусиль на основних напрямках. На 22 червня 1941 року у Кам'янець-Подільському укріпленому районі налічувалось 138 фортифікаційних споруд. Кам'янець-Подільський укріплений район, єдиний з укріплених районів з “лінії Сталіна” на теренах України не був знятий з бойового чергування у 1939–1940 роках [22, с. 4-13].

Мирне життя населення області перервала війна. 22 червня 1941 року о 12 годині дня населенню області повідомили приголомшливу звістку: Німеччина напала на Радянський Союз, почалася війна. Почувши про це, частина людей підбадьорювала себе тим, що, мовляв, довго війна не триватиме, що “могутня і непереможна” Червона армія швидко розгромить агресора і за тиждень-другий здобуде Берлін. Це було відображенням тих настроїв, що існували на початку війни у верхніх ешелонах влади. Та вже через дуже короткий проміжок часу всі зрозуміли, що війна – це лихо катастрофічних масштабів, яке надовго вдерлося в їхнє життя. Вибух патріотичних почуттів був настільки великий, що забулись колективізація, голодомор-геноцид 1932–1933 років, передвоєнні репресії. На мітингах, що відбулися в усіх містах і населених пунктах області, робітники, службовці, селяни, інтелігенція заявили, що вони віддадуть всі свої сили для розгрому ворога.

З вторгненням гітлерівців на територію Радянського Союзу в Україні та інших союзних республіках було введено воєнний стан і оголошено мобілізацію військовозобов'язаних громадян в лави РСЧА. На території Кам'янець-Подільської області мобілізація завершилася в перших числах липня. За декілька днів з Чорноострівського району

змобілізовано до армії 100% призовників, по м. Проскурову – 75%. Населення області активно залучалося до військово-інженерних робіт. Так, на будівництво оборонної лінії, що простяглася від смт Ямпіль до с. Оринин, цілодобово працювало понад 12 тис. осіб [23, с. 9].

Вже в перший день мобілізації на збірні пункти прийшли сотні добровольців з проханням зарахувати їх в ряди Червоної Армії. 72-річний селянин з села Киселі Старокостянтинівського району М. Шедрелюк заявив: “Ідіть, сини, захищайте нашу землю від ворога, а ми усі, від малого до старого, будемо працювати тут, у колгоспі, щоб наша Червона Армія мала вдосталь хліба, м’яса та інших продуктів”. Молода дунаївчанка В. Валебська писала: “Прошу прийняти мене до лав РЧСА, маю велике бажання добровільно піти на фронт і бити скажених фашистів. Я патріот нашої Батьківщини і хочу захищати її від зухвалого ворога, від фашистських гадів”. Лише за перший тиждень війни з Хмельницької області пішли добровільно у діючу армію 643 жінки [24, арк. 74].

З перших днів війни керівники державних та партійних органів звернулися з відозвою до населення проявити трудовий героїзм, підвищити продуктивність праці, трудову дисципліну.

Населення міст відгукнулося на мобілізаційні заходи уряду, активно допомагало перебудовувати роботу підприємств, установ та організацій відповідно до потреб фронту. Замість мобілізованих в армію чоловіків до верстатів ставали жінки. У м. Волочиську дружини чоловіків покликаних у РСЧА, зайняли їх робочі місця [25, с. 2]. За верстати м. Проскурова також ставали жінки. Завдячуючи їхньому патріотичному піднесенню, заводи міста станом на 25 червня 1941 р. виконали та перевиконали піврічний план з такими показниками: механічний завод на 101,2%, м’ясокомбінат – на 103%, кондитерсько-макаронна фабрика – на 100%, крупзавод – на 111%, міськпромкомбінат – на 104%. Всі 17 державних та 31 підприємство промислової кооперації м. Проскурова перевиконали планові показники з виробництва промислової продукції [26, арк. 40-42]. Всього, за даними Кам’янець-Подільського обкому КП(б)У, на промислові підприємства області прийшли понад 766 жінок, 425 освоїли фах трактористів і комбайнерів [27, арк. 74].

Паралельно з мобілізаційними заходами проходив процес

евакуації на Схід матеріальних цінностей, людських ресурсів та основних виробничих фондів. Організацією евакуації керувала створена при РНК СРСР Рада з евакуації. “Маленьким залізним потоком” назвали сучасники евакуаційну колону колгоспу ім. Кірова с. Бахматівці Проскурівського району. Колгоспники, виявляючи героїзм, вивели велику рогату худобу до с. Новолипівка Радянського району Саратовської області (Російська Федерація). Всього з Вінницької, Житомирської та Кам’янець-Подільської областей було перегнано понад 1158 тис. голів худоби [28, с. 9].

З початком війни нацистської Німеччини проти СРСР на базі Київського особливого військового округу було створено Південно-Західний фронт, війська якого вели бої на території Кам’янець-Подільської області. 28-29 червня відбуваються наради Проскурівського міського та обласного керівництва про організацію евакуації, про створення підпілля для боротьби з ворогом. У Проскурівському БЧА розташовувався командний центр Південно-Західного фронту під командуванням генерал-полковника М. Кирпоноса. Саме тут 30 червня було прийнято рішення – до 9 липня відвести війська на рубіж укріпрайонів уздовж старого державного кордону. 8 липня німецькі війська окупували Проскурів [29, арк. 252].

Незважаючи на героїзм, самопожертву бійців та офіцерів Червоної армії ворог п’ядь за п’яддю захоплював територію області. Через недосконалість системи укріплених районів, слабку озброєність і охоронно-технічну нездатність їх гарнізонів вони не змогли хоча б на деякий час зупинити натиск німецьких військ. Загарбники розстрілювали оборонні споруди з гармат, подавлювали вогнеметами, обходили стороною і заходили з тилу знищуючи, захоплюючи в полон, примушуючи відступати радянських воїнів [30, с. 99].

Попри неукомплектованість особовим складом, бойовою технікою та необхідним озброєнням, гарнізони ДОТів біля сіл Сіноводи, Галузинці, Криничне, Нижнє, Вовковинці, Буцнів, Коричинці, Шийнці, Нова Гута, Стара Гута, Юрченки, Лисанівці, Рудня, Заволок, Рожни, Закот, Летичів, Ревуха, Новокосятинів стійко відбивали ворожі атаки. У боях з гітлерівцями відзначилися

капітан Ємельянов, коменданти ДОТів № 30 і 32 (біля Летицівської греблі) Чорний і Гулько та молодший сержант Васильєв, молодший політрук С. Кривоший, молодший лейтенант М. Слободян.

З 1 по 9 липня гітлерівські війська здолали опір радянських військ у Шепетівському, Ізяславському, Старокостянтинівському, Проскурівському укріплених районах першої смуги та Новоград-Волинському укріпленні другої смуги. До 9 липня з'єднання та частини Південно-Західного фронту відступили на рубіж: Коростенський укріп район, на схід від Житомира і Бердичева, Остропільський, Летицівський, Кам'янець-Подільський укріп райони.

Першим населеним пунктом Кам'янець-Подільської області окупованим гітлерівцями 29 червня, стало село Білотин Плужнянського району. Натиск ворога з кожним днем посилювався. Гітлерівці 3 липня захопили Берездів, 4 липня Шепетівку, 11 липня – Кам'янець-Подільський. Останні села області – Сахни та Погоріле Летицівського району були окуповані 18 липня 1941 року [31, с. 18].

Окупована територія області була поділена гітлерівцями на 9 округів (гебітів), які входили до складу генеральної округи “Волинь-Поділля” – Антонінська, Дунаєвецька, Заславська, Кам'янець-Подільська, Летицівська, Проскурівська, Старокостянтинівська, Шепетівська та Ярмолинецька.

Цей страшний апокаліпсис на території області тривав 1011 днів та ночей (з 29 червня 1941 року по 4 квітня 1944 року). За цей час було спалено повністю або частково 78 сіл, 117 тис. подолян насильно вивезено на каторжні роботи до Німеччини. Майже 478 тис. осіб мирного населення і військовополонених знищено в таборах, гестапівських катівнях. Гітлерівці знищили та зруйнували 51 культурно-освітній заклад, 920 шкільних приміщень, 366 дитячих установ, 267 лікувальних закладів. Всього народному господарству області завдано збитків на 18,6 млрд крб. [32, с. 29].

Загарбницьким планам активно протидіяли радянські партизани. За масштабами партизанського руху та результатами бойових операцій область йшла слідом за такими регіонами масового партизанського руху, як Чернігівщина, Житомирщина, Київщина. На Хмельниччині діяло 37 партизанських загонів, об'єднаних у 5 партизанських з'єднань, 140 підпільних і диверсійних груп, в яких

брало участь понад 20 тисяч підпільників та партизан. Вони здійснили 1272 бойові і диверсійні операції.

Самовіддано подоляни бились з ворогом на фронтах війни. З 250 тисяч подолян, яких покликала війна, 115 тисяч назавжди залишились на полях битв. Подільська земля виплекала 83 Героїв Радянського Союзу і одного Героя України Л. Сушка, який за проявлений героїзм в роки Другої світової війни одержав це високе звання у жовтні 1999 року.

4 квітня 1944 року Кам'янець-Подільська область була повністю звільнена від окупантів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Радянське будівництво на Хмельниччині. 1921–1982. Документи і матеріали. – Львів, 1983. – С. 6.
2. Державний архів Хмельницької області, ф. Р-338, оп. 1, спр. 69, арк. 9-14.
3. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації. – Львів, 1982. – С. 133.
4. Державний архів Хмельницької області, ф. П-487, оп. 1, спр. 628, арк. 147.
5. Державний архів Хмельницької області, ф. П-487, оп. 1, спр. 341, арк. 75.
6. Карван С. Бібліотеки Хмельниччини: віхи становлення / С. Карван, Н. Синиця // Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937–1997) (Матер. всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., 26 верес. 1997 р.). – Хмельницький, 1997. – С. 326-327.
7. Гришук Б. Рік народження – 1937-й // Подільські вісті. – 1997. – 29 лип. – С. 3.
8. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941–1945 рр.) / 3б. докум. і матер. – Львів, 1969. – С. 320.
9. Олійник Ю. В. Життя населення міст Хмельниччини в роки німецької окупації (1941–1944рр.) / Ю. В. Олійник // “Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України”. (Ч. 2. Наук. вісник “Межибіж”. – 2’2010). – Меджибіж-Хмельницький. – С. 177.
10. Григоренко О. П. Семидесятип’ятирічний шлях становлення та розвитку Хмельницької області / О. П. Григоренко //

Хмельниччина в контексті історії України. (Матер. всеукр. наук.-краєзн. конф. – Хмельницький, 2012. – С. 11.

11. Єсюнін С. Місто Хмельницький: історія, події, факти / С. Єсюнін. – Хмельницький, 2008. – С. 50.

12. Державний архів Хмельницької області, ф. П-324, оп. 2, спр. 50, арк. 63-64.

13. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К., 1971. – С. 80.

14. Державний архів Хмельницької області, ф. Р-1211, оп. 1, спр. 5., арк. 47-64.

15. Єсюнін С. Вулиці міста Хмельницького. – Іст.-довід. вид. – Тернопіль, 2005. – С. 71.

16. Краснознаменный Киевский. История Киевского военного округа. – К., 1979. – С. 113.

17. Державний архів Хмельницької області, ф. Р-1211, оп. 1, спр. 19, арк. 35.

18. Хмельницький культурний: з минулого в майбутнє. Культурна спадщина та культурні осередки міста Хмельницького. – Хмельницький, 2006 – С. 30.

19. Державний архів Хмельницької області, ф. Р-338, оп. 5, спр. 102, арк. 51.

20. Архівна справа на Хмельниччині / Зб. докум., матер. і світлин. – Хмельницький, 2012. – С. 246.

21. Коваль М. В. Спорудження об'єктів довготривалої фортифікації на теренах Хмельниччини у 1931–1941 роках / М. В. Коваль, М. І. Кабачинський // Хмельниччина в роки Другої світової війни (Матер. всеукр. наук.-краєзн. конф. “Хмельниччина в роки Другої світової війни”). – Хмельницький, 2014. – С. 8.

22. Коваль М. В. Довготривала фортифікація на теренах України напередодні та під час Другої світової війни. Міфи і реалії. – Хмельницький, 2005. – Ч. 2. – С. 4-13.

23. Хмельниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) або Поділля очима солдатів Вермахту. – Хмельницький, 2013. – С. 9.

24. Державний архів Хмельницької області, ф. П-487, оп. 1, спр. 390, арк. 74.

25. Наша зброя нас не зраджувала і не зрадить // Червоний кордон. – 1941. – 26 черв. – С. 2.

26. Державний архів Хмельницької області, ф. П.-487, оп. 1, спр. 434, арк. 40-42.

27. Державний архів Хмельницької області, ф. П.-862, оп.1, спр. 969, арк.74.

28. Хмельниччина в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) або Поділля очима солдатів Вермахту. – Хмельницький, 2013. – С. 9.

29. Державний архів Хмельницької області, ф. Р.-3369, оп. 2, спр. 643, арк. 252.

30. Слободянюк П. Я. Укріпрайони Хмельниччини (1930–1941 рр.) // Матер. XII Подільської іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 2. – С. 99.

31. Слободянюк П. Я. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941–1945 рр.) / П. Я. Слободянюк, М. П. Вавринчук, Ю. В. Олійник, П. С. Смоленук, Ю. В. Телячий. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 18.

32. Матеріали Кам'янець-Подільської обласної комісії із встановлення і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1944–1945 рр.). – Хмельницький, 2015. – С. 29.

О. П. Григоренко,

доктор історичних наук, професор

Л. О. Григоренко,

учениця

(м. Хмельницький)

НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ: 26 РОКІВ У БОРОТБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ І РОЗБУДОВУ УКРАЇНИ

У статті простежено передумови, виникнення, організації і діяльності НРУ в боротьбі за здобуття державної самостійності України і її поступове утвердження в усіх сферах матеріального і суспільного життя. Особлива увага акцентується на діяльності Хмельницької обласної (крайової) організації НРУ.

Ключові слова: *Україна, Народний Рух України, суспільно-політичне життя, тоталітарний режим, державотворення, неформальні об'єднання, програма, статут, з'їзд, державотворення, національне відродження.*

Проголошення державної незалежності України 24 серпня 1991 р. із подальшим підтвердженням цього рішення волею Всеукраїнського референдуму 1 грудня того ж року спричинило появу на політичній мапі світу нового державного утворення, що за розміром своєї території стало найбільшою державою в Європі. Значну роль в цьому величому історичному акті відіграв НРУ, який об'єднав українських патріотів та домігся відновлення державної незалежності України.

У здійсненні революційних перетворень суспільно-політичного життя другої половини 1980 – першої половини 1990 років в Україні, як і на пострадянському просторі взагалі, важливу роль зіграли не політичні партії, котрих як таких на той час не було, а громадські організації політичної орієнтації. Згодом це вплинуло на формування уявлення про громадські організації і громадську діяльність як опозиційну до держави і сприяло політизації громадянського суспільства, формуванню в Україні моделі демократичного громадянського суспільства.

Однією з наймасовіших громадсько-політичних організацій, що згодом перетворилася на впливову політичну партію був НРУ, що виник і діє як вияв народної ініціативи за оновлення суспільства, державну незалежність України, побудову національної демократичної держави. “Ідея створення Руху виникла спонтанно, вона йшла знизу. Прийшов час “розвалу імперії”, так званої перебудови, – напише згодом голова НРУ, Герой України В. Чорновіл. – Він закликав низи до дії, а серед інтелігенції, колишніх політв’язнів, політичних діячів виявилися люди, які вирішили очолити цей рух... Наприкінці 1988 року, зайнявши національно-демократичні позиції, нашу ідею підтримала більшість членів Спілки письменників України. Завдяки цьому нам легше було захищатися від свавілля влади. Ми змогли виголосити програмні положення НРУ. Почалося інтенсивне зростання організацій Народного Руху в областях. У вересні 1989 року відбулися установчі збори НРУ. 1993 року НРУ був перереєстрований на політичну партію, бо, будучи громадсько-політичною організацією, ми не могли брати участь у виборах” [1, с. 7].

Витоки організаційної праці щодо створення НРУ сягають жовтня 1988 р., коли на екологічному семінарі у Спілці письменників України вкотре була висловлена думка про створення Народного фронту України на зразок аналогічних неформальних об’єднань, які виникали в Прибалтиці та інших регіонах СРСР [2, арк. 20]. Невдовзі при парткомі СПУ сформувалася ініціативна група сприяння перебудові. Водночас аналогічна група виникла в Інституті літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР, і незабаром на партійних зборах в Інституті було прийнято рішення про об’єднання обох груп та розробку документів по створенню Народного фронту України. Провідна роль у цьому процесі належала І. Драчу та В. Брюховецькому. Згодом була досягнута домовленість про те, що нове громадське об’єднання буде йменуватися Народним Рухом України (НРУ). Після тривалих дискусій впродовж грудня 1988 р., у січні 1989 р. спочатку партком СПУ, а потім і загальні збори колективу Інституту літератури ім. Т. Шевченка схвалили два документи: проект Програми Народного Руху України і відозву його засновників до українського народу. За цих обставин ЦК КПУ був змушений погодитись із публікацією згаданого документу, хоч і

констатував присутність в його тексті “ряду націоналістичних, антиконституційних положень” [3, арк. 21].

16 лютого 1989 р. на шпальтах “Літературної України” з’явився “Проект Програми Народного Руху України за перебудову”. Його публікація мала величезний суспільно-політичний резонанс. Хоч у проекті Програми зазначалося, що основна мета Руху – сприяння Комуністичній партії у створенні такого механізму, який би ґрунтувався на справжньому народовладді та збалансованій економіці і слугував би розвитку суспільства, компартійні структури побачили в НРУ “політичну організацію, яка протистоїть Компартії України” і прагне “розпалити націоналістичні пристрасті”, відволікти народ “від вирішення головних завдань перебудови” [4, арк. 16].

8–10 вересня 1989 р. у конференц-залі київського Політехнічного інституту відбувся Установчий з’їзд Народного Руху України, в якому взяли участь, за даними мандатної комісії, понад 1100 делегатів і численні гості. Серед делегатів було: українців – 944, росіян – 77, євреїв – 9, поляків і білорусів – по 6, всього – представники 13 національностей. За освітнім цензом 800 осіб мали вищу освіту, в їх числі 3 академіки, 2 члени-кореспонденти, 28 докторів і 96 кандидатів наук. Жіноча стаття була репрезентована 98 делегатками [5, арк. 8-9]. На з’їзд були запрошені і виступали з привітаннями представники народних фронтів та інших політизованих неформальних об’єднань Москви, Ленінграда, інших міст Російської Федерації, а також Білорусії, Молдавії, Прибалтики, Закавказзя, гості з Польщі, Чехословаччини, Франції, Канади, США, Великої Британії, в числі яких були діячі української діаспори. На адресу з’їзду та чільних діячів НРУ надійшли вітальні телеграми від відомого білоруського письменника В. Бикова, поета Є. Євтушенка, духовенства і вірних УГКЦ, Ліги українських жінок Канади, народних фронтів Латвії, Литви та Естонії, інших адресатів.

З’їзд прийняв Декларацію про створення Народного Руху України за перебудову, Програму і Статут НРУ, відозву “До народу України”, звернення “До всіх неукраїнців в Україні”, “Проти антисемітизму”, “На підтримку прагнень кримськотатарського народу”, “До українців, що проживають на території Української РСР і обрали своєю рідною мовою російську мову”, заяву “Про вибори”,

всього 13 резолюцій, заяв, звернень. Головою Руху було обрано І. Драча, його заступниками – М. Гориня, С. Конєва і В. Яворівського. У Статуті, ухваленому з'їздом, НРУ позиціонував себе як масову і незалежну громадську організацію, яка виникла “як вияв народної ініціативи за перебудову та демократичне оновлення соціалістичного суспільства” [6, арк. 48]. Організаційне оформлення НРУ, здійснене на Установчому з'їзді 8–10 вересня 1989 р., стало знаковою подією в суспільно-політичному житті України, знаменувало утворення організованої народної позиції, було реакцією невдоволення частини суспільства на дії влади, дало поштовх зародженню і становленню багатопартійності, і нарешті, виявилось важливим кроком на шляху демонтажу компартійної системи і повалення тоталітарного режиму.

Компартія України в цілому, нервово відреагувала на з'їзд НРУ. Її не тільки шокувала атмосфера на цьому зібранні, яку визначали “неприкритий націоналізм, шалений екстремізм, нападки на соціалізм, комуністичну партію, марксистсько-ленінську ідеологію”, але й лякали “можливі негативні зміни в громадсько-політичній обстановці республіки в зв'язку з минулим з'їздом НРУ, агітаційною діяльністю його делегатів і розгортання роботи по створенню структури “Руху” на місцях”. Але експерти Ідеологічного відділу ЦК КПУ тішили себе тим, що “з'їзд не привернув увагу широких верств населення” [7, арк. 159]. Зазначене твердження, звичайно, не відповідало дійсності.

Вже на початок листопада 1989 р. НРУ організаційно оформив свої регіональні осередки у всіх областях УРСР. Загальна чисельність членів Руху оцінювалась в 77 тис. осіб, об'єднаних майже в 500 територіальних організаціях, з яких понад 70% знаходилися в західному регіоні республіки, а також у м. Києві. Осередки НРУ створювались в академічних інститутах та на підприємствах оборонної промисловості, а соціальна база Руху сягала бл. 12 млн. чоловік. З огляду на зазначене, експерти Ідеологічного відділу ЦК КПУ були змушені визнати, що “значна частина населення республіки позитивно сприйняла ідею створення “Руху” як форми реалізації соціально-політичної активності, не пов'язаної бюрократичними узами”. Вважалося, що популярність НРУ буде зростати, якщо поглиблюватимуться соціально-економічні труднощі. З цього робився

висновок, що “в подальшому політика повного заперечення “Руху” на місцях може мати негативні наслідки” [8, арк. 204]. Від цього часу КПУ була змушена відмовитися від тактики блокування, заборони або дискредитації НРУ, його розколу і стати на шлях налагодження спроб діалогу з Рухом, щоб спрямувати його діяльність у більш безпечний для існуючого режиму напрям. Однак, як свідчать факти, це завдання виявилось непосильним для деградуючої системи.

Напередодні виборів до Верховної Ради України у березні 1990 року Рух та його союзники здійснили низку потужних суспільно-політичних акцій, продемонструвавши владі свої можливості. Особливе враження і величезний резонанс справили на громадськість “живий ланцюг” за маршрутом Київ - Житомир – Рівне – Тернопіль – Львів – Івано-Франківськ, присвячений 71-й річниці Акту злуки УНР і ЗУНР (1919 р.). До цього масштабного заходу 21 січня 1990 р. з 12 до 13 години залучилося бл. 450 тис. чоловік. Для їх транспортування було використано до 840 автобусів, а також 23 тис. приватних авто. Крім цього, у вказаних областях і м. Києві було проведено 30 мітингів за участю бл. 95 тис. осіб. Як повідомлялось в інформаційному зведенні МВС УРСР до ЦК КПУ, основний зміст виступів на цих мітингах зводився “до увічнення дати возз’єднання ЗУНР і УНР і закликами до активної боротьби за незалежну самостійну українську республіку” [9, арк. 2-4].

Важливою подією того часу стала акція підняття 20 липня 1990 р. перед Київською міськрадою синьо-жовтого прапора, проведена за активної участі НРУ. На цій урочистій акції, за деякими даними, були присутні понад 100 тис. киян і гостей столиці України з різних регіонів.

25–28 жовтня 1990 р. в Палаці культури “Україна” відбулись велелюдні II Всеукраїнські збори НРУ, на яких були присутні 2125 делегатів, у тому числі 418 народних депутатів різних рівнів. Серед гостей були представники посольств США і Канади в СРСР, представники консульств Болгарії, Німеччини, Польщі, Румунії, Угорщини, Франції, Чехословаччини у Києві, громадсько-політичних організацій з усіх республік СРСР та ряду зарубіжних країн, численна українська діаспора. Присутні заслухали доповідь І. Драча “Про політичну ситуацію на Україні і завдання Руху”, 11 співдоповідей та 6

звітів. У їх обговоренні взяли участь; понад 90 осіб, у тому числі більш як 20 гостей із-за кордону, серед яких 11 – із США. Великі збори ухвалили низку важливих документів, внесли принципові зміни до Програми та Статуту. Зокрема, з Статуту Народного Руху України були вилучені слова “за перебудову”, а до Програми включено положення про головну мету Руху – досягнення незалежності України [10, с. 10].

Утворення 19 серпня 1991 р. в Москві Державного комітету з надзвичайного становища (ГКЧП) було останньою спробою консервативних сил в КПРС зберегти компартійну систему, однак його виступ завершився нищівною поразкою і став кінцем СРСР. Під тиском національно-демократичних сил Верховна Рада УРСР 24 серпня 1991 р. прийняла історичний документ – Акт проголошення незалежності України. 27 серпня 1991 р. І. Драч від імені керівництва НРУ оприлюднив відповідну заяву [11, арк. 9].

Активну позицію зайняв НРУ у зв'язку з виборами Президента України і проведенням референдуму про підтвердження Акту проголошення незалежності України. У зверненні НРУ “Народе України” наголошувалося, що єдиною умовою процвітання України та її народу є “політична, економічна, військова, культурна незалежність” [12, арк. 1]. На президентських виборах 1 грудня 1991 р., кандидат від НРУ В. Чорновіл, набравши 23,27% голосів, виборов друге місце. Боротьба за створення державної незалежності України стала найвищим досягненням у діяльності НРУ, а також піком найбільшої його популярності в українському суспільстві. В подальші роки НРУ постійно перебував у епіцентрі державного і суспільно-політичного життя України, впливав на прийняття важливих політичних рішень, твердо стояв на національно-державницьких позиціях, відстоював збереження національної ідентичності українського народу, його самобутньої культури.

25 березня 1999 року в автомобільній катастрофі за нез'ясованих обставин загинув голова НРУ В'ячеслав Чорновіл. Похорон В'ячеслава Чорновола 29 березня 1999 року у Києві зібрав понад 200 тис людей з усіх областей України. Смерть В'ячеслава Чорновола стала ударом не тільки для партії, але і для значної частини населення України, для багатьох він був символом національно-

патріотичного спрямування в українській політиці. Після смерті В'ячеслава Чорновола підтримка Руху стала поступово знижуватися.

На установчому з'їзді Народного Руху України за перебудову багато говорилося про громадянське суспільство, про необхідність його перебудови. Тоді здавалося, що громадянське суспільство можна будувати. Проте будувати його не можна. Воно повинне народитися в ході природних процесів, трансформації директивної економіки в ринкову і перетворення тоталітарної політичної системи в демократичну. Сучасне українське суспільство вже не можна назвати тоталітарним, але ще рано називати громадянським. Будучи яскравим осередком громадянського суспільства у свої перші роки, НРУ перетворився з широкого руху на політичну партію, а потім остаточно згас [13, с. 20]. Треба пам'ятати, що політичні партії – явище історичне, яке має початок і кінець. Вони були започатковані в 1890 р., якщо мова йде про західноукраїнські землі, і в 1900 р., якщо взяти підросійську Україну. З якими явищами пов'язується їх відмирання? Мабуть, із розвитком громадянського суспільства.

У розвинутому громадянському суспільстві послаблюється потреба об'єднуватися в політичні партії, які існують завдяки членським внескам і представляють інтереси певних суспільних кіл у парламенті. Партії продовжують існувати, зберігаючи свої зовнішні форми (подібно демократичній і республіканській у США), але швидше як штаби під час чергових виборів. Фактично ж громадяни тепер перебувають в густій мережі різноманітних і економічно незалежних організацій, завдяки яким можуть втручатися в державне управління постійно, а не тільки під час виборів.

Усе це стосується високорозвинутих країн, в яких громадянське суспільство давно народилося. Але в Україні воно почало народжуватися тільки в останні роки горбачовської “перебудови”, коли виникли перші “неформальні” організації. У радянську епоху у країні існувала колосальна кількість громадських організацій включно з 20-мільйонною партією, але всі вони мали вертикальну будову. Горизонтальні зв'язки між членами суспільства були практично відсутні, держава намагалася контролювати навіть зв'язки сімейного типу. У сучасній же Україні організації горизонтальної будови народжуються з великими труднощами, тому

що суспільство ще не позбавилося економічної залежності від держави.

НРУ міг існувати як масовий лише в добу революційного піднесення. Коли воно вичерпало себе, він закономірно перетворився на політичну партію. НРУ давно випав із політичних баталій. На українській авансцені ще залишаються деякі діячі з рухівським “розоводом”, але її вже заповнили представники молодшого покоління. НРУ вписав себе в історію національно-визвольної боротьби на її останньому, переможному етапі. Він заслуговує на те, щоб увійти в історичну пам’ять громадян України.

На рубежі 1980–1990 років значно активізувалося суспільно-політичне життя на Поділлі. Організовані дії Хмельницьких неформалів, що були пов’язані з виникненням культурно-просвітницьких товариств, діяльність яких згодом трансформувалась в осередки НРУ, датуються весною 1988 р. Центром організаційного національно-культурницького бродіння став Хмельницький технологічний інститут побутового обслуговування (тепер Хмельницький національний університет), де викладачі-науковці Г. Сіренко, В. Керзюк, І. Клюс ініціювали створення культурно-просвітницького товариства “Спадщина”. Невдовзі навколо “Спадщини” у Хмельницькому вже згуртувалася патріотично налаштована інтелігенція міста та ближніх райцентрів, тож товариство стало головним боєм не лише керівництва інституту та його парткому, але й обкому та міськкому партії. Політична ситуація тоді на Хмельниччині, як і в усій країні, була складною. Хмельницький обком Компартії України інформував ЦК КПУ про те, що “активізуються певні кола, зв’язані з НРУ. Хмельницький координаційний центр НРУ намагається провести обласну конференцію і вибори делегатів на республіканський з’їзд Руху. Ці спроби підігріваються відповідним чином з Києва” [14, арк. 79-81].

Хмельницький обласний комітет правлячої ще тоді Комуністичної партії заборонив проведення установчих зборів. Через це рухівці змушені були проводити свій з’їзд на стороні [15, с. 1]. За домовленістю з керівництвом НРУ Хмельницька обласна установча конференція відбулася в Києві 2 грудня 1989 р. в першій

половині дня в приміщенні Київського політехнічного інституту, а потім в приміщенні Спілки письменників України. 110 делегатів від Хмельницької області обрали керівні органи, затвердили трьох співголів, а також прийняли рішення про створення обласної газети “Пробудження”. Співголовами були обрані відомий на Хмельниччині поет П. Гірник, сьогоднішній редактор Хмельницької міської газети “Проскурів” Б. Теленько, літератор і видавець В. Басиров. Після закінчення установчої конференції делегація НРУ від Хмельницької області взяла участь у велелюдному мітингу біля київського Республіканського стадіону, де з засудженням дій Хмельницького обкому Компартії стосовно хмельницьких рухівців виступив Д. Павличко. В містах Кам’янці-Подільському, Нетішині, Старокостянтинові, Шепетівці виникають чисельні осередки, які об’єднують всіх, хто ставить за мету встановлення незалежної України. З боку комуністів починається шельмування самої організації і її членів. В області поширювалися провокаційні чутки, до селян приїжджали провокатори під виглядом рухівців, які закликали їх не сіяти і не садити. Але комуністи в області дедалі більше втрачали свій вплив на людей. В серпневі дні 1991 р., під час спроби державного перевороту, штаб Хмельницького Руху працював цілодобово – листівки, агітація, підтримка словом людей, які вже впали в паніку. Під час всенародного референдуму 1 грудня 1991 р. Хмельниччина в числі перших дає один із найбільших відсотків за самостійність України [16, с. 428].

Хмельницьку обласну (крайову) організацію НРУ очолює авторитетна в наукових колах нашої держави людина, відомий громадський і політичний діяч І. Ключ. В 1960 р. він закінчив середню школу з срібною медаллю. Випускник Львівського університету, кандидат фізико-математичних наук, доцент. Працює на посаді доцента кафедри фізики Хмельницького національного університету. 16 років керував науково-дослідними роботами в промисловості колишнього СРСР, автор понад ста наукових робіт і винаходів. У 1997 р. заснував громадську організацію “Хмельницький обласний комітет сприяння реалізації положень Конституції України”, а в 2000 р. “Громадський обласний комітет підтримки земельної реформи”, які надають населенню безкоштовну юридичну допомогу.

Як публіцист часто виступає в засобах масової інформації. Надзвичайні організаторські і інтелектуальні здібності він також проявив як голова редакційної колегії книги “Великий терор на Хмельниччині”. Спонсор ряду видань літературної спілки “Поділля”, благодійних програм на підтримку організацій “Союз українок” та “Меморіал” імені В. Стуса. За подвижницьку працю у справі розбудови Української держави І. Клюс у 2004 р. нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України “За особливі заслуги перед українським народом”. В 2006 р. за вагомі наукові здобутки і багаторічну професійну діяльність йому присвоєно почесне звання “Заслужений працівник освіти України” [17, с. 63]. У цьому ж році І. Клюс заснував обласну премію в галузі технічних і фундаментальних наук. У 2008 р. за його ініціативою заснована ще одна обласна премія за наукові досягнення молодих вчених у всіх галузях науки. На відзначення особистого внеску у відродження Української держави та з нагоди 20-річчя НРУ рішенням Політичної Ради НРУ І. Клюс 1 вересня 2009 р. нагороджений вищою відзнакою НРУ “За заслуги перед українським народом” 1 ступеня. І. Клюс – великий українець, державотворець, який усім своїм єством відданий Україні. Його життя і громадсько-політична діяльність слугують моральним прикладом для молодих поколінь українців як взірць мужності і непохитності служінню молодій Українській державі.

Хмельницька обласна (крайова) організація НРУ у своїй багатогранній діяльності особливу увагу приділяє роботі з студентською та учнівською молоддю. У 2005 р. у Хмельницькій школі № 18 імені В. Чорновола була заснована стипендія для старшокласників. Стипендія присвоюється учням 9–11 класів за успіхи в навчанні, спорті та громадському житті. Цій школі вже виповнилося півстоліття. Вона завжди була україномовною і сьогодні входить в п’ятірку кращих шкіл міста Хмельницького. Школа славиться зразковим танцювальним ансамблем “Козацькі джури”. Школярі пропагуючи багату українську культуру гастролювали в багатьох країнах світу, серед яких Канада, Італія, Німеччина, Польща, Росія, Китай, Португалія. З 2008 р. кращі учні школи відзначаються премією імені В. Чорновола [18, с. 3]. У жовтні 2012 р. було відкрито меморіальну дошку В. Чорноволу в школі

№ 18 у місті Хмельницькому [19, с. 5]. Завдяки діяльності активістів НРУ у Хмельницькому національному університеті функціонує громадська організація “Молодий Народний Рух”. Метою цієї організації є допомога у вирішенні проблем, що стосуються молоді. Наприклад, допомога малозабезпеченим студентам, влаштування на роботу після закінчення навчання, безкоштовне розповсюдження газет “Час” та “Голос громади” [20, с. 3]. В роботі з молоддю акцентується увага на важливості ознайомлення з життєвим шляхом Героя України В. Чорновола, з його титанічною боротьбою за державне самоствердження України. Він є моральним орієнтиром для молодого покоління українців. Адже В. Чорновіл ніколи не співав з чужого голосу, нікому не підспівував; говорив, що думав, – думав, що говорив. Він був і залишився опозиціонером до всього, що гальмувало шлях до незалежності, до моральної людини, до Бога. Молодь сьогодні якраз і потребує таких авторитетних лідерів, які здатні згуртувати навколо себе, виховуючи кращі людські почуття: патріотизм, порядність, взаємодопомогу, взаємоповагу, безкорисливість, самовідданість.

У день народження В. Чорновола і в річницю його трагічної загибелі молодь Поділля вшановує пам'ять цієї видатної постаті в новітній історії України. Щорічно в липні місяці молоді рухівці проводять таборування в Карпатах. Там вони вдосконалюють свій фізичний гарт, а 16 липня, в чергову річницю прийняття Декларації про державний суверенітет України, здійснюють сходження на найвищу вершину країни гору Говерла. Очолює обласну організацію молодих рухівців краю А. Дячук, недавній випускник Хмельницького національного університету, голова Волочиського лісгоспу. Участь в масових та локальних громадсько-політичних акціях, вшанування національних героїв на місцях їх звитяги, аргументовані дискусійні змагання навколо актуальних тем зовнішньої та внутрішньої політики, фізичний гарт, заходи культурницького змісту – все це рухівська зміна, Рух ХХІ століття, Рух нової, звільненої з пут ідеологічної зашореності, впевненої у власних силах молоді.

За більш як двадцятирічний період свого існування в Хмельницькій обласній (крайовій) організації НРУ справжню школу політичного гарту пройшла значна кількість подолян усіх соціальних

прошарків, віку та освіти. Частина з них досягла особливо вагомих успіхів в різних галузях матеріального виробництва, освіти, науки, спорту, управління, культури. Серед них Л. Бірюк, народний депутат України; П. Гірник, лауреат Шевченківської премії 2009 р.; Р. Карташов, доктор технічних наук, професор, працював заступником голови НРУ В. Чорновола; Б. Теленько, редактор Хмельницької міської газети “Проскурів”; Г. Параска, доктор технічних наук, професор, проректор з наукової роботи Хмельницького національного університету; М. Кутей, Заслужений тренер України; А. Дубілей, майстер спорту міжнародного класу з вільної боротьби; П. Кицун, публіцист, культурно-освітній діяч; видатний вчений в галузі теорії машин і механізмів доктор технічних наук, професор Хмельницького національного університету М. Стечишин.

На Хмельниччині свято бережуть пам'ять Героя України, засновника НРУ В. Чорновола. З ініціативи Хмельницької міської організації НРУ в обласному центрі в 2001 р. на його честь названо одну з найбільших вулиць. На одному з її будинків встановлено меморіальну дошку з барельєфом В. Чорновола. Крім того, такі ж меморіальні дошки встановлено також в містах Славуті і Нетішині, а 20 серпня 2010 р. з ініціативи Полонської районної організації НРУ в урочистій обстановці при велелюдному зібранні відкрито меморіальну дошку В. Чорновола на приміщенні районного Будинку культури. З ініціативи обласної (крайової) організації НРУ за поданням її голови І. Клюса в 2007 р. на одній з мальовничих вулиць міста Хмельницького встановлено пам'ятник В. Чорновола, на якому викарбувані його слова “Україна починається з тебе”. В ряді районів іменем В. Чорновола названі вулиці сільських населених пунктів краю.

Хмельницька обласна (крайова) організація НРУ гідно вшановує пам'ять жертв Голодомору-Геноциду 1932–1933 рр. – одного із наймасштабніших цивілізаційних злочинів в історії людства, скоєних злочинною за своєю суттю і природою комуністичною тоталітарною системою на родючій українській землі. Не дати забути цей страхітливий злочин проти українського народу – без перебільшення, громадянський обов'язок не лише членів НРУ, а й кожного, хто хоче бачити Україну вільною і незалежною.

Саме Хмельницька обласна (крайова) організація НРУ тривалий час виступає ініціатором вшанування безневинних жертв голодоморів та політичних репресій. В усіх своїх друкованих виданнях періодично друкуються матеріали, присвячені народній трагедії, даючи можливість жителям краю більше дізнатись про трагічне лихоліття. Представники НРУ щорічно беруть активну участь в скорботній ході до пам'ятних знаків жертвам Голодомору-Геноциду в усіх місцевостях області.

Хмельницька обласна (крайова) організація НРУ й надалі залишатиметься генератором суспільно-політичного життя на Поділлі. Понад 70 рухівців області боронили і боронять незалежність нашої держави від російських агресорів і їх найманців на сході країни. Голова Хмельницької обласної (крайової) організації НРУ І. Ключ звернувся до Голови НРУ В. Куйбіди з поданням нагородити орденом В'ячеслава Чорновола: 1. Бляхарського Олега – за активну участь в революції гідності, участь у спецопераціях по звільненні Луганського аеропорту, участь у спецоперації в районі м. Дебальцеве та проведення більше 15-ти спецоперацій в тилу ворога. 2. Дрозда Андрія – за активну участь в Революції гідності та участь у бойових діях в районі с. Кримське. 3. Подкалюка Валерія – за активну участь в Революції гідності та участь у спецоперації в районі м. Дебальцеве. 4. Шлякова Едуарда, добровольця батальйону “Азов” – за активну участь у боях під Іловайськом. 5. Матушак Віктора – за активну участь в Революції гідності та волонтерську діяльність. 6. Кметя Анатолія – за активну участь в Революції гідності та волонтерську діяльність [21, с. 3]. Послідовно відстоюючи інтереси простих громадян в листопаді 2014 року на адресу прем'єр-міністра України А. Яценюка відправлено лист-звернення від Хмельницької обласної (крайової) парторганізації НРУ, за підписом її голови І. Ключа. У зверненні, зокрема, наголошено, що соціальний вибух в Україні не відбувається досі тільки через агресію Росії. Проте навіть декоративне підвищення пенсій, зарплат, яке практично не вплинуло на матеріальний стан Українців, названо в засобах масової інформації великою пенсійною і зарплатною дулею. Підвищення пенсій, яке мало відбутись за програмою, запропонованою управлінням Пенсійного фонду, пройшло одночасно із зменшенням раніше проведеної

індексації пенсій. Підвищення зарплати бюджетникам, а саме працівникам освіти, відбулось одночасно з ліквідацією доплат до основної ставки, залишивши заробітну плату на тому ж рівні, констатували автори звернення. Безпрецедентний обман в цивілізованих країнах Європи, напевно, призвів би відставки уряду. “Вимагаємо від діючого уряду, який призвів до жебрацького стану 80% українців, здійснити морально-порядний вчинок: подати у відставку” [22, с. 12], – наголошено у цьому листі. 2016 р. – це двадцять п’ята річниця незалежності України. Незалежність України – це велике досягнення, до якого має пряме відношення і Хмельницька обласна (крайова) організація НРУ.

Народний Рух України вистояв у боротьбі за незалежність України і вірить, що Україна в складі Європейського Союзу буде процвітаючою, багатою державою і українці будуть гордитись своєю нацією.

Список використаних джерел та літератури:

1. В’ячеслав Чорновіл. Біографія. Статті. Цитати. – К., 2007. – С. 7.
2. Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 32, спр. 2658, арк. 20.
3. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2658, арк. 21.
4. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2557, арк. 16.
5. ЦДАГО України, ф. 270, оп. 1, спр. 2, арк. 8-9.
6. ЦДАГО України, ф. 270, оп. 1, спр. 85, арк. 48.
7. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2658, арк. 159.
8. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2658, арк. 204.
9. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2767, арк. 2-4.
10. Провісники свободи, державності і демократії. Документи і матеріали. – К. 2009. – С. 10.
11. ЦДАГО України, ф. 270, оп. 1, спр. 112, арк. 9.
12. ЦДАГО України, ф. 270, оп. 1, спр. 124, арк. 1.
13. Кульчицький С. В. Народження Народного Руху України / С. В. Кульчицький // Укр. іст. журн. – 2010. – № 1. – С. 20.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2555, арк. 79-81.
15. Ключ І. П’ятиріччя Руху на Хмельниччині / І. Ключ //

Джерело Рух (вісник ХКО НРУ). – Грудень, 1994. – С. 1.

16. Матвіюк К. І ми цей шлях пройшли. Національне відродження: спогади, свідчення, оцінка подій і моя участь у цьому русі. – Харків, 2010. – С. 428.

17. Клюс І. Меценат / Ігор Клюс // Хмельницький в іменах. Прозаїки. Поети. Журналісти. – Хмельницький, 2006. – С. 63.

18. Воронцова О. Школі – півстоліття / О. Воронцова // Майбуття. – 2009. – № 1. – С. 3.

19. Відкрито меморіальну дошку В'ячеславові Чорноволу в Хмельницькому // Час Руху. – 2012. – № 21. – С. 5.

20. Твій погляд. – 2009. – № 2. – С. 3.

21. Джерело. – 2015. – № 10(28). – С. 3.

22. Проскурів. – 2015. – 12 листоп. – С. 12.

О. А. Дацюк,
кандидат богослов'я
(м. Хмельницький)

ДУХОВНІ АСПЕКТИ ЄДНАННЯ ТА РУЙНАЦІЇ ДЕРЖАВ

Говорячи про Акт злуки 1919 року, як про пік піднесення української державності, який так і не вдалося тоді реалізувати, бо зовсім скоро Україна знову залишилася бездержавною та роз'єднаною, одразу зазначу, що досліджуючи духовні причини, які сприяють розквіту, об'єднанню і руйнації держав, відповідно до християнського розуміння, за великим рахунком, «Держава є надання Господом людям можливості самостійно облаштовувати своє суспільне життя з тим, щоб такий устрій допомагав запобігати гріху через протидію йому засобами права і влади».

Один із самих давніх устроїв держави на теократичних засадах сягає Ветхозавітних часів, але тривало це недовго – люди захотіли обрати собі царя.

Отже, здавен люди і народи об'єднувалися у держави, беручи участь у взаємному політичному спілкуванні. Але основна аксіома політики не завжди до кінця була усвідомленою більшістю людей – ця аксіома стверджує, **що право і держава виникають з внутрішнього, духовного світу людини**, поєднуючи людей у державу саме на ґрунті глибинної внутрішньої єдності.

Спроба такого об'єднання, яке з об'єктивних причин не було завершене, й відбулася 22 січня 1919 року, коли на Софіївському майдані в Києві було виголошено IV Універсал Директорії про злуку Української Народної Республіки (УНР) та Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР).

Так, 97 років тому Господь благословив нашу Державу актом об'єднання, яке мало велике значення, бо перетворило соборність українських земель на ідеал, мрію, одвічне бажання людей, яка зараз втілена у життя, але, на жаль, мало нами усвідомлюється і цінується... Насправді наш народ, напевно, найбільше бажав мати свободу і... найменше її мав, будучи змушений сотнями років працювати на своїх сусідів.

Так і історія певний час уперто не хотіла, а дехто і сьогодні не хоче визнавати “українця”, бо часто-густо великі сини нашої землі перекуплювались, вивозились, а то й знищувались, а коли згадували їх, то тільки в контексті історії т. з. “старших братів і сестер”.

Дуже прикро, але й сьогодні для багатьох європейців і американців Україна асоціюється не з поетом Шевченком, істориком Грушевським, конструктором Сікорським, а найчастіше з братами Кличко, футболістом Шевченко і остарбайтерами. Складається враження, що в очах світової спільноти ми, українці, це здоровані, які вміють махати руками і працювати на економіку інших держав.

Важливо, що сьогодні ми святкуємо День соборності, згадуємо злочини радянського режиму тощо, але очевидно й те, що «історія нас вчить тому, що вона ніколи, нічому не навчила народи»...

Хотілося б особливо зазначити і те, що вивчаючи відношення Церкви до суспільних, політичних і державотворчих процесів, потрібно насамперед враховувати відмінність природи Держави і Церкви, але водночас парадоксальну спільність їх кінцевої мети: Церква заснована безпосередньо Господом Ісусом Христом; Держава – благословенна Богом в процесі людської історії після гріхопадіння. Метою Церкви є вічне спасіння людей, Держави – турбота про їх земне благополуччя.

Але, як вказує досвід, земне благополуччя, виявляється, не мислиме без виконання правил, в основі яких лежить християнське вчення про любов до Бога і ближнього: знання не приносять користь суспільству, якщо ними володіють морально низькі або підступні люди. Виявляється людина не може бути щасливою, навіть маючи великі матеріальні статки, якщо немає спокою у душі і т. ін. Саме тому завдання та діяльність Церкви і Держави співпадають, як би це парадоксально не звучало, у здійсненні місії щодо спасіння душі.

Якщо мислити у цьому напрямку, то ми прийдемо до висновку, що Церкву і Державу об’єднують не лише спільні, якщо так можна висловитися, «стратегічні задачі», але й глибинні внутрішні процеси.

«Насправді держава твориться внутрішньо, душевно й духовно; й державне життя лише відображається у зовнішніх діях людей, а здійснюється та протікає у їх душах...». Якщо у державі безлад – усе

це наслідки, насамперед, духовної кризи людей, плоди внутрішнього розладу, який вже відбувся значно раніше. Як тут не пригадати слова про розруху професора Преображенського з «Собачого серця» М.Булгакова? Так і наші побожні предки реагували на лихоліття: війни, голод, повені, мор... «Згрішили ми!» – вони не шукали зовнішніх факторів, знаючи справжню першопричину негараздів – плачевний духовний занепад людей.

Акт злуки 1919 року, на мій погляд, є плодом народної молитви, адже тут відбулося з'єднання воедино двох частин держави, де формувалися покоління людей з різними традиціями, з не завжди однаковою культурою, але усі непорозуміння, взаємні звинувачення, ненависть, ворожнеча були забуті, усе було переможене любов'ю, завдяки якій тоді й відбулося об'єднання.

Важливо, що це був не просто акт насильницького приєднання, але добровільний союз, який міг відбутися лише на ґрунті істинного патріотизму і здорового націоналізму, який не стоїть на пихатості та піднесенні одного шляхом приниження іншого народу, але є глибинним єднанням людей, котре виникає з їхньої духовної та культурної однорідності, спільної мови, єдиної народної долі, історії, однієї віри, спільної молитви.

Цей союз не встояв, але свою роль зіграв і головним є те, що у факті об'єднання УНР і ЗУНР народ побачив пік піднесення української державності.

Не мені судити про причини того, чому Україна одразу знову стала етнічно роз'єднаною, роздертою територіально, поневоленою національно, але зверну увагу лише на наступне: морально низькі, продажні люди, безпринципні кар'єристи, цинічні демагоги, свавільні й власні авантюристи, не говорячи вже про справжніх злочинців, завжди були у політиці...

Отже, події 1919 року є уроком для усіх нас. Пам'ятаймо слова, які об'єднували українських патріотів у 1919 році: “У соборності українських земель, у **нашій єдності духу**, у нашій спільній праці, у нашій взаємопідтримці сила українства і запорука його перемоги, утвердження ... могутньої, багатой і щасливої держави на віки!” Ці слова є дуже актуальними і сьогодні!

Будемо пам'ятати, що справжня здорова держава стоїть на

духовних основах. І там, де є у душах людей багато бруду: ненависть, гордість, неправда та інші пороки, не може бути справжньої Держави, вона обов'язково перетвориться на трухлявого зсередини, пустотілого колоса (істукана), який у будь-яку мить може ганебно рухнути і розсипатися на мілкі осколки.

Будемо ж дорожити єдністю України! Слава Україні!

О. Л. Ковальчук,
старший викладач
(м. Хмельницький)

БРАТСТВО ТАРАСІВЦІВ – РУХ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ І ПОЛІТИЧНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

Сучасна Україна переживає один із великих і в той же час відповідальних періодів – розбудови і зміцнення своєї державності, незалежність якої була здобута наприкінці минулого ХХ ст. Але кожен день ми є свідками того, як ця незалежність піддається випробуванням. Проблеми сучасного національного відродження значною мірою породжені станом української нації і держави, що є логічним наслідком неусвідомлення свого минулого, теорії і практики історично-політичного процесу кінця ХІХ – початку ХХ ст., причин поразки національно-визвольної боротьби українців у 1917–1920 рр. Серед найважливіших складових вивчення нашого минулого є історія українського державотворення.

Морально-політичний і адміністративний тиск, коли потрібно було постійно доводити сам факт існування української мови і культури, міг зламати навіть стійких діячів українського відродження, адже Емський указ Олександра ІІ в 1876 р. фактично заборонив українську культуру. Тому 70-80-ті роки ХІХ ст. стали для української інтелігенції періодом глибокої внутрішньої кризи: її представники почали діяти з великою обережністю, намагаючись навіть не зачіпати українське питання [2, с. 23]. Учений-філолог, один із найавторитетніших старих громадівців Т. Житецький молодим колегам казав: “Якщо бажаєте працювати для українського народу, ставайте першокласними вченими і пишіть ваші кращі роботи українською мовою, волею і неволею й чужі стануть вивчати українську мову, щоб знайомитись з нашими роботами” [14, с. 207]. Микола Костомаров у програмі Кирило-Мефодіївського братства писав: “Хай ні росіянин, ні поляк не вважають, що їм належить земля, на якій живуть українці” [16, с. 253].

Українські міста перестали бути центрами української освіти.

Наприклад, у 1817 р. українці у Києві складали 60%, а в 1897 – лише 22%. Київський університет мав лише 11% студентів-українців [4, с. 196]. Національна інтелектуальна еліта формувалася виключно за рахунок гуманітаріїв, майже не було наукової інтелігенції, з якою на той час пов'язувався прогрес націй [5, с. 39].

80-ті роки XIX ст. – це найскладніша пора українського національного відродження, час, коли великодержавна влада часто замінювала назву “Малоросія” на “Юго-Запад России”. У той же час їх не можна вважати втраченим періодом, оскільки нове покоління інтелігенції, виховане на літературі, що її розповсюджували старогромадівці, стало більш активним в суспільно-політичній діяльності.

Молодше покоління, а це здебільшого були студенти, зросло в атмосфері більш ширших радикальних поглядів. У Галичині, яка стала центром українського відродження (Українським П'ємонтом), утворюються перші політичні партії, а через Галичину надходили відомості про успіхи західноєвропейської соціал-демократії. У великих містах Наддніпрянщини виникають молоді студентські громади. З'явилася потреба у нових ідеях. Ідеалом молодого покоління стає М. Драгоманов, який ще в 70-ті роки XIX ст. намагався спрямувати культурницький рух у політичному напрямку. Як лідер Київської громади, Михайло Драгоманов намагався поєднати соціалізм із національною справою. Основними тезами його програми стали слова: “в культурі – раціоналізм, у політиці - федералізм, у соціальних питаннях – демократизм” [8, с. 274]. Отже, значна частина громадівців стала прихильниками соціалістичних ідей.

Для поширення соціалістичних ідей в Україні було достатньо причин. На рубежі століть унаслідок індустріалізації економіки, пролетаризації і обезземелення селянства, зумовлених політичною відсталістю колоніальної імперії, загострилися соціальні протиріччя. Не останню роль у захопленні молодого інтелігенції соціалістичним ідеалом зіграв конфлікт із старим культурництвом, а згодом і розрив із ним. Отже, можна сказати, що покоління 90-х років було приречено на те, щоб їх частина стала носієм і розповсюджувачем соціалістичних ідей.

Ідеї Михайла Драгоманова не мали нічого спільного з

марксизмом. Більше того, пізніше програма економічного розвитку буде використана засновниками кооперативного руху [16]. У той же час М. Драгоманов не виступив за відокремлення України від Росії, так як вважав, що Російську імперію можна “реорганізувати у вільну конфедерацію автономних регіонів (створених не обов’язково на етнічних засадах)” [16, с. 254]. Позиція М. Драгоманова уже в той час була спірною, адже він не вірив у можливість українського народу самостійно визначати свою долю, тому що не бачив відповідних сил в суспільстві. Те, наскільки М. Драгоманов був відданий своїм ідеалам, не може не викликати захоплення. Але з позицій сьогодення саме ці погляди М. Драгоманова, які стали головною ідеологією українського руху на початку XX ст., приведуть до поразки національно-визвольні змагання 1917–1920 рр.

Інша небезпека для українського національного руху йшла від того, що багатьох молодих людей приваблювала ідеологія російського народництва, порівняно з яким український рух видався “хуторянством”. Значна частина молоді української інтелігенції (С. Перовська, Я. Стефанович, М. Кибальчич, С. Кравчинський, А. Желябов) вступили у російські революційні організації, очолювали їх і “не маючи в душі цього національного ідеалу, тонули в общеросійськiм морі” [17, с. 83].

Сутність XIX ст. полягала в пробудженні державних і недержавних народів до усвідомлення свого національного буття. І. Франко розпочинав свою політичну діяльність під впливом ідей М. Драгоманова, але зумів переосмислити свою позицію, і як великий мислитель, був глибоко переконаний в тому, що “...все, що йде поза рами нації, це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрасити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими вселюдськими фразами покрити своє духовне відчуження від рідної землі” [17, с. 86].

Останнє десятиріччя XIX ст. стало перехідним етапом у розвитку українського національного руху. Пошук нових ідей, організаційних форм визвольного руху привів до виникнення молодіжних організацій, що стало підготовкою до утворення політичних партій. Першою серед них було Братство Тарасівців.

Революційні події початку ХХ ст. применшили роль цієї організації. В умовах розбудови незалежної України, історики повертають пам'ять про несправедливо забуті події та імена людей, які боролися за національне відродження. Дослідження, проведені С. Наумовим (м. Харків), І. Стамболом (м. Київ) на основі комплексного вивчення архівних даних, дають можливість по-новому подивитись на цю сторінку нашої історії. Багато цінної інформації можна взяти із спогадів Юрія Липи, сина одного із засновників братства, надрукованих у Літературно-науковому віснику періоду 20–30-х років ХХ ст.

Важливо було уточнити питання про час виникнення і засновників організації. С. Наумов приходить до висновку, що утворення організації - це процес, який тривав у 1891–1893 роках, оскільки учасники не відразу змогли визначити завдання. Серед його перших засновників не було Б. Грінченка і М. Міхновського, про що написано в усіх підручниках (вони приєднуються до тарасівців у 1892 р.), що ніяк не применшує їх ролі в діяльності товариства [11]. Братство Тарасівців виникло з невеликої групи одностайців, яка склалася влітку 1891 року, студентів Харківського університету М. Базькевича, М. Байздренка, І. Липи та дрібного урядовця В. Боровика під час проведення статистичних робіт на Полтавщині, якими керував відомий статистик, українофіл-старогородівець О. Русов [11, с. 37].

На початку 90-х років Полтавське земство запровадило перепис нерухомого майна. Олександр Олександрович Русов бере участь у заходах статистичного бюро Полтавського губернського земства з опису селянських господарств. Роботи було багато і О. Русов вирішив залучити студентів. Займаючись переписом, молодь дістала змогу глибше пізнати життя українського народу, його побут, звичаї, настрої, мову. Іван Липа пригадує: “Ми вивчали народну мову, робили різні записи, цікавилися піснями, побутом і цілим укладом народного життя, записували етнографічні матеріали, читали по хатах українські книжки” [11, с. 37].

Після Полтави студенти працювали над описом майна в Крюкові (сучасний Кременчук), у Глинську під Ромнами. Перебуваючи в самому серці України, вони задумали поїздку на

могилу Т. Шевченка. Студенти, потрапивши на Чернечу гору, відчували: “Щось дуже давнє заворушилося, виплило з глибокої душі те, що тайлося досі там, десь-десь на самісінькому споді її...” [10, с. 91]. Так було закладено основи Братства Тарасівців. І. Липа згадує: “Тут то й ухвалили заснувати таємне політичне товариство і на честь нашого поета й того місця, де ця думка виникла, назвати його Братство Тарасівців” [10, с. 92].

Після проведення статистичних робіт, учасники гуртка роз’їхалися на навчання або роботу. І ось там вони стали організаторами осередків братства. Отже, гуртки Братства Тарасівців існували щонайменше в 10 містах: Києві, Полтаві, Лубнах, Одесі, Чернівцях, Катеринославі, Ічні й Срібному на Чернігівщині, Оргієві у Бессарабії [11, с. 38]. У цих гуртках, за даними С. Наумова, налічувалося не менше 100 осіб. До літа 1893 р. найбільш активною була громада в Харкові, організована під керівництвом Івана Липи. Після арешту її лідерів, центром стає Київ. Саме Київська громада була найбільш чисельною, і в ній великий вплив має Микола Міхновський.

Одним із найбільш авторитетних “мазепинців-сепаратистів” серед “Братства” був Віталій Боровик [15, с. 100]. На жаль, окрім окремих спогадів, пов’язаних із діяльністю братства, про випускника Київського університету, засновника осередків тарасівців у Полтаві, Києві, Бессарабії, нічого не знайдено. Після короткого перебування у Полтаві, В.Боровику у липні 1892 р. довелося виїхати на нове місце служби – до Бессарабії, де формувалась експедиція для боротьби з філоксерою (хворобою виноградарів). Робота була дуже виснажливою, але навіть у цих умовах В. Боровику вдалося утворити осередок братства, залучивши до участі в ньому селян. Саме з цього гуртка розпочинається участь в організації видатного українського письменника Михайла Коцюбинського [11].

Чернігівський гурток сформувався не пізніше 1893 р. Його утворення значною мірою пов’язане з Василем Андрієвським. Постать В. Андрієвського заслуговує на те, щоб стати окремим дослідженням. Чернігівський краєзнавець Тамара Демченко на основі архівних даних дослідила основні штрихи до біографії В. Андрієвського. Послугуючись її працями можна зробити такі

висновки: В. Андрієвський також працював членом філоксерної комісії у Бессарабії, де і відбулося знайомство з М. Коцюбинським і В. Боровиком [3]. Уже в Чернігові знайомиться з Борисом Грінченком, працівником земства та видатним українським вченим, який допоміг В. Андрієвському знайти роботу в повітовому земстві. Крім Чернігова, В. Андрієвському вдалося організувати відділення товариства (близько 30 чоловік) у с. Рожнівці Борзнянського повіту [11]. Василь Андрієвський – єдиний із членів Братства Тарасівців, хто загинув у бою з більшовиками, захищаючи ідеали Української революції [3, с. 169]. Цей братчик своїм життям доказав, що він гідний тих високих зобов'язань, які взяли на себе члени організації.

Запорукою дисципліни й організованості були як сумління братчиків, так і наявність колективного керівництва (ядра) та авторитетних лідерів – таких як І.Липа в Харкові, В.Боровик у Бессарабії, В. Андрієвський у Чернігові. Зв'язок між окремими гуртками здійснювався шляхом листування й особистих зустрічей. Саме цим можна пояснити велику кількість написаних М. Коцюбинським листів, зокрема своїй майбутній дружині – В. Дейшій, активній учасниці чернігівського осередку. Організаційною формою зв'язку були з'їзди. Один із них відбувся у Києві не пізніше квітня 1893 р., (до харківських арештів), під головуванням М. Міхновського, в роботі якого взяли участь 30 делегатів [11, с. 40].

У гуртках були вихідці практично з усіх губерній України, причому найбільше з Полтавщини. За соціальним становищем тарасівців можна поділити на дві групи: селяни, що входили до двох сільських і бессарабського гуртків. Всі інші тарасівці – це студенти, дрібні службовці, інтелігенція [11, с. 41].

Отже, склад братства в основному відображав соціальну структуру української нації, представляв усі регіони Наддніпрянської України. Це дає можливість охарактеризувати його як загальноукраїнську організацію.

Серед документів, які декларували шляхи розвитку політичної діяльності Братства Тарасівців дослідники виділяють: “Листи з України Наддніпрянської” Б. Грінченка, в яких автор полемізував із політичними поглядами М. Драгоманова та казку “Хо” М. Коцюбинського [15]. Надрукована в художній формі, присвячена

В.Боровикові, вона розкриває переконання тарасівців: “Будьмо передусім скрізь українцями - чи то в своїй хаті, чи то в чужій, чи то в своєму краї, чи то на чужині. Хай мова наша не буде мовою, якою звертаються лиш до челяді... Хай вона бринить і розгортається в нашій родині, у наших зносінах товариських, громадських, у літературі - скрізь, де нам не заціплено...” [6, с. 188]. В особі М. Літка М. Коцюбинський засуджує всіх тих, хто був патріотом лише на словах, пишаючись прочитаною книжкою чи вишитою строчкою.

Та основним документом був реферат, виголошений навесні 1893 р. І. Липою. Його було передруковано того ж року у Львівській "Правді" під назвою “Proffession de foi молодих українців” (“Символ віри молодих українців”) під девізом безсмертного Тараса Шевченка: “Борітеся – поборете, Вам – Бог помагає”. Основними завданнями у програмі визначалися: робити все, що потрібно для відродження України, знищити всі обставини, які шкодять національним інтересам [13, с. 23].

Вивчаючи програму і спогади членів Братства Тарасівців, можна виділити основні моменти практичної діяльності товариства. Першим обов’язком було виконання гасла “бути у всьому українцями” [15, с. 100], тобто у повсякденному житті і на громадському рівні користуватись українською мовою. Зовнішній прояв – одягання вишиванки у місті.

Другим важливим напрямком діяльності товариства було залучення визначних представників національного руху і студентської молоді (В. Боровик привів до Братства М. Коцюбинського, В. Самійленка та братів Міхновських).

Святим обов’язком вважалося виховання в національному дусі рідні, особливо дітей. Збереглися спогади про сім’ю М. Яценка, вже тяжко хворого після в’язниці: “Виходили до нього два хлопчики, теж у вишиваних сорочках із стрічками та в широких синіх штаннях, то очевидно його синки. До нас долітали часом уривки їх розмови, і ми чули, як вони між собою та з батьками розмовляли тільки по-українськи” [12, с. 57]. Син М. Базькевича, Богдан входив до складу нелегальної української студентської громади Харківського університету в найтяжчі для українства роки Першої світової війни [12, с. 58].

Засуджуючи культурництво за аполітизм як самоціль, тарасівці розуміли, що на початковому етапі формування національної свідомості, проведення культурно-освітньої роботи є необхідністю. Починали із самоосвіти. Предметом вивчення стали твори революційної, національно-визвольної спрямованості (Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка), матеріали західноукраїнських часописів “Зоря”, “Правда”, “Народ”. Далі була політична пропаганда, для якої використовувалися будь-які можливості (службове становище, праця на виноградниках, спеціальні поїздки по Україні й за її межами). Працюючи інспектором Одеського сирітського будинку, В. Боровик учив неписьменних дітей українській граматиці, розповідав учням про Б. Хмельницького й І. Мазепу, козацьку державу, порівнював її устрій з Швейцарією, викривав гнобительську політику царського уряду [12].

У травні 1897 р. провідні тарасівці за кошти В. Симиренка роз’їхалися “на роботу політичну” на Лівобережжя (М. Міхновський), Правобережжя (Є. Тимченко) і Кубань (В. Боровик) .

Вся ця діяльність не могла б відбуватися без основи просвітницької та громадської діяльності – літератури. Тому в умовах дії Емського указу товариство намагалось зібрати якомога більшу бібліотеку. Поряд із купівлею і поширенням літератури було організоване і власне видавництво. Заборонена цензурою література чи не найбільше цікавила тарасівців, що і стало фатальною подією для товариства. У ніч із 30 квітня на 1 травня 1893 р. у Харкові було заарештовано подружжя Русових, І. Липу, Л. Падалку, С. Левандовського. Згодом були заарештовані М. Яценко, М. Базькевич і М. Байздренко. Основною причиною арештів був донос контрабандиста, який переправляв ящик із забороненою літературою через Австро-Російський кордон [15, с. 101].

Через відсутність доказів більшість заарештованих незабаром була звільнена. Лише І. Липа, М. Яценко, Ф. Заїкін і І. Якимовський перебували у в’язниці до завершення слідства. 25 жовтня 1893 р. справа була вирішена в адміністративному порядку. Всі причетні до справи підлягали гласному нагляду поліції протягом 2–3 років і, як правило, позбавлялися права на проживання в університетських містах . Після цього розгрому харківський гурток припинив існування. Частина братчиків виїхала з міста. Можливо, саме тоді були

сформовані названі вище гуртки у невеликих містах. Провідним осередком став Київський гурток, в якому переважала самостійницька течія (М. Міхновський, В. Шемет).

Джерела свідчать, що з середини 90-х р. XIX ст. Братство Тарасівців переживало кризу, що була спричинена посиленням внутрішніх протиріч та ідейних розходжень. Загалом Братство Тарасівців проіснувало до 1898 р., “спричинившись” до утворення більш політизованої Загальної української безпартійної організації (1897) та Революційної української партії (1900). Місія Братерства Тарасівців, що на думку дослідника національного руху І.Бондар-Терещенка полягала у зародженні “лона українського націоналізму”, була виконана [1, с. 30].

Діяльність Братства Тарасівців була ваговим внеском у національно-визвольному змаганні українського народу. Воно стало першою загальноукраїнською політичною організацією. На засадах програми Братства Тарасівців наприкінці XIX ст. студентські громади створюють першу політичну партію в Наддніпрянській Україні. У лавах тарасівців чи під їх впливом сформувалися сотні борців за визволення України. Отже, Братство Тарасівців поклало організаційний початок політичного етапу українського національного руху.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бондар-Терещенко І. У задзеркаллі 1910–1930 років : науково-популярне видання / І. Бондар-Терещенко. – К. : Темпора, 2009. – 528 с.
2. Голубицький О. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття. Дослідження / О. Голубицький. – К. : Смолоскип, 1996. – 144 с.
3. Демченко Т. Василь Андрієвський: штрихи до біографії / Т. Демченко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – 2013. – Вип. 9. – С. 168-100.
4. Іванченко Р. Історія без міфів: Бесіди з історії української державності. / Р. Іванченко. – К. : Український письменник, 1996. – 335 с.
5. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX століть : соц.-політ. портрет / Г. Касьянов. – К. : 1993. – 176 с.

6. Коцюбинський М. Твори / М. Коцюбинський. – К. : 1973. – Т. 1. – С. 188.
7. Коцюбинський М. Твори / М. Коцюбинський. – К. : 1974. – Т. 5. – С. 89.
8. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – 520 с.
9. Липа І. Братерство тарасівців / І. Липа // Літературно-науковий вісник. – 1925–27. – Кн. 7-8. – С. 254-267.
10. Липа Ю. Тарасівці / Ю. Липа // В 45-ліття Тарасівців // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – Ч. 5.
11. Наумов С. Братство тарасівців / С. Наумов // Укр. іст. журн. – 1999. – № 5 (Ч.1). – С. 36-44.
12. Наумов С. Братство тарасівців / С. Наумов // Укр. іст. журн. – 1999. – № 6 (Ч. 2). – С. 55-63.
13. Програмові засади Братства тарасівців // Українська суспільно-політична думка в 20 ст. Документи і матеріали. – Торонто, 1983. – Т. 1. – С. 19-25.
14. Сарбей В. Національне відродження України / В. Сарбей // Україна крізь віки. – К. : Альтернатива, 1999. – Т. 9. – 335 с.
15. Стамбол І. Наслідування українцями молодих національних рухів Європи у XIX ст. Іван Липа у Братерстві тарасівців / І. Стамбул // Українознавчий альманах. – Вип. 17. – К. : 2014. – 334 с.
16. Субтельний О. Україна: історія / О.Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – 512 с.
17. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Українська суспільно-політична думка в 20 ст. Документи і матеріали. – Торонто, 1983. – Т. 1. – С. 80-87.

В. В. Олійник,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

РЕФОРМУВАННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ПОДІЛЛІ В ПЕРІОД ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (1917–1920 РР.)

На сучасному етапі реформування загальної середньої освіти актуальним є пошук шляхів удосконалення навчально-виховного процесу, спрямованого на виховання ініціативної, самодостатньої, творчої особистості учня. Новаторство в будь-якій справі можливе лише на основі критичного використання історико-педагогічного досвіду минулого. У руслі зазначеного важливим є звернення до проблеми реформування освіти, зокрема, в галузі шкільництва, що може бути корисним у практиці сучасної шкільної освіти.

У період визвольних змагань українського народу (1917–1920) склалися умови, сприятливі для розвитку й утвердження української держави, створення національної системи виховання. Українські уряди (Центральна Рада, Гетьманат, Директорія) намагалися реформувати шкільну освіту. Зазначимо, що в Україні процес реформування шкільництва проходив у складних суспільно-політичних (зміна суспільного ладу; зміна урядів; політичних режимів; громадянська війна), соціально-економічних (відсутність приміщень для нових українських шкіл; брак коштів; недостатня кількість підручників), культурологічних (мова, традиції, культура), педагогічних (розвиток громадсько-педагогічної думки, недостатня кількість досвідчених учителів з української мови й літератури, українознавства; творча діяльність педагогів) умовах.

У період керівництва Центральної Ради (початок березня 1917–29 квітня 1918 р.) у сферах початкової і середньої школи відбулися певні реформи: підготовка шкільних підручників українською мовою та мовами національних меншин; створення курсів українознавства для вчителів, посади вчителя української мови

і літератури; українізація; відкриття різних типів державних і приватних українських шкіл; уведення до навчального процесу української мови і літератури, географії та історії України [1, с. 86].

За часів Гетьманату (29 квітня – 13 грудня 1918 р.) продовжились реформи шкільної освіти: відкриття українських шкіл; українізація діючих навчальних закладів; об'єднання всіх типів початкової школи; ліквідування органів керівництва школами відомства Святого Синоду; підпорядкування Міністерству народної освіти і мистецтва військових гімназій; уведення обов'язкового початкового навчання [1, с. 87, с. 150, с. 151].

У добу Директорії Українська Народна Республіка (13 листопада 1918 – кінець 1920 р.) повертається до досвіду реформування освітньої галузі в період Центральної Ради: запровадження загальнообов'язкового навчання, єдиної всестанової загальноосвітньої виховуючої, національно-державної, діяльної (трудової) восьмирічної двоступеневої школи (І ступінь – молодша основна 4-річна школа; II – старша основна 4-річна школа, після закінчення якої можна продовжити навчання в 4-річній колегії (III ступінь) з профільними відділами або в 4-річних професійних школах; різнотипність державних і приватних дівочих, хлоп'ячих, мішаних навчальних закладів; використання усталеної (імперського періоду) системи оцінювання знань школярів [1, с. 151].

У досліджуваній період в Україні відбулися зміни в сфері розбудови середньої освіти – розгорталась широка мережа українських шкіл (початкових: нижчих і вищих початкових шкіл, земських; середніх: реальних, комерційних, торговельних і духовних шкіл, духовних семінарій (хлоп'ячих), дівочих єпархіальних шкіл, гімназій (хлоп'ячих і дівочих). За формою власності вони поділялися на державні, громадські та приватні.

Розвиток шкільної освіти регламентувався нормативними документами українських урядів. Генеральний секретар народної освіти І. Стешенко видав циркуляр “До української людності” (від 13 жовтня 1917 р.), в якому йшлося про здійснення в усіх початкових школах України навчання українською мовою, а в неукраїнських – про введення до навчального процесу предметів українознавства і української мови [5, арк. 3].

У грудні 1918 року Подільський губерніяльний комісар згідно з розпорядженням Міністерства внутрішніх справ УНР видав наказ, який зобов'язував усі установи даного відомства Поділля: писати книжки, складати та оформлювати всі таблиці, документи українською мовою; вживати українську мову під час публічних виступів [3, арк. 1].

У січні 1919 року при Подільським губерніяльним земстві було створено Губерніяльну раду освіти [3, арк. 4]. Іншим розпорядженням культурно-освітньої колегії при Воєнно-революційнім комітеті регламентувалося, що всі дошкільні (дитячі садки, притулки, майдани, дитячі клуби, курси дошкільного виховання і т. ін.), шкільні (нижчі і вищі початкові, середні школи), а також установи мистецтва (театри, кінематографи, музеї, музичні і художні школи) перейшли у відомство культурно-освітньої колегії [3, арк. 5]. Наказом Департаменту вищої та середньої школи наголошувалося на участі в складі комісії представника Кам'янецької повітової народної управи для остаточного створення документа “Проекту єдиної школи в Україні”. У цьому законопроекті зазначалося, що школа має бути виховуючою, національно-державною, діяльною. Головне завдання проектованої школи полягало у вихованні учнів, за основу якого потрібно брати те, що є в дитячій душі. Також наголошувалося, що моральне, релігійне, фізичне та громадянське виховання має ґрунтуватись на національних засадах. Школа повинна бути діяльною, тобто близькою до життя дитини [3, арк. 11].

У розглядуваний період у Подільській губернії відбулася реорганізація двокласних шкіл: Кам'янецької дівочої школи у вищу початкову, Чернокозинецької дівочої школи в жіночу вчительську семінарію, Майдано-Трепівської хлоп'ячої школи у вищу початкову при Майдано-Трепівській учительській семінарії, Жолоб'янської хлоп'ячої школи в гімназію, Сутиської, Велико-Мечетнянської, Межибізької хлоп'ячих шкіл в учительську семінарію, Ольгопільської дівочої школи в жіночу вчительську семінарію, Чуківської, Жванчицької хлоп'ячих шкіл у вищу початкову, Забужанської хлоп'ячої школи в учительську семінарію з вищою початковою школою [4, арк. 4].

У навчальному процесі початкових і середніх навчальних

закладах України до початку 1920 р. зберігався Закон Божий, який виконував виховні функції (адже своїм змістом був спрямований на моральне та етичне виховання) і був другим за значенням у предметній сітці навчального плану після української мови [6, арк. 26]. Так, на Поділлі у Вербській, Волоській, Гусятинській, Мар'янівській, Рихтецькій та ін. початкових школах священики, а в окремих навчальних закладах учителі читали Закон Божий [4, арк. 10].

У 1919 р. у м. Кам'янці-Подільському функціонували такі початкові школи: Біланівська, Гоголівська, Грінченківська, Пирогівська, Пушкінська, Русько-фільварська, 1-ша Фільварська, Шевченківська [4, арк. 2, арк. 3]. У школах запроваджувався навчальний предмет “українознавство”. Навчально-виховний процес (особливо в україномовних школах) значно поповнився різноманітними заходами на національних засадах. Цього ж року в зв'язку з реорганізацією Кам'янець-Подільського вищого початкового училища в гімназію імені Степана Руданського для учнів проводився святковий вечір, на якому були присутні поважні особи міста і сам С. Петлюра (голова Директорії УНР). Актівий зал прикрасили гірляндами з шовковими жовто-блакитними стрічками, на стінах висів портрет Т. Шевченка у вишитому рушнику. Особливості проведення: захід розпочався з виконання гімну “Ще не вмерла Україна”, потім з промовою виступив директор гімназії І. Прокопович, учні читали і декламували вірші з “Кобзаря”, бойскаути-спортсмени виконали гімнастичні вправи [2, с. 18, с. 24, с. 28]. Отже, в ході шкільного реформування здійснювалося виховання учнів на традиціях, звичаях, обрядах, багатовіковій виховній спадщині українського народу.

Зазначимо, що в школах з метою допомоги бідним дітям певного закладу та сім'ям загиблих воїнів проводилися благодійні заходи. Це були платні (інколи безплатні) літературно-музичні вечори, на яких учні читали вірші, виконували твори відомих поетів, письменників, композиторів, а зібрані кошти віддавали у фонд допомоги бідним дітям. Такі вечори для учнів організовували вчителі і батьківський комітет. Так, у 1917 р. у Подільській губернії проводилися благодійні заходи в таких навчальних закладах: Летичівській чоловічій гімназії (учнівський вечір (8 січня); організатори – учителі і батьківський комітет), Вінницькому

реальному училищі (літературно-вокально-музичний вечір (30 січня); організатори – учителі і батьківський комітет), Вінницькій чоловічій гімназії (вечір-вистава), Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії (літературно-музичний вечір), Брацлавській чоловічій гімназії (учнівський вечір (8 лютого) [7, арк. 25, арк. 40, арк. 54, арк. 66, арк. 68, арк. 75, арк. 102; 8, арк. 4, арк. 6, арк. 7, арк. 8, арк. 29, арк. 58, арк. 82].

Таким чином, у Подільській губернії в період визвольних змагань українського народу (1917–1920 рр.) функціонували різнотипні навчальні заклади. Відбувалося реформування галузі шкільництва. Українськими урядами було створено нормативну базу, що заклала підвалини організації національного виховання в навчальних закладах. Навчально-виховний процес у школах здійснювався на національних (відродження українських народних звичаїв і традицій), гуманістичних (повага до дитини, зближення учнів і вчителів, школи і сім'ї), трудових (творча праця) засадах.

Список використаних джерел та літератури:

1. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія / Л. Д. Березівська. – Київ : Богданова А. М., 2008. – 406 с.
2. Беляев В. П. Старая крепость : трилогия / В. П. Беляев ; предисл. С. С. Смирнова. – К. : Рад. шк., 1984. – 574 с.
3. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), ф. Р-2353, оп. 1, спр. 4, арк. 79.
4. ДАХМО, ф. Р-2353, оп. 1, спр. 527, арк. 24.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 2201, оп. 1, спр. 12, арк. 171.
6. ЦДАВО України, ф. 2582, оп. 1, спр. 45, арк. 174.
7. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДІАУ), ф. 707, оп. 167, спр. 2, арк. 252.
8. ЦДІАУ, ф. 707, оп. 168, спр. 1, арк. 110.

Ю. В. Олійник,
кандидат історичних наук
(м. Хмельницький)

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР

У добу Директорії УНР система освіти будувалася на національних засадах. Активізувалися представники національної школи, які виступали за цілковитий і повний перехід навчання (за винятком шкіл національних меншин) на українську мову. Нова влада усвідомлювала, що її попередниками була напрацьована вагома законодавча база, яка у своїй основі відповідала освітній концепції Директорії. Це стосувалося як мовних проблем, так і українознавчого спрямування освіти в цілому.

Головне значення для розбудови освітньої системи на національній основі мало завершення роботи над “Проектом єдиної школи на Україні”, розпочатої ще в 1917 р. У вересні 1919 р. Рада міністрів УНР ухвалила представлений їй варіант, який хоч і не був завершений остаточно, проте визначав основні засади розбудови національної школи в Україні. Відповідно до Проекту школа мала бути якомога більше наближена до життя, давати не лише теоретичні знання, а й практичні навички, бути єдиною для всіх соціальних верств українського суспільства. Особливого значення надавалося посиленню виховного спрямування навчального процесу. У школі читалися українознавчі предмети, які сприяли вихованню учнів на національних основах.

У шкільній сфері в ході суспільно-політичних подій були свої позитиви і негативи. Зазначимо про негативний аспект в організації навчального процесу: представники місцевої влади використовували шкільні приміщення для розташування військових підрозділів і цивільних органів влади. Так, учитель Шатавської початкової школи О. Стадник звернувся до керівництва шкільної ради зі скаргою про неможливість проведення навчання через проживання у школі козацького підрозділу [1, арк. 2]. В квітні 1919 р. у шкільне приміщення було поселено польських воїнів, які своїми діями нищили шкільне майно “..військо польське палить як вдень, так і вночі

шкільними дровами, – писали очевидці, – розбирають плоти, навіть комору розбирають на паливо. Зі школи зробили щось неможливе: на підлозі рубають дрова” [2, арк. 5]. Учитель цієї школи О. Стадник указував на безчинства поляків у скарзі: “Повідомляю повітову шкільну управу, що з 11 червня цього року польська жандармерія, виславши мене зі школи, зайняла весь шкільний будинок. Шкільна садиба та сад залишилась без нагляду” [3, арк. 11].

У Міністерство народної освіти та Раду міністрів постійно надходили скарги на свавілля влади. 31 січня 1919 року, з метою врегулювання ситуації Рада міністрів ухвалила закон, який забороняв конфіскацію шкільних приміщень, а у випадку інших ситуацій наголошувалося звертатися до відомств, які контролювали роботу шкіл [4, с. 2].

Міністерство народної освіти активно проводило політику щодо відкриття українських шкіл. Для потреб української школи дозволялося використовувати приміщення, які належали іншим установам. Так, 9 лютого 1919 року на утримання Кам’янець-Подільської міської управи було передано приміщення двокласної церковнопарафіяльної школи зі всіма будинками та майном [5, с. 4].

У реформуванні шкільництва брали участь і громадські організації. Наприклад, значну допомогу в проведенні шкільних реформ надавала Проскурівська філія українського національного об’єднання, за що отримала подяку від Міністра народної освіти І. Огієнка [6, с. 4].

До реформування шкіл активно долучалися селяни. Вони вимагали від владних структур відкриття в їхніх населених пунктах професійних та вищих шкіл. Так, жителі с. Боришківців підготували петицію до Кам’янецької повітової управи про відкриття в їхньому селі вищої початкової школи: “...на яку вони зобов’язуються відпустити дві десятини землі з садом, а також дати з кожного хазяйства на улаштування будинку для школи по 25 крб.” [7, с. 4]. Циківська волосна управа зініціювала відкриття у містечку Черче вищої початкової школи, під яку громада виділила 5 десятин землі [8, с. 3]. Рішенням загальних зборів м. Купин для ремонту шкільного приміщення було виділено 500 крб. [9, с. 2].

На відбудову деяких шкіл уряд виділяв кошти. Так, в 1919 р.

на проведення ремонтних робіт у Гусятинській вищій початковій школі держава виділила 288 тис. крб., а 10 тис. крб. – місцева влада.

Не відставали від подолян і волиняни. Так, на засіданні Волочиської волосної управи було ухвалено рішення про відкриття української гімназії у м. Волочиську. Жителі волості запропонували для навчального закладу приміщення: будинок поміщика Ледуховського, військову казарму [10, с. 2].

У с. Боришківцях планувалося відкриття початкової школи, а в с. Кутківцях повітова влада відкрила середню школу. Селяни виділили земельну ділянку, матеріал для будівництва та кошти [11, с. 2]. У Великих Армянах відповідно до постанови сільської громади другий комплект початкової школи було розміщено у будинку дяка.

Станом на 1919 р. тільки у м. Кам'янці-Подільському функціонувало 8 початкових шкіл: Біланівська, Гоголівська, Грінченківська, Пирогівська, Пушкінська, Русько-фільварська, 1-ша Фільварська, Шевченківська. В 1919 р. у Маківській початковій школі була така кількість учнів: в першому класі – 26 учнів, другому – 14, третьому – 5, четвертому – 2 [12, арк. 1].

Подільський губернський комісар народної освіти запропонував повітовим органам державної влади та місцевого самоврядування надати пропозиції щодо відкриття шкіл у регіонах. Для вирішення питання з улаштуванням у населених пунктах шкіл у Подільській губерніальній управі було сформовано відповідний штат інспекторів, в обов'язки яких входило: “По запрошенню селян ці інструктори виїжджають туди, де селяни мають на думці організувати якусь професійну школу і дають свої наради, а також вияснюють, чим може допомогти земство та Міністерство” [13, с. 3].

Зазначимо, що 13 двокласних шкіл влада збиралася реорганізувати, а саме: Кам'янецьку, Чернокозинецьку, Немирівську дівочі школи; Меджибізьку, Степашьку хлоп'ячі школи.

Влада активно залучала педагогів до пропагандистських заходів. Так, відповідно до урядової телефонограми освітяни зобов'язувалися у вихідні та святкові дні читати лекції для населення про політичну ситуацію в країні. Викладачів залучали до організації та проведення свята з нагоди відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Для вирішення службових питань освітяни Поділля об'єднувалися в учительські спілки. Так, 13 квітня 1919 року відбулося засідання учительської спілки Кам'янця-Подільського, на якому обговорювалися питання організації шкільних рад, було вибрано голову спілки – Іваницького. Наступні зібрання, у липні цього ж року, проводилися в університетській аудиторії з ініціативи професора Державного українського університету Біднова. На засіданні доповідачами були керівники повітів, губерній, шкільні комісари. “Обидва докладчики, – зазначалося в персі, – констатували той факт, що українська школа не припиняє своєї праці і провадить навчання, не зважаючи на злидні і те скрутне матеріальне становище, в якому зараз перебуває українське вчительство” [14, с. 3].

Учительська спілка написала звернення до Головного отамана УНР з пропозицією звільнення шкіл від податків та делегування до шкільної ради педагогів: професора Біднова, Кульчинського, Кожухова, Кишівського [14, с. 3]. Власну спілку створили вчителі-поляки. Вони проінформували губерніальну шкільну раду про скликання установчих зборів [15, с. 3]. У добу Директорії помітно активізувався і процес розбудови української середньої школи. Створювався новий тип середньої школи в Україні, яка ґрунтувалася на національних засадах. У середині січня 1919 р. владою схвалено концепцію, згідно з якою новий тип української національної школи відповідав умовам українського життя.

Здійснення посиленої українізації шкільної освіти, яке до того ж відбувалося за екстремальних суспільно-політичних умов, не обходилося без “силових методів”. Влада створювала нормативні документи, в яких йшлося про організацію, проведення навчально-виховного процесу. В одному з розпоряджень заборонялося брати на роботу вчителів, які не володіли українською мовою. Для вчителів, які вже працювали в школах, влаштовували іспити з української мови. Так, у вересні 1919 року освітяни Кам'янеччини складали екзамени з української мови.

У грудні 1919 року Рада міністрів у зв'язку з невиконанням завдань щодо українізації шкіл видала наказ, в якому йшлося про закриття державних середніх шкіл, які на 1 січня 1920 року не перейдуть на українську мову викладання. Цей наказ не поширювався

на школи національних меншин. Проте і цей крок відчаю фактично залишився декларацією. Директорія не мала змоги втілювати свої наміри і конкретні розпорядження в життя. Закриття шкіл дійсно відбувалося, але з інших причин – матеріальних нестатків і воєнних поразок.

Таким чином, у Подільській губернії в добу Директорії УНР помітно активізувалися спроби реформування та створення національної школи. Однак низка об'єктивних і суб'єктивних факторів гальмували розвиток власної школи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), ф. Р-2353, оп. 1, спр. 124, арк. 2.
2. Там само, арк. 5.
3. Там само, арк. 11.
4. Життя Поділля. – 1919. – 4 лют.
5. Там само. – С. 4.
6. Там само. – 12 лют.
7. Там само. – 14 лют.
8. Там само. – 23 лют.
9. Там само. – 28 лют.
10. Визволення. – 1919. – 25 черв.
11. Життя Поділля. – 1919. – 19 лют.
12. ДАХМО, ф. Р-2353, оп. 1, спр. 119, арк. 1.
13. Життя Поділля. – 1919. – 14 лют.
14. Слово. – 1920. – 10 листоп.
15. ДАХМО, ф. Р-2353, оп. 1, спр. 527, арк. 1.

В.О. Парандій,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

НАЦІОНАЛЬНІ ЕЛІТИ ЯК ФАКТОР УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті розкривається проблема дослідження місця та ролі національних еліт у процесі державотворення вітчизняними та зарубіжними науковцями. Вказується на те, що саме національна еліта виступає головним чинником, що забезпечує державотворчий потенціал будь-якого народу та в різні часи в різних країнах роль національних еліт виконували різні верстви й прошарки населення.

На сьогодні українська історична наука ще не має власної ґрунтовно розробленої науково-дослідницької версії історії України в її національно-державному вимірі, що відповідала б світовій історії. У різні часи наша історія була тісно пов'язана з різними імперіями, державами, народами. Водночас українська історія, після того, як В. Антонович відсепарував її від польської, а М. Грушевський – від російської, так і залишилась на рівні сепарації, замість того, щоб вступити у більш зрілу фазу – погодження з всесвітньою історією.

Ми маємо в наявності російську, польську, єврейську та інші схеми історії України, котрі суперечать і не відповідають одна одній, оскільки не враховують, ігнорують, або ж подають у міфологічному обрамленні специфіку українського історичного процесу в контексті історії Східної Європи і світу, більшість ж українських істориків ще й досі перебувають у пострадянському періоді розвитку власної національної історичної науки.

Виведення наукового поняття власної історії для будь-якої нації передбачає два етапи: відображення себе у контраверсі та відображення себе у взаємовідносинах з іншими. Саме другий етап, який у нас, на відміну від Західної Європи, практично ще не починався, передбачає детальне вивчення й опрацювання різних перспектив відносин з колись домінуючими, спорідненими й іншими націями.

Саме схеми домінуючих націй, без урахування української, покладені в основу вивчення східноєвропейської історії у більшості країн світу. Під впливом домінуючих націй ми розуміємо впливи: а) політично домінуючих націй (націй, які панують); б) культурно-домінуючих націй; диференціюємо також впливи прямі і впливи паралельні, ґрунтовані на подібності суспільних умов, спільності соціального походження, спільному попереднику [6].

У 1950–1960 рр. в українській діаспорі вп'яте піднімалися питання щодо концепції “історичних” – “неісторичних” народів. Цю концепцію висунув на обговорення наукової громади її прихильник і теоретик І. Лисяк-Рудницький (1919 – 1984 рр.) ідейний послідовник В. Старосольського та О. Бочковського. Вона стала своєрідною відповіддю на створення так званої радянської концепції і схеми історії України.

Розвиваючи відому тезу Г. Гегеля і Ф. Енгельса про долю “народів без власної історії” І. Лисяк-Рудницький визначальним критерієм “історичної” нації вважав збереження нею своїх вищих соціальних верств, які виступають носієм політичної свідомості і вищої елітарної культури [12]. Асиміляція власної еліти на користь панівної нації, на його думку, неминуче позначається на соціальних, політичних та культурних умовах життя національно-пригнобленого народу, який зводиться до маси з культурою домінуючого народного характеру із низьким рівнем національної свідомості.

Визначальним фактором тут виступає наявність або відсутність представницького вищого класу [5], [3]. Національності другого типу, які залишилися неісторичними, формують нові еліти у формі інтелігенції. Для неісторичних народів характерним є також тісне переплетіння соціальних та національних конфліктів. Дворяни, поміщики і капіталістичні підприємці в Україні були, як правило, російської, польської та єврейської національності або чужинці.

На думку І. Лисяка-Рудницького, неісторичні національності приречені будувати модерні національні спільності на народному ґрунті знизу вгору – від нижчих шарів до верхніх елітних страт. Історичні національності навпаки мають вирішувати протилежну проблему: трансформувати національно-державницькі ідеї від існуючої пануючої еліти до народу. Вважаючи основним чинником

для визначення нації психічний фактор: бажання бути нацією і самоусвідомлення себе нею, вчений стверджує, що оскільки в минулі століття носіями національної свідомості були представники вищих елітних класів, то фізичне усунення або перехід їх на бік народу-завойовника призводить до “смерті нації”. Та аморфна, інертна етнічна маса, що залишилась, була вже неповною, неструктурованою нацією.

Сучасний український дослідник теорії нації і націоналізму Г. Касьянов цілком слушно зауважує, що повторюючи тезу своїх попередників В. Старосольського та О. Бочковського про „смерть нації”, яка втратила еліту, І. Лисяк-Рудницький призводить своїми міркуваннями до того, що пропагована ним типологія націй за принципом „історичні/неісторичні” стає неспроможною з суто логічного погляду [2]. Взагалі в поглядах І. Лисяка-Рудницького дуже чітко простежується те, що він керувався положенням теорії еліт розробленими італійськими соціологами Г. Моски (1854 – 1941 рр.) і У. Парети (1848 – 1923 рр.), які стверджували, що буття нації повинно визначатися національною елітою – самостійною вищою групою людей, наділених особливими якостями, згодом такі положення були викладені в українському трактуванні В. Липинським і С. Томашівським. Міркування І. Лисяка-Рудницького подекуди мають теологічний присмак і згідно з аргументацією вченого українська нація виникла тому, що вона мала виникнути.

Напротивагу І. Лисяку-Рудницькому Г. Грабович вважає, що “якщо деякі класи або групи зникають або втрачають своє панівне становище в “верхівці”, в інституціях, у соціальній стратифікації, нація від того не помирає і не стає неповною” [10].

У своїх працях Г. Грабович зазначає, що відмінності, які визначають основу диференціації нації, охоплюють широкий пласт – проблеми соціальної і політичної структури, історичного досвіду, культури взагалі [9], оскільки, на думку дослідника, із втратою політичної незалежності польська нація в ХІХ ст. теж могла називатися неповноцінною. Якщо порівнювати, наприклад, українців і поляків ХІХ ст., то серед конкретних рис і структур соціального і політичного життя, які їх відрізняли, були відсутність або наявність досвіду і пам’яті незалежного державного існування, відмінності в

соціальної структури, різна кількість і міць специфічних класів та економічних груп, особливо еліт, відмінності в природі і функціонуванні різноманітних інституцій. Всі ці риси визначали національний характер і відображали природу національних рухів.

Не погоджуючись із твердженням І. Лисяка-Рудницького, що втрата еліт або правлячого класу призводить до неповноцінності нації, Г. Грабович відкидає поширене серед політичних опонентів українського руху розуміння української нації як народу “хлопа і попа”, відзначає, що практично вся українська еліта першої половини ХІХ ст. була представлена вихідцями з вищих класів.

Відомо, що коли ми отримуємо протилежні інформації з двох різних джерел, варто спочатку перевірити, наскільки вони дійсно суперечать одна одній, чи не зіткнулися ми з проблемою різних перспектив. Якщо, наприклад, нація у західному, зокрема американському, розумінні часто ототожнюється з державою або країною (політичне тлумачення), або з народом (етнічне визначення), то більшість вітчизняних науковців у визначенні нації обирає “серединну” позицію, згідно з якою нація розуміється як великий соціокультурний колектив, що детермінується рядом характерних рис, які відрізняють її від нижчих спільнот – племен або етнічних груп.

У даному контексті доцільним буде дати визначення нації, запропоноване політологом Е. Смітом, який вирізняє сім характерних рис, що детермінують націю і водночас відтворюють зв'язок між нею і нижчими спільнотами: 1) культурна і мовна диференціація; 2) територія і мобільність; 3) великі розміри; 4) зовнішні відносини; 5) групові відчуття і лояльність; 6) громадянські права, тобто ступінь політизації; 7) економічна інтеграція [13]. Перші дві ознаки визначають плем'я, перші п'ять – етнічну групу, всі сім разом – націю. Якщо розуміти націю лише як спілку, яка усвідомлює себе нацією і бажає нею бути, то, в принципі, така нація вже сама по собі буде історичною. Якщо ж вона не є історичною в розумінні усвідомлення, тоді це не нація, а нижча формація – плем'я або етнічна група. Відповідно наскрізною точкою ступеня і якості стану нації і держави є питання “представництва”, більше того, політичної свідомості і влади, тобто існування еліти, яка творить і підтримує українське культурне та інтелектуальне життя.

Також Е. Сміт вважає, що важливим елементом політичних еліт будь-якої країни є національна ідентичність, а найочевиднішою політичною функцією національної ідентичності є легітимація запроваджених юридичними інституціями єдиних юридичних прав та обов'язків, які визначають особні вартості й характер нації і відображують прадавні звичаї і обряди народу. Покликання на національну ідентичність становить сьогодні головний засіб легітимізації громадського порядку та солідарності [8].

З огляду на це не можна стверджувати, що український народ втратив свої верхні стани, тобто еліту, оскільки своя еліта існувала й серед української селянської маси. Щоправда вона була менш численною і менш політично активною, порівняно з сусідніми націями, проте вона вирізнялася з будь-яких класів і страт суспільства та була здатною здійснювати управлінський і формотворчий вплив на одноплемінників. Українська шляхта на початку XIX ст. нікуди не зникла, а продовжувала існувати в становій структурі Російської імперії. Такий погляд співпадає з позицією французького вченого Д. Бовуа, який констатував: “Як відомо, ця категорія (дрібна шляхта) була здекласована у 1832–1850 рр., але всупереч тому, що я сам раніше думав і писав, ця група зовсім не злилася з масою українського селянства. Більшість зберігала рештки свого шляхетства...” [1].

Отже, якщо припустити, що насправді в історії активно діють лише окремі індивідууми (еліта), а не нація в цілому, і що еліти можуть виділятися з будь-яких страт суспільства, то можна стверджувати, що взагалі рушієм історії є еліта, яка лише використовує в тій чи іншій мірі народ. Сучасний український історик В. Потульницький подає наступне визначення еліти: “Еліта – це провідна верства, яка зв'язана перш за все з територією, є патріотом своєї землі, і менталітет якої виключає комплекс ідей, пов'язаних із збагаченням і кар'єрою, споживацьким ставленням до держави, а натомість ідентифікується з необхідністю свого росту на своїй власній території. Еліта знаходить можливості для свого відтворення, їй притаманне явище тягlosti еліти. У визначенні еліти центральним поняттям є територія, а не народ [5].

Твердження про те, що центральним поняттям у визначенні еліти є територія не нове. В 60-х рр. XX ст. професор О. Пріцак у

своїх теоріях брав за основу так званий територіальний принцип своєрідності кожної „місцевої історії”, які лише в сукупності визначають історію націоналізму. Цим принципом раніше широко користувалися ряд істориків, одним з яких був В. Ключевський. У своїй версії історії Росії говорить про те, що територію Росії населяли різні культурні народи, які спільними або спадкоємними зусиллями на одній території нагромаджували і створювали єдину власну історію, і єдиним незмінним чинником, який їх з’єднував, була територія. В. Липинський в свою чергу вказував на те, що спільної території, мови і належності до однієї етнічної групи недостатньо для створення ефективної національної еліти.

В. Потульніцький дає власне визначення еліти, прослідкувавши процес формування еліт в Україні крізь призму історії і беручи до уваги, що, по-перше, правляча верства в Україні була теж ідентифікована, тобто теж мала право бути елітою; по-друге, що з елітою завжди зв’язана якась територія; і по-третє, що національна еліта не може ідентифікуватися, не будучи патріотом своєї землі (якщо це не еліта завойовників).

Якщо за феодалізму еліта ідентифікується з певним станом, то в ХІХ ст. цього вже не спостерігається. В ХІХ ст. в Європі розвинувся третій стан, який, проте, не дістав свого розвитку в Росії, до складу якої входила більша частина української території. На роль третього стану в Росії і в Україні претендувала інтелігенція, яка не мала матеріальних засобів, хоча вважала, що саме їй повинна належати влада. Якщо в Російській державі проблемою еліт була лояльність імператору, то в її наступниці – державі більшовицькій – проблемою еліт (фактично різних груп інтелігенції) була лояльність комуністичній партії [7].

Засновник консервативної школи в українській політології В. Липинський привніс в українську історичну науку методологію школи еліт, розроблену Г. Моска та У. Парето [11]. Методологія шкіл еліт, якою користувався В. Липинський, ґрунтувалася на таких положеннях:

- інтерес до лідерських груп суспільства, функцією яких є регулювання соціальних систем;

- трактування суспільства як своєрідної піраміди, вершину якої складає соціально-політична еліта;
- бачення історії крізь призму ідеї постійної „циркуляції еліт”, тобто динамічного процесу постійної рівноваги й оновлення владних еліт;
- розуміння еліт як меншин, що витворюють найбільш здатну до історичної ініціативи частину суспільства, спроможну усвідомлено визначати напрями соціальної, політичної та культурної орієнтації, і саме тому формують його керівний прошарок, беручи на себе зобов’язання щодо виконання певних загальнонаціональних завдань;
- чітке розмежування традиційних еліт (аристократія, духовенство), й еліт ситуаційних, як звичайних носіїв впливу.

Дослідник висуває і обґрунтовує ідею активної участі шляхетської верстви в Україні у політичному та національному відродженні української держави. Вступивши на політичну арену в 1907–1908 рр., він відразу заявив про себе як про продовжувача ідейно-теоретичних орієнтацій правобережної польської шляхти в пошуках їхньої ідентичності з краєм – з Україною. В. Липинський окреслював себе як “українця польської культури”. З метою допомогти польській шляхті, яка віками проживала на правобережних українських землях, відродити повністю українську шляхетську свідомість і культуру, щоб стати однією з еліт українського народу і ототожнити себе з програмою створення української державності під проводом цієї шляхти, В. Липинський разом з Л. Радзейовським, Б. Ярошевським і Т. Михальським заснували в Києві часопис “Przegląd Krajowy” (1909–1910 рр.) на сторінках якого неодноразово порушувалися зазначені проблеми.

Фактично в цей самий час у Радянській Україні марксистський вчений М. Яворський у багатьох своїх виданнях загальних курсів історії України намагався застосувати в тлумаченні історії України марксистські схеми. Дослідник визнавав, що минула історія України тільки в деякі періоди входила в загальноруський процес історичного розвитку. Напротивагу йому опоненти зі школи академіка М. Покровського цієї думки не визнавали, а стверджували, що потрібно негайно офіційно проголосити всерадянське суспільство з

історичною схемою українсько-російської єдності [4].

Разом з тим, і марксизм, і школа М. Грушевського в Радянській Україні, котрі самі по собі були опонентами, мали спільну ірраціональну історіософію Г. Гегеля з його вченням про „історичні” – „неісторичні” народи, і на цій основі різноманітними науковими методами або відсепаровували український народ від російського, або навпаки об’єднували їх у вічному прагненні до злиття.

Таким чином, наведений матеріал дозволяє стверджувати: 1) місце та роль національних еліт в процесі державотворення завжди була і залишається предметом гострих наукових дискусій, участь в яких приваблює провідних вітчизняних та зарубіжних науковців; 2) саме національна еліта виступає головним чинником, що забезпечує державотворчий потенціал будь-якого народу; 3) в різні часи в різних країнах роль національних еліт виконували різні верстви та прошарки населення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бовуа Д. З проблеми соціальної і культурної історії Правобережної України XIX – початку XX ст. // Другий Міжнародний конгрес українців. – Ч.1. – Львів, 1994. – С. 174.
2. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К., 1999. – С. 74, 75.
3. Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. – Львів, 1991. – С. 16.
4. Покровский М.Н. Всесоюзная конференция историков-марксистов // Историк-марксист. – 1929. – №11. – С. 3-11.
5. Потульницький В.А. Нариси з української політології (1819–1991). – К., 1994. – С. 310-311, 315.
6. Потульницький В.А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII – XX століть. – К. : Либідь, 2002. – С. 33-50. (Така диференціація вже була обґрунтована вченим в попередніх дослідженнях: Potul'nyč'kyj V. Deutsche Einflüsse auf die Entwicklung des historischen Denkens in der Ukraine. – S.496-499.)
7. Потульницький В.А. Теорія української політології. – К., 1993. – С. 123-133.
8. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. – К., 1994. – С. 24.

9. Grabowicz G. “Non-Historical” Nations and “Incomplete” Literatures // Harvard Ukrainian Studies. 1981. – Vol. V, № 3. – P. 370.
10. Grabowicz G. Toward a History of Ukrainian Literature // Harvard Ukrainian Studies. 1978. – Vol. I, №4. – P. 510.
11. Mosca G. Elementi di scienza politica. – Bari, 1964; Idem. Teorica dei governi e governo parlamentare. – Milano, 1968; Pareto V. The Mind and Society. – New York, 1963; Idem. Transformazioni della democrazia. – Rocca San Casciano, 1929; Idem. Trattato di sociologia generale. – Firenze, 1923.
12. Rudnytsky J. “Historical” and “Non-Historical” Nations // Harvard Ukrainian Studies, 1981. – Vol. V, №3. – P. 362 – 363.
13. Smith A. Theories of Nationalism. – New York, 1972. – P. 186-189.

А. М. Трембіцький,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
(м. Хмельницький)

ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОБОРНОСТІ В СВІТОБАЧЕННІ ТИМІША ОЛЕСІЮКА

*У статті розкрито особистісно-індивідуальне світобачення відомого українського громадсько-політичного діяча, члена уряду УНР в екзилі, лікаря, дипломата, демографа, співробітника військово-наукового та літературного журналу “Табір” – Тимоша Гнатовича Олесіюка (*1895 – †1978) щодо ідеї української соборності.*

“Яка краса: відродження країни!

Ще рік, ще день назад тут чувся плач рабів,

Мовчали десь святі під попелом руїни,

І журно дзвін старий по мертвому гудів.

Аж ось відкілясь взялася міць шалена,

Як буря все живе схопила, пройняла –

І ось, – дивись, в руках замаяли знамена,

І гимн борби співа невільна сторона”.

О. Олесь [1].

В українській історіографії ХХ – початку ХХІ ст. особистісно-індивідуальне світобачення ідеї української соборності, принципів територіальної цілісності та геополітичних завдань незалежної держави України, відомого українського громадсько-політичного діяча [2], члена УЦР, міністра здоров'я уряду УНР в екзилі [2; 3, с. 2], лікаря, дипломата, демографа, співробітника військово-наукового та літературного журналу “Табір” [2], одного з членів відомого вкоріненого в етносоціокультурне середовище подільського краю українського роду Солухи-Приходька-Герасименка-Філя – Тимоша Олесіюка, на жаль, ще й досі не знайшли свого ґрунтового та об'єктивного висвітлення.

Більш-менш повну біографію Т. Олесіюка подали В. Кубійович у праці “Мені – 85: Мемуари. Роздуми. Вибрані листи” [5] та В. Сергійчук у передмові до збірника “Тиміш Олесіюк. Соборна

Україна: наукові розвідки і спомини” [6, с. 3-22], де зокрема, вперше вміщено значну частину його творчої спадщини: наукові розвідки та спомини з історії України: Української Народної Республіки, Холмщини, Підляшшя, Полісся, Західної Волині, Поділля (*Кам'яниця*), Побужжя [6].

Тиміш Гнатович Олесіюк (*псевдо Олесевиц*) народився у 1895 р. на Володавщині (*Підляшшя*) в родині вчителя. Освіту здобував у духовному училищі (*Холм*) і Волинській духовній семінарії (*Житомир*). Вивчав українську філософію в університетах Варшави, Ростова, Харкова [5, с.155]. Брав активну участь у студентському житті: голова Союзу українських студентів-емігрантів у Польщі, співзасновник Центрального Союзу Українського Студентства в Празі (*ЦесУС*) [7].

Впродовж 1917–1918 рр. секретар Холмського губернського виконавчого комітету і член УЦР. Завдяки його зусиллям у III Універсалі вказано, що Холмщина і Підляшшя – частина території України. Він за дорученням М. Грушевського підготував записку для української делегації на мирні переговори в Бересті про кордони України на заході Холмщини і Підляшшя [6, с. 4-5]. В 1918–1919 рр. заступник губернського Холмського комісара освіти; з жовтня 1919 р. аташе української дипломатичної місії уряду УНР у Варшаві, секретар на переговорах між урядом УНР і Польщею; у 1920 р. делегат-спостерігач від уряду УНР на польсько-радянських мирних переговорах у Ризі [8, с. 256].

Після поразки Визвольних змагань на еміграції у Варшаві, де у співпраці з екзильним урядом А. Лівіцького організовував серед інтернованих вояків рух заміни зброї на книжку та перо, сприяв організації українських освітніх і наукових установ у Європі [8, с. 256]. У 1923–1929 рр. Тиміш Гнатович студіював медицину в Празі, згодом у Варшаві, займався лікарською практикою. В 1932–1940 рр. жив і працював лікарем у містечку Вишниця (*Підляшшя*). В 1940–1944 рр. директор повітового шпиталю у містечку Володава. Зважаючи на польську політику, не брав активної участі в українському громадському житті Холмщини і Підляшшя, однак досить пильно стежив за розвитком української політичної думки, проводив активну діяльність в ДЦ УНР і в Українському науковому

інституті (Варшава) [5, с. 155].

Влітку 1944 р. Тиміш Гнатович емігрував до Німеччини, де як член уряду УНР в екзилі став співзасновником і членом Головної управи УНДС (*Український національно-державний союз, емігрантська політична партія, створена на з'їзді в Новому Ульмі 25-26 травня 1946 р. – авт.*). На теренах Німеччини Т. Олесіюк розгорнув активну громадську діяльність і в 1946 р. відновив діяльність Українського Суходолового Інституту та активно співпрацював з Українським Океанічним Інститутом. У 1947 р. – емігрував до США [8, с. 256-257], де пройшовши нелегкий шлях адаптації отримав право лікарської практики. Працював лікарем у різних медичних закладах, аж до виходу на пенсію в 1963 р. [9, с. 416].

У США Тиміш Гнатович продовжив свою громадсько-політичну діяльність і в 1950 р. став співзасновником і членом управи Союзу українських національних демократів (*СУНД*). Як член Наукового Товариства ім. Шевченка та Української вільної академії наук у США [9, с. 416; 10] брав активну роль у відновленні діяльності Музею-Архіву ВУАН [9, с. 416], у створенні “Енциклопедії Українознавства”. Був основоположником і довголітнім членом Українського Лікарського Товариства Північної Америки [11].

Про американський період у своїх споминах його приятель В. Кубійович писав, що “Тиміш Гнатович залишився обсерватором української еміграційної політики без особистої активності” [5, с. 157]. Зокрема, як “один із творців УДЦентру на чужині” [12], виступав 25 березня 1951 р. від імені Союзу Національних Демократів на першій святковій Академії “для звеличання 33-річчя проголошення білоруської незалежності в Мінську 25 березня 1918 р.”, зорганізований Білоруський Конгресовим Комітетом Америки в Нью-Йорку [13].

Великий український патріот, видатний діяч УНР Тимош Гнатович Олесіюк помер 11 вересня 1978 року на 84-му році життя в Лос-Анджелесі [10; 11; 12; 14; 15]. Похований він на українському православному цвинтарі в Бавнд-Бруку (*South Bound Brook, New Tersey, США*), поряд із подільцями Оленою Чехівською (*Сіцінською*), Володимиром Січинським, Віктором Приходьком, Олексою Повстенком та іншими. Над його могилою від імені

президента УНР в екзилі та ДЦ УНР коротке прощальне слово виголосив заступник голови Уряду УНР в екзилі В. Біляєв. Покійного супроводжувала велика українська громада, серед якої були побратими-подоляни Григорій Костюк із дружиною [14] та Кость Туркало. А також вдова Тамара Олесіюк [10], син покійного – військовий лікар полковник морської авіації армії США в резерві Андрій Олесіюк [10; 14], донька покійного – українська поетеса і перекладачка, член Організації українських письменників “Слово” Марина Тимішна (*16.02.1927, *Прага* – †18.06.1982, *Вашингтон*) [10; 14; 16; 17]; зять – довголітній редактор і диктор Української служби радіостанції “Голос Америки” Євген Вікторович Приходько (*04.1912, *Кам’янець-Подільський* – †01.07.1980, *Вашингтон*), син Віктора і Ганни Приходьків [18, арк.10; 19, арк. 1]; внук – Микола з дружиною Фарібою, внучка – Аня Линскот із мужем Леройом [20]. Під час поминальної трапези, в якій “взяло участь коло сто осіб”, слова вшанування пам’яті покійного “виголосили Арх. Марко, проф. І. Паливода, д-р К. Туркало, майор І. Лютий-Лютенко, дир. Мар’ян Коць, проф. Іван Замша, Наталія Лівницька-Холодна та протопр. Богдан Желехівський. Відчитано також телеграми зі співчуттям від президента УНР М. Лівницького та голови Уряду УНР в екзилі д-ра Т. Леонтія”. Замість квітів на могилу покійного присутні склали пожертви на Фонд ім. С. Петлюри, УВАН, Енциклопедію НТШ, музей-пам’ятник у Бавнд-Бруку [10].

В творчому доробку Т. Олесіюка десятки праць, присвячених геополітиці України, опубліковані в часопису “Вільне козацтво”, журналі “Табір”, працях Українського Суходолового та Українського Океанічного Інститутів. У 2004 р. його творчий спадок перевидано в окремому збірнику [8, с. 257]. Ще в студентські роки він зацікавився особливостями географічного, демографічного, геополітичного положення України. Тоді й зародилося його розуміння і бачення України не як “малого народу”, а як “великої нації” – “Сфінкса Європи”. Відомий політичний діяч і науковець, директор Українського наукового інституту у Варшаві О. Лотоцький спочатку досить скептично поставився до ідей молодого студента-медика, але згодом став його прихильником [8, с. 257] і навіть заохотив до подальших наукових досліджень з української проблематики [6, с. 8].

Після зустрічі з Олегом Ольжичем, які мали на нього значний вплив, Т. Олесіюк очолюючи Український Суходоловий Інститут, намагаючись охопити всі проблеми соборності українських земель, започатковує видання збірника “Соборна Україна” [6, с. 16].

В своїх працях дослідник “неодноразово зазначав, що українська державність, включає три поняття – народ, владу та територію” [6, с. 3]. Зокрема, у праці “Ідея української соборности” (1948) [21], опублікованій з нагоди 30-річчя проголошення Четвертого Універсалу Української Центральної Ради, Т. Олесіюк пише: “Образ України – народної і народоправної, України Державної, – в довгому та складному процесі відродження, лише поволі та з великим трудом, виринає із мряковини підсвідомих уявлень українського народу, приспаного своєю довгою та лихою долею”. На думку дослідника, українська національно-державна ідея, “покликана до нового життя вогненним пророчим словом Тараса Шевченка, набирає глибини змісту та гармонійності і величності форм, завдяки відданій, послідовній праці найкращих представників українських поколінь. Кирило-Методіївське Брацтво, Стара Київська Громада, Революційна Українська Партія, Товариство Українських Поступовців – ось найголовніші етапи цієї праці, що привела до правдивого чуда, до воскресіння української нації, до державного оформлення України в огні революційно-визвольної боротьби 1917–1921 років” [21, с. 2].

Саме Українська Центральна Рада була тим будівничим, що своїми Універсалами, а особливо Четвертим Універсалом Української Центральної Ради проголошеним 22 січня 1918 року, “зреалізувала волю українського народу побудувати собі власний величний будинок Української Самостійної Суверенної Державности”. Т. Олексіюк стверджує, що “будинок Державної України завершено Актом Трудового Конгресу з дня 22 січня 1919 року про з’єднання в одне Державне Тіло” Актом Соборности – “західних і осередніх українських земель” [21, с. 2].

У статті “Четвертий Універсал Української Центральної Ради” опублікованій в україномовному часопису української діаспори в США “Свобода” одночасно з працею Т. Олесіюка “Ідея української соборности”, стверджується, що саме завдяки силі, волі та слову народу України “стала на землі українській Вільна Народна

Республіка” і справдилися давні мрії “борців за вольності і правду трудящих”. IV Універсал проголошував всім громадянам України, що “віднині [22 січня 1918 року] Українська Народна Республіка стає самостійною ні від кого незалежною, вільною суверенною державою українського народу” і з усіма сусідніми державами хоче “жити в згоді і приязні” і ні “одна з них не може втручатися в життя Самостійної, Незалежної, Вільної Суверенної держави”. Далі вказувалося на те, що “Рада Народних Міністрів повинна рішучо боротися зі всіма контрреволюційними силами, а всякого хто кликатиме до повстання проти Самостійної Української Народної Республіки, до повороту старого ладу, того карати, як за державну зраду” і “всі нації будуть користуватися правом національно-персональної автономії”. IV Універсал також закликав “всіх громадян Самостійної Української Народної Республіки” “непохитно стояти на сторожі добутої волі та прав нашого народу і всіми силами боронити свою долю від усіх ворогів Селянської, Робітничої Самостійної Республіки Української” [22].

Далі Т. Олесіюк пише, що хоча Акт Соборності України й “торкався конкретно окремої справи з’єднання з Метрополією лише західних українських земель і нічого не говорив про відокремленні від неї інші українські землі – північні, південні та східні”, проте все ж “спричинився до повстання ідеї всеохоплюючої, інтегральної єдності цілої Української Нації, всіх її земель, в рямках єдиної Української Держави”. І ця ідея в “української душі дістала свій оригінальний український зміст і характер, дістала й оригінальний зовнішній вислів, незнаний у інших народів, – Соборність”. Вперше в державно-правових актах терміни “Соборність”, “Соборна Україна”, “Соборна Республіка” вжито 28 січня 1919 р. в Універсалі до Українського народу Трудового Конгресу. З того часу терміни вживаються як загальноприйняті, адже сама ідея соборності “була ентузіастично прийнята українською провідною інтелігенцією” і набула “серед українських народніх мас все більшого розуміння, поширення та здібності до еволюційного розвитку”. На жаль, – зауважує Тиміш Гнатович, – історичні обставини не допустили “до остаточного втілення в життя Української Державности, однак, в храмі української духовости серед найбільших святощів, побіч ідей незалежности,

самостійності і суверенності”, своє місце зайняла ідея соборності, – одна з найбільш динамічних сил, найпевніший дороговказ для усіх поколінь української нації [21, с. 2].

Характеризуючи поняття “Соборність” і “Соборна Україна”, – Тиміш Гнатович зауважує, – що вони увійшли до національно-державницької свідомості українського народу “під впливом понять християнського релігійного світогляду” і в цьому для українців “не було і немає нічого блюзнірчого, дивного, надуманого”. В “справі національно-державного самостановлення України” діють “ті ж вічні Божі ідеї правди, добра, любови й краси, на яких побудовано” Христову Церкву. Адже “справа України не повстала “у висліді насильницької волі якихось українських завойовників чи диктаторів, ані через якісь хитро-плетені міжнародно-дипломатичні комбінації”. Це була “справа тих, кого приспано і окрадено з імени, з чести, з волі, з добра духовного і матеріального; тих, кого злими і гордими сусідами засуджено бути лише “тяглом у поїздах їх бистроїздних”... Це справа тих, на сторожі біля яких поставив Шевченко своє слово”. Адже, на думку Т. Олесіюка, “увесь пробуджений український народ” “інстинктивно вірив і вірить” у “духовність найвидатніших будівничих Державної України”. І тому в “такій вірі будова вистражданого, вимріяного, містичного Тіла Соборної України” є лише “природним і законним реалізованням засад Божих в ділах людських” [21, с. 2].

Загалом, у розумінні Тиміша Олесіюка “Україна Соборна”, – це:

- “застосування до українського народу, яко реально існуючого історично-соціологічного факту, конкретних розв’язань універсальних проблем людської одиниці й спільноти та їх взаємовідносин. Це українське рішення формули: “Ут омнес унум сінт” (Щоби всі єдністю були...) на основі українського національного світогляду, історичної традиції та геополітичного становища”;

- “рішення всіх питань, що виникають із свідомості факту фізично-біологічної єдності української національної спільноти із факту соборності української крові”;

- “необзирний круг проблематики всієї духовної істоти й творчості українського народу, яко конкретного виявлення

“Духа Божого, що дише, де хоче” в обставинах земського людського існування, обмеженого часом і простором. – Оригінальність, самобутність, самовартність українських форм виявлення вселюдських ідей добра, правди і краси, – це істота внутрішньо-сконсолідованого, гармонійного, зєдиненого Соборного Українського Духа”;

- “всі проблеми природньо-географічного простору, на якому Божим Провидінням присуджено Українському Народові перейти його історичний життєвий шлях. Оцінка природніх даних простору, історія опанування і оформлення його життям і життєвою творчістю минулих поколінь українського народу, синтез взаємочинности українського простору та української людини і намічення можливих та необхідних напрямних національно-територіального розвитку для майбутніх українських поколінь, – це найважливіші підстави до усвідомлення поняття Української Землі” [21, с. 2];

- “найдоцільніше розв’язання проблем суспільно-політичної структури українського Народу на основах внутрішньо-національного братерства та солідаризму, опертих на ідеї соборности української крові, духа і землі. Справедливий внутрішньо-національний розподіл обов’язків і прав; розподіл дібр духових і матеріяльних; тверезе і доцільне встановлення напрямних розвитку українського народу; встановлення його історичного місця й посланництва в світі, – це все творить істоту Соборности Української Нації” [21, с. 2-3];

- “найвищий прояв і завершення життя Української Нації в рямках системи власної Незалежної, Суверенної Української Державности”. При цьому Т. Олесіюк стверджує, що при утвердженні ідеї української соборності є такі проблеми:

- “найдоцільнішої форми державного устрою та взаємного укладу чинників влади, населення і території”;

- “гармонійного розподілу компетенцій правлячого центру і самоуправних провінцій”;

- “державно-політичної єдності Української Метрополії, себто тих історичних українських земель, що здавна творять суцільну українську, так звану, “етнографічну” територію”;

- “державно-політичного оформлення тих земель, де українська людність, в нових вже часах, оселилася великими,

компактними масами і мас, на основі добровільної угоди з автохтонною людністю, можливість виявити свою державно-конструктивну волю”;

– “дочерних українських осельчих держав: 1) Козаччини, 2) Сірої України – Казахстану і 3) Зеленої України”;

– “сконструювання системи взаємовідносин поміж Української Метропольною Державою і Українськими Дочерними Державами, себто створення Вільної Федеративної Спільноти Незалежних Держав Володарства Соборної України”;

– “побудування сердечного порозуміння й тісного оборонного союзу Всеукраїнської Державної Спільноти з іншими державами, безпосередньо і життєво загроженими з боку тих самих агресорів”;

– “міжнародної співпраці України в побудуванні й утриманні світового ладу й миру” [21, с. 3].

Підсумовуючи своє світобачення ідеї української соборності, Тиміш Гнатович твердо вірить, що скоро станеться “упадок антихристового людоненависницького Московського Царства Сатани” і “найде повне своє здійснення проголошена і оформлена актами 22 січня 1918 і 1919 років ідея української Самостійності і Соборності” [21, с. 3]. Т. Олесіюка твердо вірив, що лише український народ визнаючи себе як українську націю, “творить собі державу, владу та окреслює територіально свій політичний організм”. І при цьому, на його думку, “українці наражаються на проблеми і труднощі, зумовлені загальним станом та розвитком ідеї національності” [23, с. 345].

Хоча час і політична історія України внесли свої корективи, проте й досі важливим є висвітлення ідейно-теоретичних підвалин ідеї української соборності, які були закладені в роки буремних визвольних змагань, а згодом отримали свій розвиток у працях Т. Олесіюка [8, с. 256]. В яких, як зауважує І. Кедрин, Тиміш Гнатович поставив перед українцями питання руба: як довго, в якій формі Україна “збереже свою українську національну самобутність” [12]. Але, на жаль, не зважаючи на те, що пройшло майже століття з дня проголошення IV Універсалу Української Центральної Ради, і майже сімдесят літ від напрацювань Т. Олесіюка, а його бачення ідеї української соборності й досі є актуальними для Української держави

та українського народу і мають вплив на розвиток української суспільно-політичної думки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Олесь О. Відродження країни / О. Олесь // Свобода (Джерзі Сіті). – 1948. – Ч. 17. – 22 січ. – С. 2.
2. Олесіюк Тиміш // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
3. Зозуля Я. Про досягнення, а не помилки КПШ [Комітет Пам'ятника Шевченкові] / Яків Зозуля // Свобода (Нью-Йорк). – 1965. – Ч. 82. – 4 трав. – С. 2, 4.
4. Олесіюк Т. Як за Деоклеціяна... (спогад) / Тиміш Олесіюк // Свобода (Нью-Йорк). – 1962. – Ч. 48. – 14 берез. – С. 4.
5. Кубійович В. Мені – 85: Мемуари. Роздуми. Вибрані листи / В. Кубійович ; упор. проф. О. Шаблій. – Париж ; Львів : “Фенікс”, Українська академія друкарства, 2000. – Т. II. – 1023 с.
6. Олесіюк Т. Соборна Україна : наукові розвідки і спомини : збірник / Тиміш Олесіюк ; [упоряд., вступ. ст. В. Сергійчук ; худож. оформ. Л. Демчишин ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Центр українознав]. – К. : Укр. Видавн. Спілка, 2004. – 636, [2] с. – Імен. покажч.: С. 626-637.
7. Союз українських студентів-емігрантів у Польщі // Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-II). – Львів : НТШ, 2000. – Т. 8. – С. 2985.
8. Конопка Н. До витоків українських геополітичних студій на еміграції: Тиміш Олесіюк та його праця “Північні межі Української Матірної Держави” / Наталія Конопка // Українознавчий альманах (Київ). – 2013. – Вип. 14. – С. 256-261.
9. Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій) / М. Палієнко. – К. : “Темпора”, 2008. – 688 с.
10. Біляїв В. Похорони сл. п. колишнього міністра УНР д-ра Тимоша Олесіюка / Володимир Біляїв // Свобода (Нью-Йорк). – 1978. – Ч. 210. – 29 верес. – С. 4.
11. Д-р Тиміш Олесіюк [некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 1978. – Ч. 208. – 27 вересня. – С. 3.

12. Кедрин І. Український рік 1978-й. Болючі втрати / Іван Кедрин // Свобода (Нью-Йорк). – 1979. – Ч. 12. – 17 січ. – С. 2.

13. Білоруська академія з приводу святкування Дня незалежності // Свобода (Нью-Йорк). – 1951. – Ч. 72. – 28 берез. – С. 4.

14. Костюк Г. На сторожі слова / Григорій Костюк // Біляїв В. На неокраїні крилі... / Володимир Біляїв [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: http://ukrlife.org/main/cxid/bilajiw1_kostyuk.htm.

15. Д-р Тиміш Олесіюк [некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 1978. – Ч. 201. – 19 верес. – С. 3.

16. Приходько Марина // Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-ІІ). – Львів : НТШ, 1996. – Т. 6. – С. 2346.

17. Приходько Марина // Вікіпедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

18. Короткий життєпис родини Приходьків, що народились і жили в бувшій Подільській губернії в роках 1884–1925. Склавав Віктор Приходько 6 червня 1981 року. Рукопис. Родинний архів А. М. Трембіцького. Копія – 23 арк.

19. Лист Олекси Приходька від 21 квітня 1966 р. Родинний архів внука Віктора Приходька – Миколи Приходька. – Нью-Йорк (США). Родинний архів А. М. Трембіцького. Копія – 2 арк.

20. Євген Приходько [Некролог] // Свобода (Нью-Йорк). – 1980. – Ч. 152. – 10 лип. – С. 3.

21. Олесіюк Т. Ідея української соборності / Тиміш Олесіюк // Свобода (Джерзі Сіті). – 1948. – Ч. 17. – 22 січ. – С. 2-3.

22. Четвертий Універсал Української Центральної Ради // Свобода (Джерзі Сіті). – 1948. – Ч. 17. – 22 січ. – С. 3.

23. Шаблій О. Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення / О. Шаблій. – Париж; Львів: “Фенікс”, Українська академія друкарства, 1996. – 704 с.

Д О Д А Т К И

**Закон про встановлення святкування 22 січня, як дня
проголошення самостійності України (24 січня 1919 р.)**

*Джерело: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1919%20\(01\)%2024.
den%20nezaleznosti.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1919%20(01)%2024.den%20nezaleznosti.php)*

ІМЕНЕМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ
затверджую:

ГОЛОВА ДИРЕКТОРІЇ *В.Винниченко* в.р.
ЧЛЕНИ: Андрієвський в.р. *А.Макаренко* в.р.
Член-Секретарь *Ф.Швець* в.р.
24 січня 1919 р. Київ.

Посвідчив: В.о. Державного Секретаря
Михайло Корчинський в.р.

УХВАЛЕНИЙ РАДОЮ НАРОДНІХ МІНІСТРІВ

З А К О Н

*про встановлення святкування 22 січня,
як дня проголошення самостійності України.*

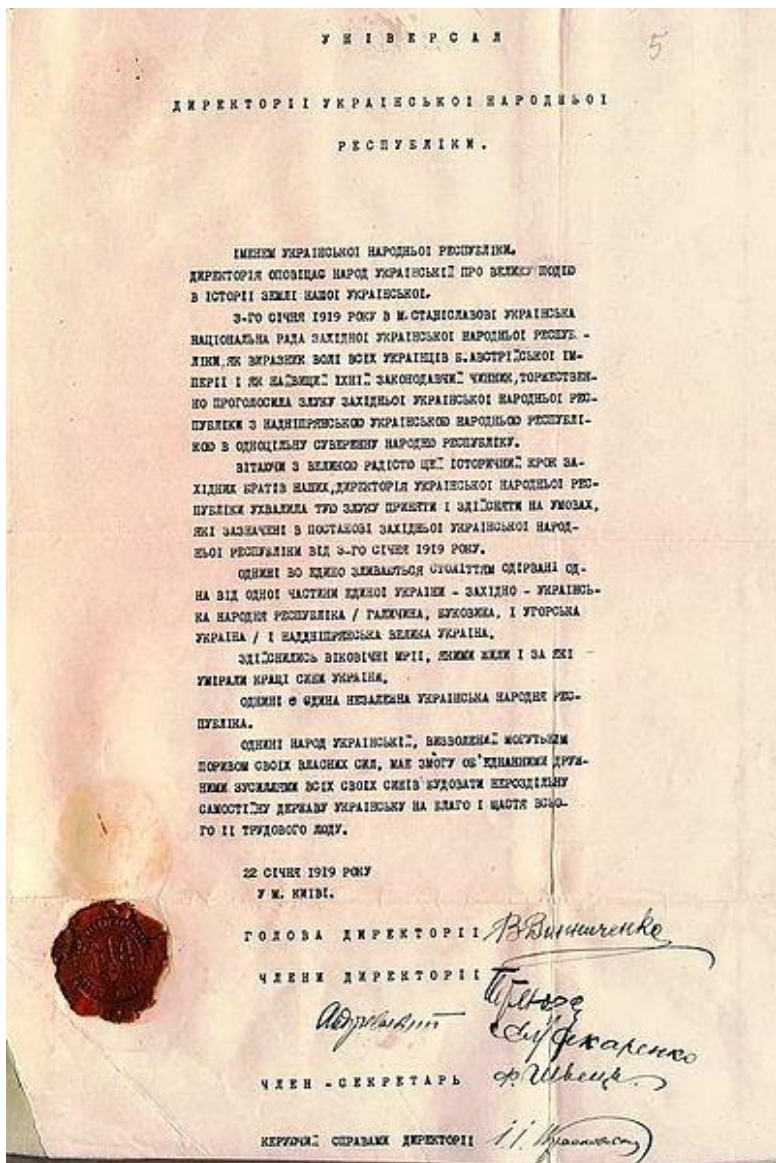
На доповнення відповідних законів встановити щорічно
святкувати 22 січня, як дня проголошення Українською
Центральною Радою самостійності України.

ГОЛОВА РАДИ НАРОДНІХ МІНІСТРІВ *В.Чеховський*

МІНІСТР НАРОДНОЇ ОСВІТИ *Проф. І.Огієнко*

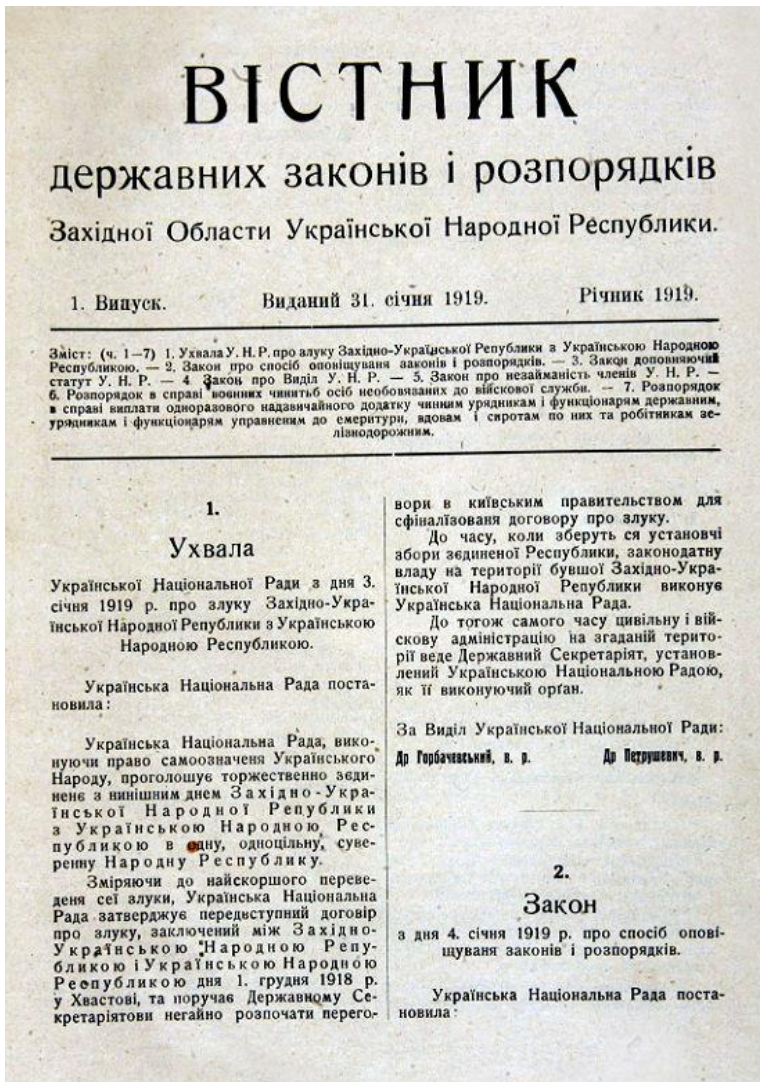
Універсал Директорії УНР про Злуку УНР та ЗУНР від 22 січня 1919 року.

Джерело: ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 1, спр. 5, арк. 5.
<http://www.archives.gov.ua/Sections/Constitution/2/index.php?41>

Ухвала Української Національної Ради про злуку Західно-Української Народної Республіки і Української Народної Республіки.
3 січня 1919 р.

Джерело: <http://www.memory.gov.ua/news/svyato-zluki-unikalni-foto-vid-institutu-natsionalnoi-pamyati>

Передвступний договір (м. Фастів, 1 грудня 1918 р.)

Джерело: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0011300-18>

Винниченко В. Відродження нації. - Київ; Відень, 1920. - Т.3. - С. 254 - 256.

**Передвступний договір,
заключений дня 1 грудня 1918 року в м. Фастові
між Українською Народньою Республікою
й Західно-Українською Народньою Республікою
про маючу наступити злуку обох українських держав
в одну державну одиницю**

1. Західно-Українська Народня Республіка заявляє цим непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народньою Республікою – значить заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усією територією й населенням, як складова частина державної цілості, в Українську Народню Республіку.

2. Українська Народня Республіка заявляє цим рівнож свій непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну державу з Західно-Української Народньою Республікою – значить заявляє свій намір прийняти всю територію й населення Західно-Української Народньої Республіки, як складову частину державної цілості, в Українську Народню Республіку.

3. Правительства обох Республік уважають зв'язаними повищими заявами, то значить: уважають себе посполу зобов'язаними цю державну злуку можливо в найкоротшім часі перевести в діло так, щоби в можливо найкоротшім часі обі держави утворили справді одну неподільну державну одиницю.

4. Західно-Українська Народня Республіка з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правовими інституціями та культурними й соціальними ріжницями окремішності життя на своїй території й її населення, як будучій частині неподільної Української

День Соборності України: історико-політологічні дискусії:
Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 3. –
Хмельницький, 2016. – 148 с.

Народньої Республіки, дістає територіальну автономію, котрої межі означить у хвилі реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацію її рішень компетентними законодавчими й правительственными державними органами обох Республік, Тоді також установлені будуть детальні умовини злуки обох держав.

5. Договір цей, списаний у двох примірниках, як двох окремих оригіналах, призначених по одному для правительств кожної з обох держав, може бути опублікований за згодою обох правительств, т.є. Директорії Української Народньої Республіки й Ради Державних Секретарів Західно-Української Народньої Республіки.

Директорія Української Народньої Республіки:
В. Винниченко
П. Андрієвський
Ф. Швець

Отаман Укр[аїнських] Респ[убліканських] військ *С. Петлюра*

***Повновласники Ради Державних Секретарів
Західно-Української Народної Республіки:***

д-р Льонгін Цегельський
д-р Дмитро Левицький

Джерело: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1919%20\(01\)%2016.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1919%20(01)%2016.php)

ДО СВІТЛОЇ ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ У КИЄВІ

Президія Національної Ради і Рада Державних Секретарів Західно-Української Народної Республіки мають честь подати отсим до відома Світлої Директорії і Правительства Української Народної Республіки, що Українська Національна Рада, яко найвищий законодатний орган Західно-Української Народної Республіки, на торжественнім засіданню в Станиславові, дня 3 січня 1919 року, одноголосно рішила, що слідус:

Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення Українського Народу, проголошує торжественно з'єднання з нинішнім днем Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою в одну одноцільну, суверенну Народню Республіку.

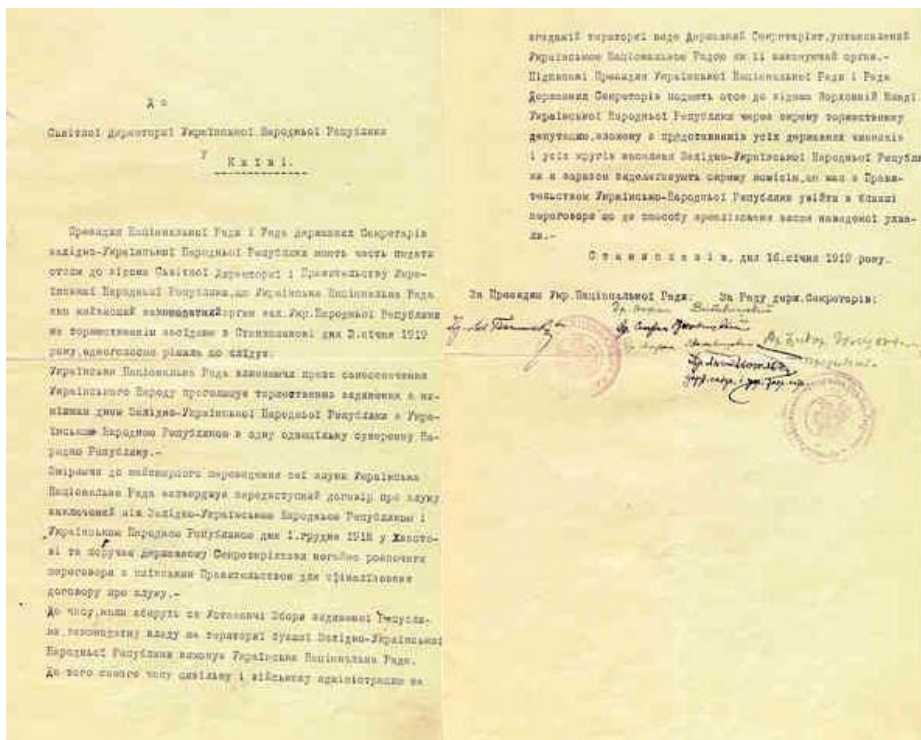
Зміряючи до найскоршого переведення цієї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір між Західно-Українською Народною Республікою і Українською Народною Республікою дня 1 грудня 1918 року у Хвастові та поручає Державному Секретаріатові негайно розпочати переговори з Київським правительством для офіназлізовання договора про злуку.

До часу, коли зберуться Установчі Збори об'єднаної Республіки, законодатну владу на території бувшої Західно-Української Народної Республіки виконує Українська Національна Рада.

До того самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріят, установлений Українською Національною Радою як її виконавчий орган. Підписані Президія Української Національної Ради та Рада Державних Секретарів подають се до відома Верховної Української Народної Республіки через окрему торжественну депутацію, зложену з представників усіх державних чинників і усіх кругів населення Західно-Української Народної Республіки, а zarazом висилають окрему комісію, що має з правительством Української Народної

Республіки увійти в близькі переговори що до способу зреалізовання
вище наведеної ухвали

Станіслав, дня 16 січня 1919 року
За президію Української Національної Ради:
Доктор Лев Бачинський,
Доктор Стефан Левицький
За Раду Державних Секретарів:
Доктор Ізидор Голубович, Президент
Доктор Льонгін Цегельський,
Державний Секретар і управитель закордонних справ

**С. Петлюра (Головний отаман військ УНР, Голова Директорії
(13.02.1919-10.11.1920)) у Кам'янці-Подільському.**

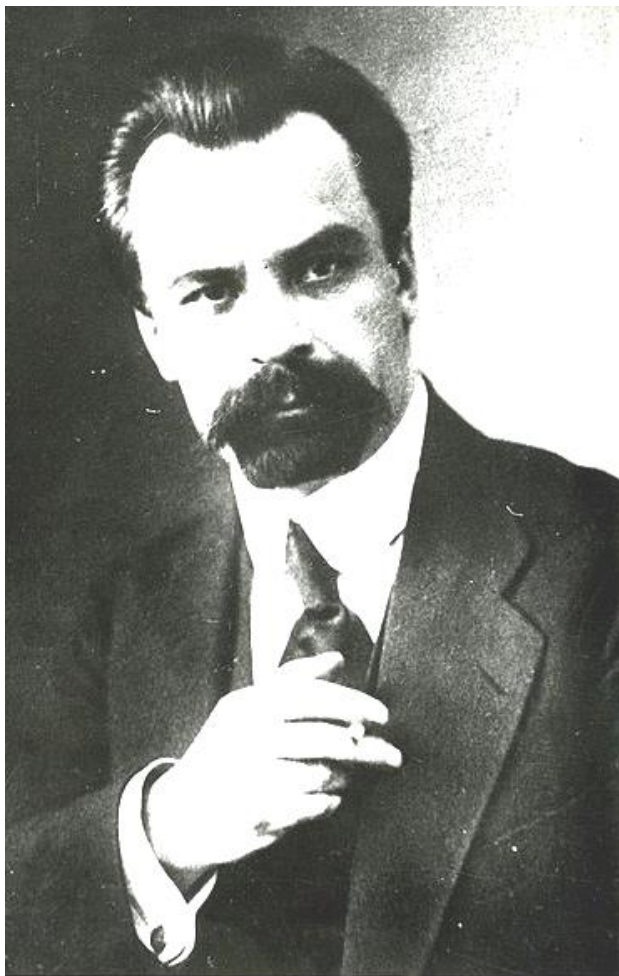
Джерело: <http://www.archives.gov.ua/>

Петлюра

В. Винниченко. Голова Директорії УНР.

Джерело: <http://www.archives.gov.ua/>

В. Винниченко

Є. Петрушевич. Президент ЗУНР. 1919 р.

Джерело: <http://his.img.pravda.com/images/doc/d/3/d351758-1.jpg>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білий Леонід Григорович – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Адамський Віктор Романович – викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Атаманюк Алла Василівна – викладач циклової комісії загальноосвітньої та фундаментальної підготовки Хмельницького економіко-правового коледжу Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Атаманюк Микола Васильович – голова Хмельницького обласного осередку Всеукраїнської молодіжної громадської організації “Студентська республіка” (м. Хмельницький).

Білошицький Сергій Володимирович – доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та освітніх технологій Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Хмельницький).

Григоренко Любов Олегівна – учениця Хмельницької ЗОШ І–ІІІ ступенів № 18 імені Героя України В’ячеслава Чорновола (м. Хмельницький).

Григоренко Олександр Петрович – доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, член Національної спілки краєзнавців України, дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам’янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (м. Хмельницький).

Дацюк Олександр Анатолійович – кандидат богослов’я, протоієрей, секретар Хмельницької єпархії УПЦ, завідувач кафедри українського Православ’я і теології Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Ковальчук Оксана Леонідівна – старший викладач кафедри фундаментальної підготовки Хмельницького інституту імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Олійник Юрій Васильович – кандидат історичних наук, начальник відділу інформаційних технологій Державного архіву Хмельницької області (м. Хмельницький).

Олійник Валентина Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Парандій Валентина Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент; директор Хмельницького економіко-правового коледжу Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Трембіцький Анатолій Михайлович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри комерційного та трудового права Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, член НТШ і НСКУ, Почесний красзнавець України (м. Хмельницький).

ЗМІСТ

Білий Л. Г. ОБ'ЄДНАННЯ НАВКОЛО ІДЕЇ ДЕРЖАВНОСТІ ЯК ПРАКТИЧНИЙ ПАТРІОТИЗМ.....	3
Адамський В. Р. СТУДЕНТСТВО КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ У СПОГАДАХ Б. СИВЕНКА.....	8
Атаманюк А. В., Атаманюк М. В. СУВЕРЕННІСТЬ ДЕРЖАВИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ.....	22
Білошицький С. В. СОБОРНІСТЬ УКРАЇНИ ЯК ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ТА ЗАСІБ ДОСЯГНЕННЯ ЄДНОСТІ Й ЗГОДИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	30
Григоренко О. П., Григоренко Л. О. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ КОНТРОЛЬОВАНОГО ЛІБЕРАЛІЗМУ (50-ті роки ХХ ст.).....	41
Григоренко О. П., Григоренко Л. О. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКА (ХМЕЛЬНИЦЬКА) ОБЛАСТЬ У 1939 – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1941 РР.	55
Григоренко О. П., Григоренко Л. О. НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ: 26 РОКІВ У БОРОТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ І РОЗБУДОВУ УКРАЇНИ.....	74
Дацюк О.А. ДУХОВНІ АСПЕКТИ ЄДНАННЯ ТА РУЙНАЦІЇ ДЕРЖАВ.....	89

Ковальчук О.Л. БРАТСТВО ТАРАСІВЦІВ – РУХ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ І ПОЛІТИЧНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ.....	93
Олійник В. В. РЕФОРМУВАННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ НА ПОДІЛЛІ В ПЕРІОД ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (1917–1920 РР.).....	103
Олійник Ю. В. ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УНР	108
Парандій В.О. НАЦІОНАЛЬНІ ЕЛІТИ ЯК ФАКТОР УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ.....	113
Трембіцький А. М. ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ СОБОРНОСТІ В СВІТОБАЧЕННІ ТИМІША ОЛЕСЮКА.....	122
ДОДАТКИ	133
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	144
ЗМІСТ	146

День Соборності України: історико-політологічні дискусії:
Збірник наукових праць Хмельницького інституту МАУП. – Випуск 3. –
Хмельницький, 2016. – 148 с.

Наукове видання

День Соборності України:
історико-політологічні дискусії

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

День Соборності України: історико-політологічні дискусії :
зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во
Хмельницького ін-ту МАУП, 2016. – Вип. 3. – 148 с.

Технічний редактор
Валентина Олійник, Валентина Парандій
Художнє оформлення
Валентина Парандій
Малюнок на обкладинці
Юрій Журавель

За достовірність фактів, назв, посилань на літературні джерела
відповідальність несуть автори. Редколегія не завжди поділяє їхні погляди.

Приватне акціонерне товариство “Вищий навчальний заклад
“Міжрегіональна Академія управління персоналом”
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб’єктів
видавничої справи ДК №3262 від 26.08.2008 р.

Хмельницький інститут
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України
29015, м. Хмельницький, проспект Миру 101А
Тел.: (0382) 71-66-15, 61-25-19
Ел. адреса: himaup@ukr.net
www.maup.km.ua

Здано в набір 29 січня 2016 р. Підписано до друку 29 січня 2016 р.
Формат 60х84 1/16. Гарн. Times. Ум. друк. арк. 2,4.
Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 300 прим.